

Український СВІТ

УКРАЇНСЬКИЙ
СВІТ

ПРИРОДА. ЛЮДИНА. ДУХ

Запорізький ДУБ

ВИСОТА
ДЕРЕВА - 36 м

ОКРУЖІТЬ
СТОВБУРА - 6 м 32 см

ВІК
ДЕРЕВА - 600-700 р.

Перша козацька чайка, яку відбудували за старовинними проектами львівські майстри разом із львівським козацьким кошем. У 1991р. на цій чайці було здійснено перехід від Києва до Сан-Трапезу у Франції. Шлях пролягав по Дніпру, а потім з Херсону на Стамбул, далі – через Грецію, Італію у Францію уздовж Середземноморського узбережжя.

Український СВІТ

Публікується
українською, німецькою,
англійською мовами.

Універсальний
ілюстрований
журнал

ЗАСНОВНИК: ТОВАРИСТВО ЗВ'ЯЗКІВ З УКРАЇНЦЯМИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (ТОВАРИСТВО "УКРАЇНА")

1-3, 1998
(рік 7. т. 15)

Головний редактор
Олександр Шокало
Заступник головного редактора
Мирослав Мацейків
Редакційна рада:
Ольга Бенч,
Іван Гвань,
Валентин Крисаченко,
Роланд Піч,
Володимир Сергійчук

Літературне редагування
й коректура
Василя Портока
Макет,
художньо-технічне
редагування й
комп'ютерна верстка
Олександра Литвина

Комп'ютерне складання
Євгенія Ільченко

Автор фотоілюстрацій
Юрій Бусленко

ПРИРОДА, ЛЮДИНА, ДУХ

Олександр ШОКАЛО. Українська міфо-релігія	4
Дмитро ЧИЖЕВСЬКИЙ. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України	8
Євген ПРИСТУПА, Володимир ПИЛАТ. Школа українського гарту	13
Віктор ЛУЦЮК. Ноосфера – свідомо втеча від смерти	14
Віталій САРБЕЙ. Учений – захисник рідної мови і природи України	16
Олександр ЯНАТА. Необхідні умови до популяризації у нас природознавства та агрономії	18
"Молитва до сонця". Інтерв'ю з В. Одрехівським та І. Процівим	22
Володимир АНДРЕЙЦЕВ. Екологічна політика, безпека і право України	28
Микола МАЛИШКО. Конституційно-правові забезпечення екологічних прав людини, екологічної безпеки народу України	32
Микола БІЛЯШІВСЬКИЙ. Екологічна криза в Україні: потреби довкілля і екологія людини	33
Любомир ПИРИГ. Демографічна ситуація та стан здоров'я населення в Україні	34
Н. В. МІРКО. Формування трудового потенціалу України	37
Арнольд СОКУЛЬСЬКИЙ. Життя – то коло: природоохоронна традиція запорожців	38
Василь КОБИЛЮХ. До питомих джерел	41
Анатолій ПОПОВИЧ. Уроки здоров'я	43
Супер Лорд ДАС. Тасмична сітка планети	44
Юрій БУСЛЕНКО. Підземний світ України	46

З питань розміщення реклами
в нашому журналі телефонуйте:
(380) (044) 228-24-21
Поштова адреса:
252023, Київ-23, а/с 364

Формат 60x84/8.
Папір офсетний №1.
Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 6,5.
Умовн. фарбовідб. 10,74.
Обл.-вид. арх. 8,5.
Підписано до друку 12.06.98.

Видруковано
фірмою "ВІК" Лтд.

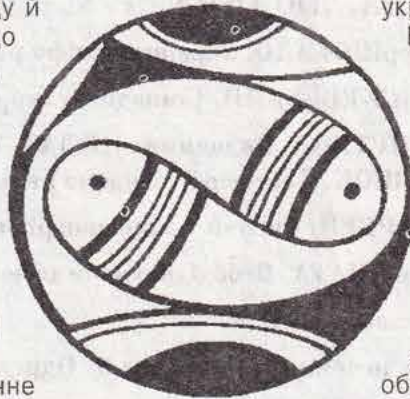
УКРАЇНСЬКА МІФО-РЕЛІГІЯ

Історія кожного окремого народу й людства в цілому безглузда, якщо вона позбавлена духовного сенсу. Коли ефемерну політизовану історію пишуть придворні літописці чи присяжні історики на догоду владцям, то реальну духовну історію народу творить його власна міфо-релігійна свідомість. Цю неписану істинну історію ніхто не може переінакшити, бо вона укладається на скрижальях духу з волі Всеєдиного Життя.

Життя етнічного духу таке ж величне й безвічне, як і Всеєдине Життя, коли народ живе за його одвічним законом. Ніщо у Світі не виникає нізвідки й не зникає безслідно. Так і українська культура як процес духовно-природної самореалізації народу, процес його реальної історії єднає в собі життєвий досвід багатьох колін і поколінь суцього в нашому краї люду.

Традиція української культури, вік якої налічує кілька тисячоліть, цілісно виявляється в міфо-релігійній свідомості.

УКРАЇНСЬКА МІФО-РЕЛІГІЙНА СВІДОМІСТЬ – ключ історії нашого етнічного духу. Міфо-релігійна свідомість єднає в собі минуле, нинішнє й майбутнє життя народу, явну й непроявлену сферу Всеєдиного Життя. Принцип міфо-релігійності – триєдність істинного слова, істинної думки й праведної дії. Поетична душа й практична життєва мудрість українська – це і є наша нерозчленована, цілісна міфо-релігійна свідомість. Вона поєднує в собі всі ступені зрілості етнічної самосвідомості від самого зародження нашого етнічного світу в Слові – зародкові духу, міфологічному першомодулі. І які земні лихоліття ми не переживали б, у які прірви безпам'ятства не впадали б, вона, ота ясна всеохоплююча міфо-релігія живе в духовній незглибимості нашого єства, як тіні забутих предків живуть поряд із нами в земному явному світі, коригуючи наше свавільне земне буття. Українська міфо-релігійна свідомість – синтез природних вірувань різних колін і поколінь українців у процесі етнокультурноприродного добору. "Найхарактернішою рисою всіх цих релігійних переживань є те, що вони йдуть із самої душі народу й тому заховують у своїй основі найглибші переживання його рідної історії, а це все вкупі змальовує нам і розкриває всю сутність його правдивої національної душі. Ні в одній ділянці української культури ми не наблизимось так безпосередньо до душі української нації, не відчуємо так тремтіння національного духу, як у цій первісній вірі українського народу" (Леонід Білецький. Історія

української літератури. т.1, с.23-24).
Наша одвічна жива віра – самотворче ядро народної культури, вона забезпечує саморозвиток індивідуального світу українця й цілого етнічного світу. Традиційна українська віра живиться безвічним знанням, передаваним усно з покоління в покоління народу, що й визначає усний, безвічний характер української традиційної культури.

Неподільна міфо-релігійна свідомість традиційної віри українців оберігає людське єство від роздвоєння, підтримує внутрішній лад людини й

суспільну гармонію, визначає природне звичаєве право, що ним тисячі років ладує наш люд своє життя наперекір усяким ідеологічним догмам та надуманим законам тимчасових можновладців. І хоч пізніші покоління українців через зовнішній ідеологічний гніт і власне невігластво внесли багато штучного, плутого в природне обрядове коло нашої традиційної культури, однак міфо-релігійне осердя ще животворить у прадавніх обрядових піснях-молитвах і в архетипних формулах народної мови – у священному поетичному мисленні народу.

За міфо-релігійними, космогонічними знаннями українців Усеєдиний Світ – бінарний, тобто складається з непроявленої, невидимої, та явної, видимої, сфер. Непроявлену сферу уособлює Див або Дій – першородна первина, Усеєдиний *самоеволюціонуючий Дух, першопочаток всесвітнього процесу творення життя*. Див-Дій, сутність якого – непроявлене космічне світло, через свою пару – Діву-Дану, сутність якої – первісна космічна вода, породжує Духа Всеєдиного Світла – Ора (суто українська форма – Олень або Лель). Ор-Олень, сутність якого явне космічне світло, уособлене небесним Сонцем, через свою пару – Орелю-Лелю, сутність якої – просвітлена небесна вода, породжує всепроямуючу світлоносну пульсацію явного світу, званого в Україні Білим Світом. Із життєтворчої снаги Олея й Лелі зародився наш Білий Світ і духи-заступники всього світлоносного в ньому¹. Цю всегармонізуючу пульсацію й життєтворчу снагу уособлює Всеєдиний Лад, породжуваний парою Лад-Лада. Із цієї парної єдності Всеєдиного Ладу зароджується все суще в Білому Світі. Всеєдиний Лад узгоджує явну й непроявлену сфери Всесвіту, які у взаємодіючій пульсації, у взаємопроникненні породжують одна одну як дві нероздільні форми Всеєдиного Буття. (Іл. 1).

Див і Діва, Олель і Олеля, Лад і Лада – взаємодіючі, взаємопороджувані первини, які у своїй триєдності уособлюють послідовно розгортуваний процес самотворення Всеєдиного Світу. Парні сутності цієї тріади української космогонії й міфології мають аналог у китайській міфо-релігійній свідомості, в універсальній парі янь та інь, де янь символізує чоловічу первину, світло, життя, Небо, Сонце, а інь – жіночу первину, смерть, Землю, Місяць. Так послідовно через життєтворчу триєдність першородних первин поступово самовиявляються сфери бінарного Українського Світу й різні рівні зрілості буття етнічного духу. Ці рівні закодовано у відповідних знаках-архетипах. Символом пари Див-Діва є зародок Всесвіту – Яйце-Райце², структура якого складається з ядра та оболонки й графічно передається світлою цяткою в колі з чотирма променями-завитками. (Іл. 2). А на архаїчних писанках з Лемківщини краплеподібні візерунки схожі на давньокитайські графічні зображення інь і янь у формі рибоч-пуголоків. (Іл. 3).

Символ пари Олель-Олеля – прямий хрест (знак проявленого життя в Білому Світі) утворюється гармонійною взаємодією ліній космічного Світла й просвітленої космічної Води, сонячних променів і земного обр'ю, чоловічої й жіночої сутностей. Подвійний хрест стає основою восьмипроменевої зірки – символу зороастризму (давньоіранська релігія Сонця) та символу народження світла (різдвяна колядницька зоря) в українській міфо-релігії. Символом пари Лад-Лада є трисутній хрест або трипромінник як знак гармонії в явному білому Світі, знак злагоди в Українському світі; цей знак знаменує підпорядкованість біологічної земної основи Небесному Світу, жіночої відроджуючої природи – чоловічому духовному осердю.

Див-Діва, Олель-Олеля, Лад-Лада як світотворча тріада являють собою монотеїстично-політеїстичне трисуття української міфо-релігійної свідомості. Духовна снага чоловічої первини виявляється в біологічній природі відповідної жіночої первини, і в їхній єдності твориться нове життя.

Сенс життєтворення єдиний і в мегасвіті, і в мікросвіті. Світотворча пульсація Всеєдиного Ладу проймає всі сфери Всесвіту, й процес світонародження відбувається щомиті на різних рівнях і в різних за величиною виявах Єдиносущого Життя, чітко простежуючись на клітинному (біологічному) й духовному рівнях людського мікросвіту. У людині, як і у Всесвіті, здійснюється самотворення і самоусвідомлення Всеєдиного Буття.

Кожен народ по-своєму осягає самоєволюціонуючу духовну сутність через своє розуміння істини, любови й волі до життя. Українці осягнули трисуття самоєволюціонуючого життєтворчого Духу через гармонію свого етнічного світу і найменували його вияв Усеєдиним Ладом.

У якусь пору нашої духовної історії життєтворче духовне трисуття було табуїзовано й офіційно названо Всевишнім, Господом, Богом (останній теонім виник у слов'янську пору й походить від ірано-індійського Бага - Багатий або Той, хто розподіляє багатство;

що свідчить про пониження життєвої необхідності людей до рівня біологічно-матеріальних потреб). У первинній українській теонімічній трисутності закодовано духовну програму етносу, його космогонічні, міфо-релігійні знання. А до табуїзації наші предки вдавалися й під тиском чужої ідеології, й з необхідності вберегти свій духовний код від невігласів. Однак в глибинах народної пам'яті досі живуть первинні теоніми. Священне ім'я Див-Дій

живе в багатьох виразах народної мови як здатність людини дивуватися й діяти і має близькі відповідники в інших індо-європейських мовах (індійський Дяус, литовський Дієвас, латинський Дявус та ін.).

“О, Леле!” – якщо не в голос, то в душі донині промовляють це молитовне ім'я українці. Сутність теоніму Орелі-Лелі-Олелі зберігся в прадавній назві лівої притоки Дніпра – Орелі. А видимий вияв Духа Всеєдиного Світла Ора-Леля-Олеля – Сонце в Небі – зветься в народі “Володар Неба”, “Сяйво Творцевого обличчя”, “Око Всеєдиного”.

І український поет з Лемківщини Богдан-Ігор Антонич воскресив у нинішньому Українському світі первинне пантеїстичне осягнення Сонця – “Прабога всіх релігій”. Цей вислів підтверджує міфо-релігійну формулу українського філософа XVIII ст. Григорія Сковороди: “Пізнай Істину – ввійде тоді у кров твою Сонце”.

Архетип Лад ми вживаємо в щоденному мовленні, навіть не задумуючись над його священним сенсом, що свідчить про надсвідоме прагнення нашого ества до Всеєдиного Ладу.

ВСЕЄДИНИЙ ЛАД – універсальне поняття української міфо-релігійної свідомості, нашої одвічної духовної практики. Лад – моральний закон Українського світу, що в ньому духовно самореалізується людина. Шлях Ладу – український шлях життя в Істині – відповідає китайському Дао й індійському Дхарма (буквально: ясний розум, єднання). Закон Ладу ґрунтується на ведичному моральному принципі зрілості людини, що є виявом уселадуючої триєдності Духу, Знання й Сили. Лад як духовний універсум української природної релігійної практики поєднує в собі всі ступені саморозвитку міфо-релігійної свідомості нашого народу й охоплює всі теоніми від ведичного Дива-Дія до християнського Бога. Лад уособлює всепрймаючу світлу життєтворчу снагу живої української віри на противагу верховній караючій силі месіанських політично-релігійних систем. Джерелом Ладу є знання одвічної Істини. Заснована на цьому реальному знанні віра у Всеєдиний Лад і свідомо воля до життя являють собою символ нашої традиційної природної ладовіри, яка синтезувала розмаїту духовну практику багатьох колін українців, гармонійно поєднавши в собі віру через знання й віру через любов. Оскільки людині дано осягнути Істину Всеєдиного Ладу і розумом, і серцем, то наша жива віра – це релігія розумного серця або сердечного розуму, яка все в людському житті підпорядковує законові Любови-Мудрості³. “Та

віра добра, де більше любови", – так висловив український мислитель XIX ст. Пантелеймон Куліш сенс духовної практики українців. Любляче, чисте серце втримує силу розуму від потьмарення й лиходійства. Віра як моральна зрілість людського ества спрямовує людину на добродіяння у ладу з Єдиносущим.

ЛАДОВІРА – це внутрішня духовна снага людського ества, яка ладує Український світ у розмаїтті його індивідуальних і родоплемінних виявів. Провідниками людей на цьому шляху самоладування є духи-заступники (предки-тотемі) родів, племен, суспільних верств, місцевостей, що їх усіх уособлює Всеєдиний Лад.

У принципові Ладу виявляється цілісний монотеїстично-політеїстичний світогляд українців-оріїв, спрямований на подолання дуалізму незрілого або розщепленого людського життя (по-нинішньому – соціальна шизофренія), забезпечення гармонії внутрішнього світу людини із світовою всеєдністю. Лад є суттю усіх священнодійств річного обрядового кола – "нашої природної релігійної системи знань" (Михайло Грушевський. Історія української літератури. Київ-Львів, 1923) і усіх неписаних законів звичаєвого права. В українській культурі цілісний монотеїстично-політеїстичний світогляд є модулем поліетнічної природи й поліверстової структури українського аграрного суспільства і забезпечує гармонійне поєднання різних індивідуальних рівнів людської свідомості на суспільному рівні. Від політеїзму до монотеїзму пролягає шлях осягнення Всеєдиного Світу через розмаїту множинність його виявів до безвічної самоevolюціонуючої Первини. Єдиносуща Первина безперервно виявляється в тому розмаїтті й сприймається тільки через неї, як усепрймаюче прозоре світло виявляється в спектрі барв. Нероздільність монотеїзму й політеїзму гарантує цілісне осягнення Світової Всеєдності.

Політеїзм – родоплемінні, поліетнічні вірування наших предків у своїх духів-заступників. А монотеїзм – віра в самоevolюціонуючу Первину, яка послідовно виявляється в різних її уособленнях, що символізують різні ступені осягнення людьми Всеєдиного Світу й прилучення шляхом Ладу до процесу Безвічного Життя.

Ладовіра як моральний закон життя українців закодована в модульній духовно-біологічній суті нашої традиційної родини.

МІФО-РЕЛІГІЯ РІЧНОГО ОБРЯДОВОГО КОЛА.

Наша одвічна Ладовіра тисячоліттями єднала окремі родини, роди, племена й коліна в цілісне етнічне ество й прилучала до Світової Всеєдності. Духовно-природні механізми досягнення Всеєдиного Ладу в індивідуальному й суспільному житті – це календарні святково-трудова й родинні обряди.

Наша духовна традиція пов'язує виникнення святково-трудова календаря оріївської (сонцесповідувальної) хліборобської культури з іменем першого духовного провідці оріїв – Рама.

Ім'я Рам означає – високого роду, просвітлений натхненний Ором миротворець. А Ор – це Всеєдиний Дух Світла в праоріїв, його уособленням є Сонце, звідси й назва Сонця в оріївських народів – Ор, Ра, Хорс, Хорсед. Від імени Ор походить і самоназва перших аграріїв – орії або арії – сонцесповідувачі, орачі, хлібороби. Сонячну етимологію мають такі слова-архетипи: праорійське Арта й давньоіндійське Рта – істина, праведність, лад, ясність, а також давньоіранське Рату – господар, хлібороб, і українське – оратай, орач. Сонячну етимологію мають також і наймення багатьох нинішніх народів – нащадків давніх оріїв. Архетип світла Ор-Ра живе і в астральній назві Україна або Укранія – земля сонячної благодати або земля сонячного птахотема журавля (лелека, бузько), а звідси вже походить і самоназва нашого народу.

Духовна практика оріїв передавалася з вуст у уста протягом тисячоліть і зібрана в усних священних текстах, які зуться веди – достовірне знання про все суще у Світі. Звідси й збірна назва природної оріївської релігії – духовної практики всіх оріївських народів – ведизм.

Міфо-релігійне осердя ведизму сформувалося ще в Наддніпрянській праматеризні-прабатьківщині оріїв. А коли Рам переселився зі своїм людом до Індії, переселенці зібрали духовний досвід предків у чотири священні книги, головна з яких Рігведа (Веда гімнів) – найдавніша книга людства, наслідок віків цивілізованого життя й мислення (Джавахарлал Неру. Відкриття Індії.).

Для підтримання в людині світлої сили Ладу наші предки запровадили чотири великі рокові свята, що знаменували основні положення Сонця на небосхилі: початок весни, літа, осени й зими.

СВЯТО ВЕСНИ – ВЕЛИК-ДЕНЬ СВІТОТВОРЕННЯ.

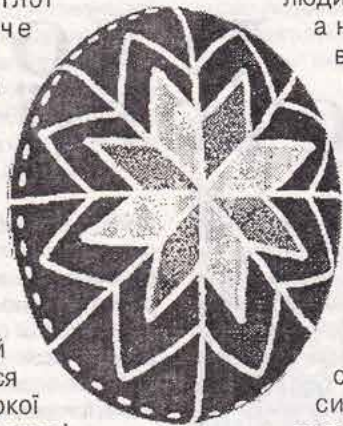
Перше з рокових свят – Свято Весни або Родючости – присвячене подружній любові, злагоді в родині. Цим святом відзначається початок Нового хліборобського року й весняне рівнодення. Одвіку в усіх оріївських землях рік розпочинався першим місяцем весни – березнем. Саме в березні, згідно з нашою міфо-релігійною традицією, у Вирії – життєтворчому просторі Ора – зародився з вогняного Яйця-Райця Світ. А у світі Прабатька-Першотворця – Ладу під золотою Вербою, що виникла з Космічних Вод, народилася Лада – Праматір-Родиця, Берегиня нашого Білого Світу. За оріївським літочисленням "від Створення Світу" ми маємо вже близько 7500 років культурного життя, закарбованого в священних обрядових текстах і в знаках-архетипах на ритуальних предметах.

Двотижневий Великодній обряд славлення Нового хліборобського року завершується поминаннями-проводами душ предків, які з'явилися в земний світ на Свято Новоріччя. Цим підтримується безперервний зв'язок між минулим, нинішнім і прийдешнім плином людського життя у Всеєдиному Часі-Житті, – так люди утверджують нескінченне Життя Духа. Предківські душі злітаються до нас навесні в образах птахів – вістунів Нового року, посланців

з Вирію – Пристановища безвічних душ. Всеєдиний Дух посилає птахами-душами світло відродження людському земному світові, а нащадки вшановують душі предків і проводять їх до наступного свята весни. На Велик-День нашу Галактику проймає струмінь космічного світла, і в його вселадуючому імпульсі пульсує енергія життя наших предків, і ми прилучаємо своє земне буття до тієї безвічної пульсації. Тривалість космічного імпульсу сім днів – від Великодньої Неділі до Провідної, Світлої Неділі. Великодній обряд – наче дихання Безвічного Життя.

СВЯТО ЛІТНЬОГО СОНЦЯ АБО КУПАЛА

приурочене літньому сонцестоянню. В цьому обряді гармонійно поєднані дві світотворчі первини – Світло (вогонь) і вода. Він знаменує радість буяння природи, зрілість людського ества й супроводжується паруванням і пошлюбленням зрілої молоді. Купальський обряд – це священнодійство на честь космічно-земного шлюбу Світла й Води. Ритуальні співи й танці відзначаються вегетаційним характером і сповнені високої енергетичності, чого не мають інші рокові обрядові дійства (Михайло Грушевський. Історія української літератури...).

СВЯТО ОСІННЬОГО СОНЦЯ АБО ПРЕЧИСТА

– це свято урожаю, достатку, яке вінчає трудовий весняно-літній цикл життя хлібороба й приурочене осінньому рівноденню. Перша Пречиста (28 серпня) й Друга Пречиста (21 вересня) пов'язані з давньоукраїнським культом чистоти душі й тіла. На ту пору люди цілком звільнялися від тяжкої праці в полі, й починала поновлюватися людська сила. Українська Пречиста має ще один відповідник – Свято Родичь, Матерів роду, покровительок людської долі.

СВЯТО ЗИМОВОГО СОНЦЯ АБО РІЗДВО НОВОГО СВІТЛА

приурочене зимовому сонцестоянню й присвячене славленню новонароджених дітей, а також поминанню душ предків. Сповнене інтимного, особистісного сенсу, це свято має водночас космічне значення: родинна радість появи на світ дітей – продовжувачів людського роду – поєднується з усеземною радістю народження матір'ю Колядою Нового Сонця.

Про з'яву на землі Світла оновленого Сонця вістують колядники – рокові гості, які ходять від господи до господи з восьмипроменевою зорею – символом новонародженого світила – й співають сонячні гімни-колядки. Назви колядники й колядки походять від імені Матери Сонця – Коляди.

Центральним священнодійством новорічних свят є Свята Вечеря. У Святвечірньому обряді найповніше виявляється сила нашої етнічної міфо-релігійної свідомості. Одвіку українці гуртуються на Святу Вечерю при священному вогні воскової свічки й при 12-ти ритуальних стравах на святвечірньому столі⁴ родинами і всією ріднею. Отак Святвечірнє священнодійство водночас згуртовує цілий народ – відбувається великий народний збір. Усенародне духовне єднання оновлює родинні й родові зв'язки,

налагоджує серця всього нашого люду на єдине биття – прилучає кожну живу душу до Всеєдиного Світла, яке знаменує суть української віри.

Відтак в усі рокові свята сонячного циклу весь люд Українського світу збирається разом у єдину духовну громаду.

Отак, особистими духовними зусиллями протягом безлічі окремих коротких і неповторних людських життів твориться безвічне життя народу. Індивідуальне людське життя набуває історичного сенсу, коли людина усвідомлює себе через своїх предків; а народ стає творцем власної історії, коли він у єдності індивідів і поколінь усвідомлює свого спільного духовного предка-творця етнічного духу, виявляючи в його теонімові рівень зрілості своєї міфо-релігійної свідомості й власний духовний тип. І цей спільноетнічний внутрішній імператив підтримує в людині духовну сутність її життя. “...Ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої і сьогоденної історії. Нарід може, під сильним тиском, змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна”. Так висловив своє проникливе розуміння етнічного духу великий український історик, професор Володимир Антонович молодому ще тоді священникові, майбутньому митрополитові Романові-Андреєві Шептицькому, наголосивши, що для збереження й зміцнення духовності України і українців як державного народу необхідно підняти первинні елементи, заховані в наших неповторних народних обрядах, на рівень цілісної духовної інституції – всенародної релігії.

“...Ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої і сьогоденної історії. Нарід може, під сильним тиском, змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна”. Так висловив своє проникливе розуміння етнічного духу великий український історик, професор Володимир Антонович молодому ще тоді священникові, майбутньому митрополитові Романові-Андреєві Шептицькому, наголосивши, що для збереження й зміцнення духовності України і українців як державного народу необхідно підняти первинні елементи, заховані в наших неповторних народних обрядах, на рівень цілісної духовної інституції – всенародної релігії.

¹Всеєдине Світло як снага Олеля й Олелі виявляється в чотирьох визначальних положеннях Сонця в річному колообігу Землі, що їх уособлюють Дух весняного Сонця – Ярило-Урай або Даж-Бог, літнього – Купало, осіннього – Род або Рай, зимового – Коляда.

²В українській міфології першозародок усього сушого – Яйце-Райце, образ якого щороку відтворюється в обрядових великодних крашанках та писанках.

³Пізнавати, вірувати, любити розумом притаманно для чоловіка, а серцем – для жінки, і тільки в парі можлива гармонія розуму й серця.

⁴12 ритуальних страв символізують плоди людського дбанья протягом 12 місяців трудового року.

Іл. 1. Символіка бінарних первин (рибок) першозародку Світу. 3 ритуального посуду ранньотрипільської культури (територія Черкащини). Близько 7 тис. років тому.

Іл. 2. Символіка зародку Світу – вогняного Яйця-райця. 3 ритуального посуду ранньотрипільської археологічної культури (територія Черкащини). Близько 7 тис. років тому.

Іл. 3. Писанка з Лемківщини із зображенням сонячних птахів – бузьків (лелеки) та рибок.

Іл. 4. Писанка з Лемківщини (з використанням символу восьмипроменевої колядницької зірки).

Дмитро ЧИЖЕВСЬКИЙ

СІМНАДЦЯТЕ СТОРИЧЧЯ В ДУХОВНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1

Мабуть, найбільш лякають нефахівців при читанні історичної літератури, однаково, чи йдеться про політичні події чи про культурну історію, вказівки на сторіччя; історики, автори вчених праць, не думають про те, що такі вказівки є відсилання до невідомого. Для українського читача, можливо, якраз "XVII сторіччя" – виімок: церковна боротьба, Хмельниччина, нещаслива унія з Московською державою – ці події такі визначні, що ледве чи можна вважати "беззмістовну" хронологічну вказівку на їх час і для українця-нефахівця незрозумілою або малозрозумілою. Але і від такого доводиться чувати запитання, – чи були, дійсно, політичні та культурні події українського "XVII ст." лише випадково скупчені в хронологічних рамках оцих ста років? Таке питання, з яким мені доводилося зустрічатись не раз, цілком виправдане та вказує на добрий "історичний смак", на розвиток історичного почуття в тих, хто його ставив. XVII сторіччя – і не лише в історії України – не проста хронологічна рамка для певних процесів розвитку та раптових катастрофічних подій. І ті й ті виростили на певному ґрунті, в межах певного суцільного культурного стилю, і ті і ті овіяні тим самим "духом часу"; окремі події та окремі діячі XVII сторіччя мають між собою більше спільного, аніж події чи представники майже всіх інших часів української політичної та культурної історії; не зважаючи на різницю культурних (напр., Рим або східна церква) або політичних (політична самостійність або польська чи московська "орієнтація") та соціальних (соціальний радикалізм або тяжіння до консервативних соціальних форм) орієнтацій, не зважаючи на різний напрям устремлень, "діла та люди" XVII сторіччя мають якийсь одноцільний характер, усі забарвлені тими самими кольорами... Нас тут не буде цікавити питання про ті підстави, на яких виріс своєрідний стиль цієї епохи, питання про те, які "фактори" (соціальні чи національні, "матеріальні" чи духовні) лежать в основі головних рис доби, тих рис, що ми їх можемо назвати "домінантами" часу. Нас займатимуть тут, головне, самі ці своєрідні риси, ці "домінанти". Про XVII сторіччя чимало писали і вчені, і письменники останніх десятиліть. Але не буде зайвим кинути погляд на ці здебільшого розкидані, розірвані уявлення про окремі явища часу: про українське мистецтво, про "козацьке бароко", про українську літературу, про політичні ідеології, про церковну боротьбу тощо. Розуміється, в межах окремої статті ледве чи можна вичерпати весь матеріал та подати характеристику, що відповідь на всі питання, спричиниться до освітлення усіх неясних точок. Але і спроба не буде зайва.

2

Коли задумась над надзвичайною різноманітністю подій та постатей українського XVII сторіччя, то, здається, найбільше впаде в вічі якесь своєрідне та в кожному разі "неприродне" сполучення надзвичайної сміливості нових думок та устремлень з тяжінням до традиції, та ще часто традиції "прастарої". Зустрінемо, з одного боку, устремління до самостійності, до утворення власної держави. Ми, може, тепер недооцінюємо "історично-революційний" характер цієї думки, що для наших

часів, коли протягом однієї генерації мапа Європи два рази перекроюється наново, не "смільва"; але в XVII сторіччі ця думка означала відрив від столітньої традиції існування України в межах литовсько-польської держави, утворення цілком нової міжнародної ситуації, в якій цілком по-новому мусіли бути впорядковані, полагожені стосунки з сусідами, в тому числі з тими, хто здавна був прастарим ворогом (татари, Москва). І поруч з цим історичним радикалізмом та, як з початку може здатись, ніби навіть в якомусь протиріччі до нього, – спроби "активізувати", оживити спогади про стару князівську Україну. В політиці, щоправда, таке сполучення "радикально-нового" та старої традиції не рідке, навіть і різні форми соціалізму чи не всі нав'язують свої ідеали колективного господарства до форм господарювання первісного суспільства. Але та сама антитетика, "діалектика" утворення цілком нового та відродження старого, по можливості "прастарого", проходить через усю українську культурну творчість XVII сторіччя.

Те саме зустрічаємо в літературі, де наново обробляють старі теми й матеріали. Сміливе новаторство стилю нашої "барокової літератури" тепер не таємниця ані для істориків літератури, ані для аматорів старого письменства. Але в цьому новому стилі оформлюються чи не насамперед традиційні теми, традиційний матеріал, традицією передані твори: обробляють українською та польською мовами Києво-Печерський патерик, ще характерніші для бароко переробки старого повістарства та переклади старих новел: найпопулярніші їх збірки, т. зв. "Римські діяння" та "Велике зеркало" – належать, власне, вже далекому минулому, ще "Середньовіччю", – але "бароко" не боїться таких завдань: оживити, "актуалізувати" старе ледве чи вмів який інший час так, як це робило "XVII сторіччя".

Може ще характерніше явище – перебудова старих церков. Недурно найліпші пам'ятники старого українського будівництва, починаючи від св. Софії в Києві, відомі нам у тому оформленні, якого надало їм XVII сторіччя. Не через брак матеріальних засобів, не з ощадности (що аж ніяк не належала до чеснот часу бароко), не вибудував П. Могила нової катедральної церкви в Києві: якраз завдання "оновити" старе, прастаре було завданням, що само собою притягало до себе увагу "людей бароко". І такі "органічні" перебудови старого зустрінемо по всій Європі, там, де ніякої ощадности не треба було, де поруч з такими перебудовами зводжено цілком нові пишні палаци та собори, ба цілі міста відбудовано наново. І яке б з архітектурних завдань, виконаних бароком у Києві – від Софійського собору до Печерської Лаври не взяти, усюди маємо мистецьку перемогу будівників: старе й нове не сполучені між собою лише просторова, не стоять лише поруч одне з одним, а завше утворюють органічну цілість, злиті, зрослися в єдність на основі тієї здібности творчо синтезувати старе й нове, що духові бароко властива так, як, здається, жодній іншій епосі, принаймні в останні сторіччя.

Згадаймо й про те, що коли не утворювало *основного* змісту українського духовного життя XVII сторіччя, то все-таки було

однією з духовних "домінант" часу, з панівних мотивів подій, – про релігійну боротьбу (які б провідні сили, національні, соціальні, поруч з суто духовними за нею не стояли). І в ній помічаємо те саме дивне сполучення прагнення до нового і старого разом. З обох боків – православного й католицького бачимо те саме, – невпинне творення нового, нові церковно-політичні комбінації, постанови нових установ, нових форм церковного життя. Але обидві ворожні сторони повні тією самою пошаною до старовини, вірять у те, що вони не лише творять нове, а – і може насамперед – "відновлюють" чи "поновлюють" прастаре, однаково, чи це "прастаре" – суто українська традиція, як гадають про свою позицію православні, чи це повернення до ще старішої християнської традиції, що в Україні була забута або залишена, як думають про зміст своїх устремлінь католики. І чи не найхарактеристичніша для синтетичного духу часу та нова течія, що постає в процесі боротьби – "грецький католицизм" ("унія"), в якій дійсно елементи нового і старого сполучені з подиву гідною сміливістю – в культурі, ідеології, в ставленні до обох церковних центрів тяжіння – Царгороду та Риму...

І в межах протестантських течій (хоч на українському ґрунті вони не були дуже впливові) те саме – критика старих догматів, цілком нові думки і поруч з цим – переконання, що це лише відновлення "первісного християнства", євангельської традиції... Так в усіх царинах українського духовного життя XVII сторіччя.

Таке органічне сполучення старого й нового, синтеза радикально-нових ідей з прастарою спадщиною в межах культури бароко можлива тому, що людина бароко посідає певні духовні засновки, що таке сполучення уможливають. Людина бароко не лише прагне нового, зміни, оригінальності, вона *не має страху* перед новим. Але поруч з цим людині бароко питома глибока пошана, повага до старовини, до традиції, в якій бароко вбачає та шукає вічне, неперехідне, пошана, що мусить вести до збереження старого...

Чи можлива така суперечна в собі духовність? Чи не була засуджена на поразку така спроба примирити непримирне, сполучити протирічне? І як така своєрідна духовність постала? Ось питання, що їх ставить перед нами XVII сторіччя.

3

Здається з першого погляду, що великих надій на успіх таке сполучення суперечних тенденцій не може мати. Бо сміливість у шуканні нового, більше того – бажання знайти та здійснити "за всяку ціну" нове в творчості само собою веде до неґації авторитету, до нехтування традиції, що стояли на початку нових часів (у добу Ренесансу) і що в остаточному розвитку вели до сміливих перебудов минулого, руйнації старого в наступних століттях і привели нарешті, до тих "переоцінок цінностей", які знайшли свій найвищий вираз у "просвіченості" 18-го ст., а пізніше в духовному радикалізмі 19-го ст., що привели до численних історичних катастроф (як би ми, чи позитивно, чи неґативно, не оцінювали самий зміст таких "катастроф", духовних революцій). А з другого боку, – саме почуття пошани, це специфічне душевне переживання, своєрідна духовна "настанова", чи не веде вона до визнання авторитетів, бо вимагає авторитетів, веде до того, що там, де таких авторитетів немає, їх вигадують та винаходять?

Єство синтези духовних протиріч у бароко можна найкраще зрозуміти, якщо виходити з тієї історичної синтези, якої прагнула вся духовна творчість XVII сторіччя: це синтеза попередніх історичних епох, що, здається, вороже, непримирно стояли одна проти одної, двох епох, на ґрунті яких виросло бароко – Середньовіччя та Ренесансу.

Спроба синтези в бароко така суцільна, що зрозуміти її однаково легко, підійшовши з якої завгодно точки, що в ній напередодні доби бароко Ренесанс поборював Середньовіччя.

Ось, наприклад, непримирні спокій, "статика" Середньовіччя та рухливість, "динаміка" Ренесансу. Розуміється, і не було духовно "мертвим царством", в якому, мовляв, лише повторювали старе, лише коментували та витлумачували св. Письмо, отців церкви, Арістотеля... В старому, в авторитетах шукали не старого, як такого, не авторитету, за яким можна в кожному випадку спокійно, безтурботно йти, а

насамперед – правди... В цьому шуканні були збочення та ухили, трагічні зриви і катастрофічні внутрішні конфлікти, що не раз призводили й до зовнішніх. Нерідко полагалось до цих конфліктів "зовнішніми" та насильними засобами, – легко було засудити "ієрарха"... Але і в тих, хто сліпо вірив у старе, і в тих, хто без страху шукав правди, не лякаючись розходження з загальноприйнятим, була віра в те, що існує *повна гармонія* між авторитетом та свободою, між традицією та творчістю, між особою та надособовими силами, тенденціями, законами... В основі, в ідеалі дійсність, зокрема духовна була статична, в неї не міг, та ба мусів увійти, влитися усякий новий утвір, усяке індивідуальне прагнення. Натомість чи не найголовнішою рисою людини Ренесансу було *недовір'я* до авторитетів, до переданої нам традицією, до всього, що накладе на "пізнавальну свідомість" людини, на її право визнати або не визнати певне

Ілля. Обряд поховання. Великий Требник. Київ. 1646.

твердження за правдиве або неправдиве певні зовнішні пута, що звужує це право. В людини Ренесансу ледве чи захиталась *віра в існування* об'єктивної правди. Не зруйноване було і *довір'я до здібностей людини* цю правду пізнати, навпаки, – людина Ренесансу підходить з більшою сміливістю до розв'язання найважчих питань... Але скептики Ренесансу, іронічні чи трагічні, виходили з певних, – мабуть, здебільша несвідомих, – настроїв, вони хотіли б оборонити своє право розв'язувати питання про правду незалежно від авторитетів: утворити та оборонити сферу, в якій людське пізнання може вільно, незалежно рухатись. Це той ідеал, якого прагнув і Монтень із своєю іронічно-скептичною насмішкою над людськими гадками, і Корнелій Аґріпа Нестесгаймський, розвиваючи свої думки про "непевність наук".

За головну рису Ренесансу один з найпроникливіших його знавців Якоб Буркгардт уважав "відкриття людини". Ця формула занадто широка. Людина, безумовно, стояла, хоч у якомусь іншому сенсі, і в центрі уваги Середньовіччя: бо увага до людини є і в кожній містиці, і в аскетичній практиці, що саме шукала шляху індивідуального "порятунку" людини, і в усій церковній практиці... Не лише збоченнями були такі патетичні місця, напр., у проповідях Кирила Турівського, який вкладав в уста Христові визнання, що він хоче служити людині (Христос до немічного у купелі Силоамській). А що людина є ніби центр всесвіту, центр, що в ньому скупчені всі елементи буття і відбивається "все і вся", що людина є "мікрокосм", – про це в Україні заговорив уперше не Сковорода, а ще р. 1199 невідомий автор привітального слова князеві Рюрикові Ростиславичу Київському з нагоди освячення охоронної стіни Видубецького монастиря (мабуть, ігумен Видубецький Мойсей). Ренесанс не стільки "відкрив", себто знайшов людину, скільки вирвав її з цілоти матеріального та духовного всесвіту, одірвав її від вищого світу (чи світів), ізолював її.

І якщо для людини на початку Ренесансу здавалось "незносимим ігом" тяжіння над нею зовнішніх авторитетів, приписів, вимог, то людина наприкінці Ренесансу почала почувати себе трохи ніяково в тій ізоляції від вищих цілостей, в яку її поставив Ренесанс... Це було зародження духу бароко.

В Україні Ренесанс був короткий, панування його – це друга половина 16-го сторіччя. До того він був духовно "незначний" або, ліпше кажучи, "малопомітний", невиразний... Здається, центр ваги українського Ренесансу лежав не в духовній, а в побутовій сфері. Але досить було і малопомітного в літературній традиції дотику до античності, до старого світу, не християнського, а поганського, досить було читання латинської літератури, "ціцероніанського стилю", початків нових форм суспільного життя, усіх тих дрібниць, про які з усмішкою оповідає нам пародист – автор "промови Мелешка", цього твору-памфлету, який дехто й досі помилково вважає за запис дійсної промови "смоленського каштеляна"... Світське суспільство, еротичні "двірські" мотиви в житті товариства, музика й танок – серед шляхти. Поруч з цим – таке суспільно та духовно визначне з'явище, як пробудження міщанства, хоч би в "братствах". А нарешті, безумовно "революційні" релігійні думки протестантських сект, хоч вони, охопивши мало не все польське суспільство, зачепили українське тільки окраєм. Всього цього було досить, щоб прокинулось почуття життєвої нестійкості, "лабільності", що передусім привело до постання свідомості потреби ґрунту, свідомості, що людина не може вільно плавати в повітрі індивідуальної сваволі, свідомості, що саме лежала в основі духовної культури бароко.

Але зразу виявилось, що від багатьох надбань Ренесансу вже не можна відмовитись або й не варто відмовитись... Секуляризація духовного життя вивела з-під самовлади релігійної сфери такі окреси, що їх нова людина не могла вже віддати знову з своєї вільної розпорядимості. Без них уже "не можна було обійтись". Світська наука, світська література, світські образотворчі мистецтва існували, розуміється, і в Середньовіччя. Але тепер широта й розмах творчості в цих галузях і самостійність, незалежність цієї творчості набули цілком іншого (не лише квантитативно, але й квалітативно іншого) характеру. Запліднення культури Ренесансу впливами античності (хоч цю античність доба розуміла, звичайно, на власний кшталт) робило неможливим усунути "поганську" культуру античності з духовного обігу. Тому питання нового культурного стилю було з самого початку не питанням про повернення до Середньовіччя, а проблемою синтези, сполучення середньовічних та ренесансових елементів.

Що це сполучення само собою привело до надзвичайно різноманітних результатів; що синтеза ця мусіла в основі своїй залишитись багато в чому внутрішньо суперечною, парадоксальною, – це само собою розумілось. І ця внутрішня протирічність, парадоксальність, протистояння різноманітного в межах єдності стало, як ми бачили, однією з найхарактерніших рис культурної синтези бароко. Таке протистояння внутрішньо незгідного, суперечного проходить червоною ниткою через усі галузі барокової культури – від такої зовнішньої риси стилю образотворчих мистецтв або літератури, як з'єднання "погансько-античних" та християнських елементів. Воно виявляється уже в зовнішніх властивостях мови, коли "Свята Панна" є разом з тим "Діяна" античної мітології, коли християнський хрест є тризуб Нептуна, коли Петро Могила, що підносить до нового блиску підупалу Київську метрополію, в присвяченому йому панегирику зображений, стоячи на горі античної мітології Геліконі, або коли автор (того самого творця) звертається до грецької гори муз Парнасу з закликом:

Двоверхий Парнасе, понеси до неба

Ім'я славних Могилов, вдячності потреба...

Такого сполучення не вдається уникнути ані єзуїтам, ані тим представникам протестантської вченості, що (в протилежність до єзуїтів) прагнуть, власне, зменшити впливи античності.

Далеко важливіше і характеристичніше, аніж це зовнішнє сполучення, є зілняння духовних цінностей, що їх бароко переймає великою мірою від обох попередніх культурних епох – Середньовіччя та Ренесансу, щоб із сполучення цих цінностей вибудувати новий

культурно-історичний стиль, величний та всеохопний, хоч і менш творчий, ніж обидва, що були його джерелами.

4

Той комплекс духовних цінностей, до якого хотіли повернутись творці, оригінальні або лише рухливі, доби бароко, був, без сумніву, прастарий комплекс духовних цінностей християнства. Вони саме здавались тепер тією основою, на якій можна вибудувати ту кріпку, стабільну будову культури, що була ідеалом та мрією людини бароко, стомленої, внутрішньо виснаженої нестійкістю, непевністю, хитанням духовного світу Ренесансу. Шукання форм такого відродження християнського минулого було справою небагатьох. Підвалини для цього закладено в 16 ст. для католиків Трідентським собором, оновленням християнської філософії, напр., в системі Суареца; для протестантів – утворенням нової "протестантської схоластики" та тієї протестантської ортодоксії, що її в межах лютеранства утворив Меланхтон; відомо, як підвалини християнського відродження закладались у процесі релігійної боротьби в Україні: не дурно в центрі цього відродження православної церкви стоїть такий твір, як "Православне ісповідання віри" Петра Могили, – характеристичні й інші спроби усистематизувати православну віронауку, що належать цьому часові: Єлифаній Славинецький, Адам Зернікав, трохи пізніше Теофан Прокопович, якому пощастило утворити катехізичну систему, що аж до кінця 19 ст. мала в цілому православному світі – і поза межами України – найширший вплив.

Але саме завдання "повороту", відродження, відновлення вимагало вже тому нових форм, що прастарий зміст християнської віронауки мусив мовити до *нової* людини. Тому питання *форми* набуло в цей час такої ваги, як рідко де в історії культурного розвитку. Поруч з величчю (внутрішньою) та величністю (формальною), що характеризувала культурні твори старого часу, мусіли прийти такі якості форми, що промовляли б до *нової* людини, що могли б її вразити, зворушити... Тому саме в творчості доби бароко висувуються на перший план ті властивості, що можуть здаватись "формальними", зовнішніми, поверховими, але на яких *мусить* лежати протитиск, якщо старе має зробитись актуальним.

Наперед висувуються ті формальні властивості стилю (мистецького та культурного), які можна назвати (умовно) "декоративними". Саме ці властивості барокового стилю спричинились до непопулярності доби бароко в ті часи, що стриміли до "змістовного", конкретного, для яких притиск на формі, на зовнішньому здавався "чудернацтвом", легковажною несерйозністю, нехтуванням сутнього (напр. "народних інтересів" тощо), "іграшками" і т. д. – можна було б з історії української культури назбирати безліч таких, якоюсь мірою обґрунтованих закидів проти бароко, що свідчать насамперед про повне нерозуміння прагнень і завдань доби бароко. Бо сама популярність бароко в ширших колах суспільства – на чужині й в Україні, – його широкий вплив (досить згадати ту обставину, що сучасна "народна поезія" та народне мистецтво взагалі в великій частині складається з витворів цієї "легковажної" доби) свідчить про те, що творці бароко вміли зачепити, зворушити своїх сучасників.

Можливо, що в цей час утворено мало цілком нового. Ми і почали наші міркування про XVII сторіччя з установлення того факту, що бароко прагнуло нав'язатись на старі, ба прастарі традиції. Для подій в Україні, розуміється, величезну роль відіграла не лише сміливість ідеї державної самостійності, а і той факт, що ця ідея могла спертись на стару традицію. Мабуть, і невдала спроба "унії" з Московією повстала не без впливу таких самих старих ремінісценцій про Київську державу князівської доби...

Або з зовсім іншої сфери: бароко плекало новий стиль проповіді, – риторична патетика, своєрідні образи, гротескні порівняння (Христос – аптекар "небесної аптеки", Ной – "славетний адмірал", стиль, що вимагає театрального жесту проповідника). Ці риси є не лише в відомого цим Стефана Яворського, а і, напр., в А. Радивиловського, що залюбки вплітає в проповіді розмови, накупчує в них приповідки, дотепи, натяки на модерні події... Чи це цілком нове? Ні! Маємо такий стиль вже століття давніше: в урочистих проповідях митрополита

Іларіона, Кирила Турівського (про якого маємо підстави думати, що вмів він проповідувати і в зовсім іншому, "популярнішому" та інтимнішому стилі), мабуть, і згаданого вище забутого Мойсея маємо зразки цього стилю з 11 та 12 ст. Але в часи бароко цей, раніше лише в певній функції (урочиста проповідь-промова) вживаний стиль поширився мало не на всю сферу проповідництва.

Староукраїнська світська література, переважно літопис, знала вже вжиток з літературною метою народної приповідки (починаючи з славетного "Руси єсть веселіє пити"). Але тепер приповідка заходить і до літератури духовної: здається, спочатку до листування духовних осіб; але в часи розквіту бароко – насамперед у проповідь. Ще ширше значення має вжиток народної мови в літературі. До цього спричинилась безумовно і реформація, що вимагала Слова Божого для кожного народу його материнською мовою. Бароко зводить народну мову, – правда, спорадично, час від часу, залежно від смаку письменника та від якихось його особистих міркувань, майже до всіх галузей письменства. Хибні комбінації істориків літератури, що (не знаючи фактів) твердять, що народна мова, мовляв, була припустима лише в певних шарах літератури: поруч з "найвищим" зрештою шаром літератури, Словом Божим, зустрінемо народну мову усюди: і в історичній літературі (з її промовама "високого штилю"), та навіть у релігійних трактатах. Добрим прикладом може бути Гаврило Домецький, що пише свої аскетичні трактати такою, напр., мовою: "Если би хто пре довгий вік жив в побожності і в боязні Божій, зе шелякою пильністю варуючися смертних гріхів, може тому вірити, же єсть вибраний до живота вічного, если скінчить, як почав" – або: "Монаше, вим добре, же тобі барзо прикро чути внутрнюю противність і війну уставичную, которая єсть межи тілом і духом, между смыслом і розумом" (говоримо тут про вимову його текстів, не про правопис – сильно забарвлений церковно). Він на таку саму мову перекладає і отців церкви. Чи повинні ми ще питати, яке значення має таке поширення сфери вжитку народної мови! Мистецькі твори Ренесансу завершені в собі, закінчені, замкнені, так би мовити, заокруглені. Разом з тим для Ренесансу характеристичний ощадний вжиток художніх засобів, що так само надає творів характеру заокругленості, гармонійності, простоти. Цілком протилежні твори бароко: вони ніби навмисне уникають заокругленості, обмеження на певну цілокупність елементів, що їх можемо нараз "окинути оком" (фізичним або духовним), вони навмисне вводять до якихось далеких, безмежних перспектив, у далечинь, у глибину або в височину... Їх теми мають універсальний характер: мистець ніби прагне одним твором охопити весь світ. Цим саме (а зовсім не "графоманією") з'ясується обширність багатьох творів української барокової літератури, напр., маріанської поеми "Богородице Діво" І. Максимовича, що обіймає 23000 рядків (!), або обширних польських збірок, як "Лютня Аполіонова" чернігівського єпископа, культурного Л. Барановича, або нарешті й збірка епіграм єромонаха Климентія, що не хоче оминати ані одного рукомесла, ані однієї життєвої ситуації (похвала виробникам гребінців тощо! – аби його ж "каталог" дерев, сафічною строфою писаний). Тому саме барокового мистця найменше цікавить ощадність у вжитку мистецьких прикрас: твори переповнені, переобтяжені ними. – Але і тут бароко не цілком своєрідне, і тут воно має попередників, у яких воно почасти і просто переймає свої творчі методи, почасти самостійно "відкриваючи", винаходячи їх, повертається до того, що вже було. Ми вже бачили це на прикладі проповіді, що її окремий тип уже в середньовіччі репрезентував своєрідну "бароковість". Так само можна було б порівняти загальну мистецьку конструкцію барокового собору з готичним, зокрема з пізньоготичним, де ми зустріли б ту саму всеохопність "тематики" (напр., хоч би в різноманітності та числі фігур святих), ту саму переобтяжність прикрасами, ту саму "декоративність", увагу до форми...

Можна було б простежувати далі на окремих численних прикладах це сполучення "ніби з нового" з безумовно старим, яке, розуміється, виступає в бароковому творі в оновленій, переробленій, перетвореній постаті. Але щоб нам стали ясними

цінності XVII сторіччя саме в Україні, мусимо звернути увагу ще на деякі питання.

5

Бароко має своє власні "небезпеки", можливості збочення, підпаду, як має їх кожне культурне явище. До цих небезпек належить насамперед, якраз нехтування змісту на користь форми, – та "декоративність", у якій за "поверхнею" цілком забувають про зміст. Реалізація цієї "небезпеки" можлива, розуміється, не тільки в сфері мистецтва – пишна церковна організація без духовного супроводу та справжньої побожності, державна установа, що працює без пляну, філософська система імпазантної універсальності, але побудована без твердої підстави, – можуть бути прикладами такої порожньої "декоративності"...

Ілля. Принесення виноградної лози з рідної землі. З циклу ілюстрацій до ненадрукованої Біблії. Київ. 1640-ві роки.

Але несправедливо, – хоч це робиться або робилося дуже часто, – з нашого теперішнього погляду розглядаючи культурні надбання бароко: не помічати за декоративною поверхнею сутнього ядра. Як ми вже бачили, бароко постало принаймні почасти – під впливом стремління, відходячи від суб'єктивної сваволі людського індивіда, якому Ренесанс відкрив майже необмежене поле діяльності, досягнути якихось твердих підвалин, міцних основ індивідуального буття в *надіндивідуальному*: цим шляхом бароко прийшло і до оновлення релігійного життя, до освіження побожності; від поставлення людини в центрі всесвіту ("антропоцентризм") Ренесансу бароко приходиться знову до спорідненого з духом середньовіччя "теоцентричного" світогляду. За часів бароко не зникають цілком скептики, матеріалісти та атеїсти: але для них тепер у центрі як незмінна підвалина всього буття або як те стале, що ще залишається незмінним у постійній течії та зміні поглядів, стоїть уже не людський індивід, а надіндивідуальне – людина натомість відходить на другий план як пасивний та несамостійний продукт матеріального буття, як добірна та незначна одиниця в потоці невпинної історичної зміни. Але скептики, матеріалісти чи атеїсти в часи бароко нечисленні та невливові. Помилково, на мою думку, визначати бароко, як *католицький* культурний стиль, як стиль католицької культурної реакції тощо, – і протестанти і православні були так само "людьми бароко", знали той самий культурний стиль і в ньому творили. Але елементи християнської побожності, *релігійного* протидіяння антирелігійним або нейтральним елементам Ренесансу дійсно в європейському бароко чималі.

До таких самих об'єктів тяжіння бароко до надіндивідуального належить, без сумніву, нація, здебільша в формі конструктивного елементу держави. Пробудження національних рухів, відродження

європейських націй в епоху романтики, на початку 19 століття, – це справді подія в історії європейських, головне “недержавних” народів. Але перший ступінь від універсалізму, чи ліпше національного індивідуалізму Середньовіччя, в якому майже безслідно загинуло стільки європейських націй (західні слов’яни, кельтські народи тощо), створює якраз бароко. Цей бароковий національний рух ще занадто мало досліджений. Для слов’янських народів зібрано деякий матеріал (для поляків, чехів, хорватів можна такого матеріалу знайти силу), але український матеріал покищо майже цілком ігноровано. Тим часом і окремі поетичні твори (навіть лише принагідні панегірики, епітафії та “гербовані вірші”, присвячені визначним політичним діячам), і передумови до друків з “похвалами” “слов’янської мови”, і “козацькі хроніки” є літературними виявами барокової національної свідомості. Але ще ліпше за літературні вислови промовляють політичні чини “XVII сторіччя”, яких провідні мотиви, політичні підвалини – внутрішні та міжнародні соціальні чинники і т. д. вже досить всебічно освітлено, але – на жаль, – зовсім, здається, без того, щоб звернути хоч найменшу увагу на *ідеологічні* підвалини в самому “дусі” доби бароко. Побачивши підставу пробудження національної думки в тій справі абсолютного, в тому устремлінні до надіндивідуального, яке ми бачили на початках барокової доби – це перша передумова дальшого дослідження барокової національної свідомості.

Досить звернути увагу на ці дві точки: на інтенсивність релігійних та національних мотивів у свідомості барокової людини, щоб відмовитись від цілком несправедливого закиду, ніби барокова культура була цілком “поверхнева”, зовнішня, не знала глибших мотивів, відводила від “змістовного”.

На європейському заході можна було б на позитивний карб барокової культури записати ще поширення та надзвичайне поглиблення наукових інтересів. На Україні ця точка відповідає, хоч і не цілком: наукові інтереси, безумовно, дуже поширились (досить ознайомитись лише з каталогами бібліотек українських церковних діячів, що збереглися до наших часів), але позитивна наукова (не лише навчальна) праця почалась лише в галузі історичній (спроби критики джерел) та почасті богословській, щоправда, і тут головне в історичній богословії (праця Адама Зернікава про походження св. Духа саме обробленням історичного матеріалу науково цінна). Це вже належить до своєрідності бароко.

6

Подиву гідна доля бароко в Україні. Як ми бачимо, бароко як мистецький та культурно-історичний стиль постало, власне, насамперед, як стиль “опозиційний”, як стиль певної протидії, відпору проти Ренесансу. Отже, цей “вихідний пункт” – індивідуальна сваволя наново “відкритої” Ренесансом людини зумовлює основні риси стилю бароко. Але в Україні впливи Ренесансу, як ми вже казали, були не дуже широкі, головне в побутовій, а не духовно-культурній сфері. Основні елементи впливів письменників, філософів та поетів Ренесансу принесені в Україну щойно в XVII сторіччі в часи бароко та бароком самим.

Бароко прийшло в Україну не як бойова сила, що ми її могли бачити усюди на Заході. Щоправда, бароко довелося і в Україні боротись проти певних традицій, за певні нові принципи. Але ця боротьба (напр., за латинську мову навчання замість грецької, за нову “барокову” шкільну схоластику проти візантійської тощо) велась зовсім в інших напрямках, в іншій площі, з іншими тенденціями, аніж на Заході.

Але важливіше інше: бароко прийшло в Україну з Заходу, прийшло як течія “модерна”, що вже цим самим притягла до себе увагу широких кіл. Не було в цій новій течії у широких кіл *внутрішньої* потреби, але в цієї течії не було і противників, людей “наної традиції”, людей Ренесансу, що поставились би їй на відлір. Прийшло бароко в момент певного загального піднесення українського життя або в момент, коли для такого піднесення утворились певні передумови і ці передумови сприяли культурному життю, якого б “стилю” воно не було! Пробудження та поширення культурних потреб дрібної шляхти та міщанства привело до того, що бароко мусіло взятись за виконання всієї праці, що потрібна була для задоволення цих потреб. Величезне значення для успіху мала та обставина, що саме бароко мусіло “наздоганяти”, надолжувати всі ті прогалини, що їх лишили незаповненими ті минулі часи, коли

культурне життя на Україні не було буйним квітом, як у часи бароко, а лише жевріло. Бароко принесло “наздогін” давно минулому в Україну і широкий репертуар старовинної повісти, і повісти ренесансові (не дурно ж уже *бароковий* поет в Україні переспівав віршем ренесансову новелу Боккаччо), і мисленників та філософів ренесансу... Вже ця широка праця наздоганяння “втраченого часу” сприяла всебічним впливам бароко в українському житті.

Були і обставини, власне, для розвитку та поширення бароко мало сприятливі, – панування в українському духовному житті цього часу духовенства як тієї класи, з якої виходили продуценти, творці культурних цінностей. Духовні, що до того ж в умовах релігійної боротьби мусіли схилитись до певного традиціоналізму, не були людьми, що могли сміливо йти наперед, радикально реформувати культурний стиль. Цим з’ясовується, може, до певної міри “поміркований” характер українського бароко. Але і ця сама по собі несприятлива обставина не припинила ані розвитку українського бароко, ані поширення його впливів.

Ледве чи мусимо припускати окремих “нахил” українського психічного типу до духу бароко, певну “спорідненість” їх. Безумовно, пізніше український культурний тип великою мірою формувалась під впливом бароко, – але до барокової культури український народ, українська культура прийшли, так би мовити, з певного зовнішнього примусу обставин, історичної “долі”... Чи на щастя чи на нещастя – судити неможливо: взагалі ледве чи до наукового мислення належить відомий історичний “розумовий експеримент”, – “що трапилось би, якби історичні події пішли інакше”?

В кожному разі – XVII сторіччя зробилося для України однією з тих епох, що в житті народів далі надовго визначають собою їх історичну долю... XVII сторіччя стало для української культури добою якщо не “золотою”, то “срібною”, яка може і не викликає *безпосередніх спогадів* та подиву (до пам’яток мистецтва, на жаль, в Україні було й є скільки-небудь живе ставлення лише в фахівців-істориків мистецтва; поетичних творів 17 сторіччя широкі кола читачів не знають уже через “застарілу” мову, а ще може більше через застарілу орфографію). Але впливи бароко – не свідомі, непомітні є скрізь, від народної пісні та народного мистецтва: мрії романтиків про те, що народне мистецтво та словесність ведуть нас безпосередньо в “передісторичну” старовину, помилкові, але принаймні на 300 років назад вони нас відводять, – саме в часи бароко. Зовсім інакше в галузі *політичних* ідеалів: вони весь час по XVII ст. повертаються до бароко і далеко рідше до, власне, блискущої князівської доби. Її актуалізація в свідомості широких кіл була справою історичної освіти. Але Хмельниччина не лише стала підставою для головних творів, у яких скристалізувалась українська історична свідомість нових часів (літописи Граб’янки, Величка, Самовидця, нарешті “Історія русів”; а зрештою й твори “фантастичних орієнтацій” та напрямів, починаючи від “Історії возсоединенія Руси” Куліша), але і для живої історичної свідомості найширших мас: XVII сторіччя, безумовно, доба, що найважливіша в історичній пам’яті українського суспільства (поруч, щоправда, з гайдамачиною XVIII ст., з якою в пам’яті народній XVII сторіччя почасти злилося). А що політична ідеологія XVII сторіччя своїми основами зв’язана з культурним стилем бароко, – це, хоч би почасти, показано на попередніх сторінках.

Публікуємо за виданням: журнал “Арка”, ч. 3-4 – березень-квітень 1948, Мюнхен.

Ілля. Кінцівка. Великий Требник. Київ. 1646.

ШКОЛА УКРАЇНСЬКОГО ГАРТУ

Давні літописці розповідають про характерні риси життя наших предків. В умовах постійних воєн з сусідніми племенами найбільше цінувалися фізичні якості людини. У змагальних вправах, ловах, ігрищах, піснях, танках людина проявляла свої природні сили і вдосконалювала їх.

Літописи доносять до нас відомості про тризну – обряд шанування загиблого воїна або померлого родича. Л. Нідерле, який вивчав побут і культуру слов'ян, підкреслює, що в програму тризни входили співи, танці, дужання, різноманітні ігри та забави.

Важливою рисою культури українського народу того часу були релігійні свята – Русалії, Коляда, Веснянки, Купало тощо. Жодне з них не обходилося без специфічних рухливих ігор та забав.

У період формування Київської Русі в наших предків-українців продовжується становлення самобутніх традицій національного фізичного гарту. Необхідні в праці та військовій справі навички прищеплювалися з дошкільного віку. "Постриги" – перша в житті дитини посадка на коня – відбувалася в трьохрічному віці. В семирічному ж починали навчати грамоти, стрільби із лука, фехтування, володіння списом, а з дванадцяти років – і військових хитрощів.

Суворе, небезпечне життя сприяло гартуванню твердих характерів древніх русичів. У "Поученні" Володимира Мономаха бачимо тогочасні критерії поцінування чеснот молодої людини – освіченості, гідності і виського рівня фізичної підготовки. Князь заповідає своїм нащадкам бути мужніми, не боятись: "... ні рати, ні звіра, творити мужську справу..." і тоді "... ні від рати, ні від звіра, ні від води..." для них не буде небезпеки.

Найбільших успіхів система фізичного виховання досягає в часи державності України. За козацької доби побут українців, як твердять літописи, був дуже насичений різнобічними рухливими іграми, змагальними фізичними вправами, які поширювалися серед усіх без винятку верств населення. У школах, які були при кожній українській церкві, учні вільний від навчання час проводили в різноманітних фізичних розвагах. Особливо цікаво, насичено проходили свята переходу від букваря до часослова, від часослова до псалтиря і т. д., які завжди супроводжувалися забавами та рухливими іграми. С. Сірополко, описуючи традиційне свято переходу з класу в клас в українській школі, вказує: "... учень приносив горщик каші, ставив горщик на стіл, учитель... разом з учнями брався до каші. Спороживши горщик, учні йшли на площу біля школи, ставили на землю та починали шпурляти в нього кілками, поки не розтрощать його на череп'я. Далі відбувалися усіякі ігри та забави".

Важливу роль у вихованні молоді відігравали парубоцькі громади – своєрідні об'єднання неодружених юнаків, які досягнули повноліття, причому громада особливу увагу звертала на зріст та фізичну силу нового товариша, маючи надію придбати в його особі хорошого бійця. Парубоцькі громади високо цінували у своїх товаришах сміливість, кмітливість, а за порушення "кодексу" товариства ганебно проганяли. Під час гулянь парубки влаштовували змагання з силових вправ, боротьби.

Та найдосконаліше виховання козацької молоді належить системі Січових шкіл. Цікавий фактологічний матеріал про їх існування знаходимо у працях С. Сірополка, В. Щербини, А. Скальповського. Січова школа функціонувала під безпосереднім проводом козацької старшини. С. Сірополко, досліджуючи систему виховання у Січовій школі, підкреслює,

що: "... молодиків у школі і поза школою вчили: Богу добре молитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати й відбиватися, з рушниць гострозоро стріляти й списом добре колоти".

У цих школах не тільки поєднувалися елементи фізичного гарту з військовим вишколом, а й приділялася значна увага загальноосвітній підготовці майбутніх лицарів. Січові школи, стоячи на глибоко національних традиціях, були своєрідними військово-освітніми університетами, де реалізувалася прогресивна європейська ідея гармонійного розвитку особистості.

Та школи ці, на жаль, проіснували тільки до упадку козацької держави. Які всі інші національні учбові заклади, в імперські часи вони почали швидко занепадати. А незмінними й незамінними школами фізичного виховання залишалися ігри.

Різні природні умови, історичні особливості розвитку тієї чи іншої частини України наклали свій відбиток на народні ігри. Так у степовій частині України, де багато рівних майданчиків, більше були розповсюджені дитячі ігри з так званим "широким полем ігрової діяльності", а саме: метання палиці та м'яча, вибивання палицею м'яча, біг наввипередки тощо. У гірських районах Галичини переважали ігри на рівновагу, з перетягуванням, стрибками та метанням предметів у ціль ("Забивання сокири", "Перетяжка", "Тягнути бука" тощо).

Та все ж українські ігри мають багато спільного. Особливо дитячі... У переважній більшості рухливих дитячих ігор відображено процес хліборобської праці: "Мак", "Огірочки", "Ой ми нивку оремо, оремо", "Посію я льон", "Просо", "Гречка", "Баштан" та ін.

Велику групу складають ігри, в яких відображені характерні рухи і поведінка птахів та звірів: "Перепілонька", "Бджоли", "Зайчик", "Чапля" тощо; природні явища "Метелиця", "Шум", "Доц", інші.

У змісті та назвах ігор відобразилися різноманітні особливості праці: "Коваль", "Печу, печу хліб"; історичних подій, соціальних та сімейно-побутових відносин: "Дід та баба", "Чоловік та жінка", "Піп", "Стрілець"...

Важливим чинником гармонійного розвитку дітей з допомогою національних ігор (а їх за нашими підрахунками налічується понад 600) було те, що переважна більшість ігор виконувалась у супроводі пісень, приповідок, лічилок. В українській дитячій грі тісно переплетені традиції народного епосу, музики, пісні, танцю.

На першу половину XVII століття вже припадають і перші намагання передових вчених-педагогів України теоретично обґрунтувати систему фізичного вдосконалення учнів у структурі тогочасної шкільної освіти. Знаменитий український вчений Є. Славинецький у своєму творі "Громадянство звичаїв дитячих" нарівні з іншими питаннями освіти, культури, поведінки учнів, багато уваги приділяє ефективному використанню рухливих ігор та фізичних вправ, поділяючи їх на "корисні" і "не корисні". Аналогічні спроби знаходимо і у визнаного всім світом Я. Каменського, який у своїй "Великій дидактиці" звертав увагу на формування системи фізичних вправ, а рухливі дитячі ігри також поділяв на "корисні" та "шкідливі".

Знаменним є те, що в працях цих двох видатних діячів освіти пізнього середньовіччя ми знаходимо перспективні намітки використання системи ігор і фізичних вправ не тільки з метою фізичної підготовки, а й у цілях духовного і естетичного виховання юного покоління.

Віктор ЛУЦЮК,

член-кореспондент
Російської Академії
природознавчих наук

НООСФЕРА – СВІДОМА ВТЕЧА ВІД СМЕРТІ

Немає сумніву, що ми живемо у найвідповідальніший, у найкритичніший період життя нашої планети, а можливо, і Всесвіту. Земля відраховує останні миттєвості ХХ століття. Це роки, коли на наших очах загибель цивілізації стає очевидним і незворотним процесом.

Надто влучно характеризує ситуацію, яка склалася для людства, американець Лестер Браун: "Попередні покоління завжди були стурбовані майбутнім, але ми є першими, від чийх рішень залежить, чи буде Земля придатна для Життя".

У відомій роботі нашого співвітчизника В. І. Вернадського "Декілька слів про ноосферу" це оцінюється так: "... в історії нашої планети настав критичний момент величезного для людини значення, який готувався мільйони, вірніше, мільярди років, глибоко проник у мільйони людських поколінь". Тому цілком закономірно, що саме тепер до нас приходять Прозріння. І ми починаємо усвідомлювати гнітючість людського досвіду, який призвів до духовного спустошення, глобальних екологічних катастроф, невиліковних хвороб, нахальної злочинності, руйнівних війн. З неймовірною швидкістю знищується рослинний і тваринний світ материків і Світового Океану. Деградує і вимирає Людина – головний порушник усіх рівноваг у Природі. Необхідно визнати той факт, що Життя сьогодні загнане в глухий кут.

У такий критичний момент свого існування людству необхідно усвідомити, переосмислити реальність позицій і принципів по відношенню до величного і унікального природного дару – Життя. А нестерпний біль повільної загибелі наших дітей має пробуджувати в нас інстинкт самозбереження, усвідомлення необхідності їх спасіння, поки ще не пізно.

Відомо, що будь-який процес у Природі, в суспільстві має причинно-наслідковий зв'язок. Загибель цивілізації – це наслідок. Для попередження загибелі людства необхідно знати причину і усунути її. Вона має соціальні витoki, про рушії яких і піде мова.

Аналіз причинно-наслідкового зв'язку необхідно починати з людини. При цьому важливо з'ясувати людську недосконалість у взаємовідносинах з Природою, в енергетичному і речовому обміні.

В. І. Вернадський підкреслював принципове значення зв'язку живої і неживої речовини як фундаментальний характер біологічної єдності земних процесів: "Між живою і живою речовиною існує безперервний зв'язок, який ніколи не припиняється і може бути виражений як біогенний потік атомів живої речовини в неживу речовину біосфери і назад. Цей потік ніколи не припиняється і забезпечується процесами дихання, харчування, розмноження і т. ін."

Для всього живого, а також для людини, головною артерією енергетичного і речовинного потоку є їжа. Тому протягом усієї цивілізації головним заняттям людини було і залишається добування їжі: не тільки ціною індивідуальних зусиль, але і з допомогою насильств – імперської політики, за рахунок рабської праці поневолених, пограбувань, воєн. Адже кожна система в Природі, в тому числі і людина як біологічна система, спрямована до зрівноваженого стану шляхами найменшої витрати енергії, а на процес відбирання їжі в іншого затрати енергії значно менші, а ніж

на її добування в Природі. Варто додати, що витрати енергії на добування їжі постійно збільшуються через відповідне зменшення її кількості в Природі. На це вказував Т. Мальтус ще в 1798 році в праці "Досвід про закон народонаселення..."

Мальтус розглядав боротьбу людини за виживання (природне зіткнення між інстинктом розмноження – головною функцією живого – і потребою в просторі і в їжі) як фатальну і непримириму суперечність між "волею" і "потребою". При цьому автор показав закономірні наслідки цієї суперечності: згідно з об'єктивно існуючими законами кількість народонаселення здатне збільшуватися в геометричній прогресії, а добування засобів існування (їжі) зростає по арифметичній. Усунення диспропорції здійснюється за допомогою "законів Природи" (хвороби, епідемії, холод, голод) і соціальних дій (рабство, грабежі, війни).

В. І. Вернадський у праці "Автотрофність людства" дає соціальну характеристику наслідків цієї диспропорції: "Останнім фактором є невблаганний голод, який стає безпощадною рухомою силою соціального устрою суспільства... Великі перевороти в суспільних устроях, помилки, здійснені на цій основі, завжди приводили до страшних наслідків".

При постійному збільшенні населення планети (тепер майже 6 млрд.) на тлі наслідків Чорнобильської катастрофи, політики чітко усвідомлюють, що спроби усунути диспропорції за допомогою війни, ядерними засобами рівнозначні глобальній загибелі. Тому людство змушене у гонитві за більшою кількістю їжі нарощувати техногенність і енергоємність засобів її добування.

Все це закономірно призводить до екологічних катастроф (смерти повільної дії), внаслідок чого гине дітотворна функція жінки, а також до дебілізації та деградації суспільства через постійне вживання для стимуляції виснаженого розуму наркотичних засобів – чай, кава, спиртові напої і т. ін.

Важливо зазначити, що в процесі добування їжі Розум завжди був і поки що залишається головним інструментом. Фактично Розум став заручником шлунку і знаходиться в його міцних "гравітаційних путах", тому не може виконати свою головну і єдину, Природою дану функцію – спасіння і збереження життя.

Старість, хвороби і смерть людини (50 – 80 років) є результатом взаємодії, перш за все, їжі і організму, при цьому завжди і кожного перемагає їжа, зашлаковуючи організм невластивими йому мінералами, що призводить до критичного зростання ентропійних процесів у міжклітинному просторі та на мембрані клітини.

Саме в точці "їжа-шлунок" пересікається суть людини з суттю тварини, що і визначає головну причину людської недосконаленості у взаємовідносинах з біосферою, а також витoki її руйнівної сили, витoki смерті.

З якого боку ми б не підійшли до проблем людського Життя, його нестерпних страждань і смерті, причина одна – гетеротрофна (тваринна) їжа.

Розірвати "гравітаційні пута" шлунку і визволити Розум – єдине і невідкладне завдання людства, на вирішення якого працювала вся цивілізація. На можливість і необхідність її вирішення, як закономірного геологічного процесу, вказував В. І. Вернадський ще в 1925 році в роботі "Автотрофність людства": "Це соціальна проблема, для

вирішення якої необхідно підійти до основ людської могутності – необхідно змінити форму харчування і джерела енергії людини”.

Саме автотрофічність людини стане першою і невід’ємною сходинкою людства на шляху в ноосферу – у простір Життя, який буде перетворюватися і управлятися виключно Розумом, а не шлунком, на енергетичних закономірностях геокосмічного розвитку людини з єдиною метою спасіння і збереження життя, тобто її безсмертя.

Зміна форми харчування гетеротрофної на автотрофну усуне головну причину людської недосконалості у взаємовідносинах з біосферою, при цьому відбудеться якісна зміна всього організму на користь значного збільшення якості функції Розуму – головної і визначальної умови ноосфери, при значному зменшенні кількісного показника народжуваності (стане 2-3 дитини проти 20-32 тепер). Це наслідок дії закону взаємовідношення кількості і якості. Відомо, що якість людини як біологічної системи визначається виключно рівнем Розуму.

Значно збільшиться тривалість Життя людини (стане 500-800 років проти 50-80 тепер). До того ж, поки людина смертна, зберігається сам глибинний виток зла і страждання, який призводить до ворожнечі, розділу, суперництва, витіснення на всіх рівнях. Навіть повільне збільшення тривалості Життя обов’язково призведе до морального і духовного піднесення людства.

Але прийняти цей шлях зможе далеко не кожний, тому що він потребує від людини мобілізації найвищих сил власної волі – вищого показника досконалості людини, а це для більшості є надто проблематично. І тут – дія закону природного відбору, який купити, вкрасти, завоювати неможливо, подібно Життя і Смерти. А тому на першому етапі більшість людей буде приймати автотрофічність як єдиний і надійний засіб лікування хвороб віку: рака, СНІДу, серцево-судинних, алергії і т. ін.

Кожен, хто живе і жив, неминуче прийдуть до ноосфери – перші через преображення, основою якого є автотрофічність, другі – через воскресіння, можливість якого буде забезпечена виключно за рахунок функції Розуму, її новим рівнем якості.

Іншу опору людської могутності визначають екологічні джерела енергії, пошук яких необхідно проводити в Природі, в закономірностях геокосмічних процесів, основою яких є енергообмін між системами Космосу: – Галактики – Сонячної системи – Сонця і Землі. Далі – через геосфери планети до ядра на синтез неживої і живої речовини, як наслідок закономірного прагнення систем досягти енергетичного зрівноваженого стану, який має найменшу внутрішню енергію і найбільшу ентропію.

Дослідження геохімічних процесів енергетичної (електродинамічної) основи розвитку Землі доводять, що кінцевою ланкою єдиного глобального енергетичного ланцюга по обміну енергії Сонця і геосфер Землі є карбосфера – вуглецевмісна оболонка планети, яка забезпечує умови здійснення триєдиних плазменних геохімічних процесів: первинних, вторинних – синтез неживої речовини (синтез хімічних елементів, мінералів, гірських порід, води, нафти, графітів та амінокислот) і третинних – синтез живої речовини (організація розчину амінокислот у воді, що визначає основу Життя), а також зменшує ентропійні процеси ядра планети, завдяки чому досягається її вселенська життєва унікальність.

Основу карбосфери складає нафта – продукт вторинних геохімічних процесів. Вперше на енергетичних принципах науково обґрунтовано і показано на іонному і електронному рівнях природний процес синтезу води (утворення гідросфери – основної передумови розвитку Життя) і амінокислот – основи живої речовини. Таким чином, Життя є геокосмічний процес, а це свідчить про те, що безсмертя закладено в його енергетичному геномі.

Електронна модель розвитку Землі дозволяє вже сьогодні приступити до практичних дій по створенню екологічного невичерпного геліопланетарного генератора електричної енергії, завдяки чому буде усунута остання, по Вернадському, причина недосконалості людини у взаємовідносинах з біосферою.

А яке бачення шляхів виходу із загальнолюдської смертельної кризи найбільш розвинутих держав світу, а також ООН та ЮНЕСКО?

Всі вони мають єдиний підхід, що ґрунтується на базі загальноприйнятої класифікації глобальних проблем. Це, перш за все, усунення загрози світової ядерної війни; подолання розриву в рівнях соціально-економічного розвитку між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються; очищення навколишнього середовища та переведення виробничих процесів на безвідхідні технології; спільне використання досягнень науки та техніки в подоланні невиліковних захворювань.

Запропоновані шляхи подолання глобальних проблем людства носять фактично декларативний характер, тому що не спрямовані на попередження причин негативних явищ. Підтвердженням цього є постійне зростання останніх. Статистика переконливо свідчить про щоденне збільшення злидених верств населення на планеті. Відомо, що бідне суспільство при добуванні їжі ніколи не буде дбати ні про збереження навколишнього середовища, ні про гідність людини, ні про життя.

Та все-таки найнегативнішим наслідком цього процесу стало перепрофілювання функції Розуму з геокосмічної (свідоме забезпечення умови гармонії з біосферою, основи безсмертя на тваринну (забезпечення шлункової потреби, основи нестерпних страждань та смерти), що звало коефіцієнт корисної дії людини як біологічної системи у відношенні з середовищем на рівень 2%. Це свідчить про те, що з кожних 100 кг виплавленого будь-якого металу або синтезованої нової речовини 98 кг розсіюється по поверхні планети, завдяки чому різко знижується її ентропія, а 2 кг використовується на ефект, який пов’язаний з процесом добування їжі. Загальновідомо, що при різкому зниженні ентропії поверхні планети різко збільшуються ентропійні процеси людини як найактивнішої системи біосфери. А це неминуче призводить до невиліковних хвороб, ранньої старості і смерті.

Що стосується забезпечення людства енергією на найближчі 10 років, то розвинені держави віддають пріоритет ядерній енергетиці. Про це переконливо свідчать цифри. Так, світовий “мирний” ядерний потенціал у 1993 році налічував 496 ядерних реакторів, з них 424 діючих і 72 в стадії будівництва.

Закони розрівноваження ядерних систем у процесі енергоутворення, з урахуванням дії кінцевих продуктів на біосферу, а також далеко ще не повні наслідки Чорнобильської ядерної катастрофи дозволяють зробити однозначний висновок: добування ядерної енергії, навіть з мирними намірами, є найбільшим злочином людства перед Життям.

Постійне нарощування “мирного” і воєнного атомних потенціалів та повна бездія розвинутих держав світу в попередженні подальших незрівняно більших трагічних наслідків Чорнобильської катастрофи для планети і людства теж вказує на те, що світом поки що править шлунко, а не Розум.

Ми знаходимося біля доленосної межі, за якою на нас, людей, як на біологічний вид, чекає смерть. Щоправда, земний шлях людей завжди був смертний, але сьогодні, в цей критичний момент дилеми Життя та Смерти, у людства все-таки є реальна можливість стати творцем свого безсмертного майбутнього. Для чого саме тепер, у цю відповідальну миттєвість вселенської ходи, ми – людство – зобов’язані, згідно із законом геокосмічної еволюції живого, повернутися після тисячолітніх блукань на свою Єдину Зоряну Стежку Життя. Єднаймося, земляни, і будемо пам’ятати, що ми вичерпали свій час блукань по пустелі з метою спасіння. Ми прийшли до нього свідомо, через Розум – до ноосфери.

Про неминучість цієї людської можливості говорив В. І. Вернадський ще в 1925 році: “Відоображення такого синтезу на людському суспільстві безсумнівно, торкнеться нас ще ближче. Чи буде воно сприятливе, або принесе нові страждання людству? Ми цього не знаємо. Але потік подій, майбутнє може бути визначене у великій мірі нашою волею і нашим Розумом. Потрібно уже зараз готуватись до розуміння наслідків цього відкриття, неминучість якого очевидна”.

Севастополь

УЧЕНИЙ – ЗАХИСНИК РІДНОЇ МОВИ І ПРИРОДИ УКРАЇНИ

Саме за свою безмежну любов до української мови і за її найактивнішу публічну популяризацію ця людина під кінець свого життя потрапила до радянського ГУЛАГу, хоча обвинуватили її за сфабрикованою чекістами справою про участь у нелегальних організаціях: "Український національний центр" і "Українська військова організація". Йдеться про Олександра Алоїзовича Янату (28.V.1888 – 8.VI.1938) – людину цілком мирної і далекої від політики професії вченого-ботаніка.

Охоронці ж тоталітарно-комуністичного режиму не залишили його у спокої навіть і після винесення 23 вересня 1933 р. вироку: п'ять років виправно-трудова робота. І пішло-поїхало... Протягом п'ятирічного заслання він побував у різних кінцях цього сумнозвісного "архіпелагу". Як говориться, на власній шкурі пізнав усі "принати" життя та праці жаклих таборів Караганди, Соловків, Магадану. Ці примусові переміщення були не випадковими. Табірних охоронців непокоїв заразливий для інших в'язнів вірець непохитної сили духу цієї фізично кволої, обтяженої багатьма хронічними хворобами, людини.

Його робочий день у гулагіських таборах не кінчався виконанням норми на лісоповалі. Ні! Після цього лісоруб Яната зусиллям власної волі знову ставав вченим: збирав гербарії, вивчав довколишній рослинний світ та комах-шкідників, заносив наслідки своїх спостережень на картки, систематизував їх, навіть писав наукові праці. Отже, те, чим займався на волі, намагався продовжити і в ув'язненні. Воно не зломало загартованого ще у царські лихоліття самовідданого борця за українську справу. Тоді й формувалися національно-патріотичні переконання Янати – з студентських років активного учасника українського національного руху.

З 1906 р. Олександр Яната навчається на агрономічному відділі Київського політехнічного інституту, фактично продовжуючи фаховий і громадський шлях батька – вихідця з Чехії, який, щоб врятуватися від переслідувань за участь у чеському національному русі, змушений був емігрувати, оселився в Україні у місті Миколаєві, де до кінця днів своїх професійно займався садівництвом. Мати (напівросіянка-напівполька, донька військового лікаря, корінна жителька Миколаєва) померла, коли її синові Олександрові виповнилося лише десять років.

За приналежність до РСДРП у 1909 р. Яната потрапляє під таємний нагляд царської охорони. Наступного року зазнає перших арештів та ув'язнення у київській Лук'янівській тюрмі за виявлені поліцією при обшуках нелегальні соціал-демократичні видання та "листи осіб, які перебувають у заслання або є політично неблагонадійними".

Того ж 1910 року одружився з Наталкою Осадною, дочкою популярного українського письменника і вченого-економіста Тихона Осадного. Осадчі (батько, мати і донька) відзначилися як прогресивними суспільно-політичними поглядами народницько-просвітницького і соціал-демократичного спрямування, так і глибокими переконаннями національно свідомих українців. Напевно, не без їх впливу Яната переходить з лав російських до лав українських соціал-демократів. Його ж дружина – не тільки однодумець у суспільно-політичних питаннях. Біолог за фахом, вона стає кваліфікованою помічницею своєму чоловікові у його професійних справах.

Ними Олександр займається так само захоплено, як і громадсько-політичними. Ще будучи студентом за дорученням природничо-технічної секції тільки-но організованого "Українського наукового товариства у Києві" здійснює кілька експедицій для обстеження рослинного світу Київської губернії. Причому з самого початку наукові угодження Янати набувають виразно (за тодішнім терміном) "українофільського" забарвлення. Його найбільше цікавлять народні назви екземплярів багатощої української флори. Описуючи ботанічні властивості рослин, водночас складає словничок їхніх народних назв. Привертає до цієї роботи увагу Термінологічної комісії Українського наукового товариства, яке обирає Янату своїм членом, і пропонує спеціально зайнятися вивченням і виробленням української ботанічної термінології.

З цих підтриманих ученою громадськістю наукових інтересів Янати виникла й перша його наукова

друкована праця "Спис рослин, зібраних добродієм Громегою у Черкаському повіті на Київщині". П'ять років, надруковано у "Збірнику природничо-технічної секції Українського наукового товариства у Києві". У своїй передмові до публікації автор повідомляв, що 1911 р. зустрівся з людиною з Черкас – власником великого гербарію, значення якого у поширенні відомостей про флору України важко переоцінити. Це нібито й був Громега: "Гарний був чоловік, кажуть черкащани, але мусив у скрутні часи кудись помандрувати, й з того часу загубили з ним зв'язки і земляки. Будемо ж йому вдячні за любов до рідної природи, за посилену працю над дослідженням її".

Безперечно, у даному разі читачі мали справу з явною містифікацією, бо ніде більше ні у всьому творчому доробку Янати, ні в якомусь творі інших авторів той "добродій Громега" не згадується. Очевидно, початкуючий дослідник, який лише за рік перед цим завершив навчання у вищому навчальному закладі, не наважився перед читачами себе одного виставляти автором такої новаторської, науково оригінальної друкованої праці. Так з'явився на сторінках поважного наукового збірника вигадане прізвище "Громега". Тим більше, що публікація, подана як спільна праця подружжя Наталки та Олександра, за своїм змістом проїнята ідеєю утвердження масової української національної самосвідомості. Автори доводили, що російська номенклатура рослин є чужою і незрозумілою для українських селян, які мають свої відповідні найменування, вироблені народом протягом століть.

Перші два роки фахової самостійної праці Олександра Янати пов'язані з Кримом. Тут він засновує сільськогосподарську дослідну станцію, організовує наукове обстеження флори Криму і прилеглих до нього повітів Таврії. Не приховує на людях своїх "українофільських" симпатій. Скрізь, де тільки трапляється нагода (насамперед на різноманітних агрономічних нарадах), Олександр Яната виступає з промовами, в яких доводить, що для українського населення Криму необхідно видавати сільськогосподарську літературу українською мовою, а для татарського населення – його рідною мовою. Розголос про ці виступи пішов по всьому Криму. Яната привселюдно викриває як антинародне негативне ставлення до книжки чи усної лекції українською мовою з боку не лише царських властей, а й земських установ, які видавали себе за захисників народних інтересів.

Місцеві газети розпочали цькування Янати за "український сепаратизм". Результат: рубернське земство відмовило йому у працевлаштуванні, а губернатор прямо запропонував залишити територію Криму. А звідси – вимушений переїзд 1913 р. до Харкова, де Яната влаштується керівником контрольної насіннової станції Харківського сільськогосподарського товариства. Але вкрай копійка термінологічна збиральницька робота вимагала поїздок по всій Україні. Отже, ще до 1917 р. Яната обстежив Таврію, Правобережну, Лівобережну і Слобідську Україну.

Під час першої світової війни 1914 - 1918 років Яната знову поринає у нелегальну революційну роботу в лавах УСДРП, стає секретарем очоленого Симоном Петлюрою Революційного Українського комітету Західного фронту, бере участь у виданні робітничої газети українських соціал-демократів "Слово". Та не полишає своєї улюбленої легальної національно-громадської справи: популяризації ідеї якнайширшого запровадження української мови у науковий і культурно-освітній життя, хоча в умовах війни воно значно ускладнилося: знову на всій території Російської імперії примусово закрили всі україномовні періодичні видання, а на захисників громадянських прав української мови царські власті взагалі дивилися як на прямих чи потенційних зрадників.

Тож, як справжній акт громадянської мужності можна розглядати обширний реферат "Необхідні передумови для популяризації у нас природознавства й агрономії", підготовлений Янатою для виголошення на сьомому 1915 р. Харківським товариством грамотності всеросійському з'їзді "з питань влаштування розумних розваг для населення". Янатівський реферат, узагальнивши величезний інформаційний матеріал української преси за кілька років (найбільше з редакційного Симоном

Петлюрою журналу "Украинская жизнь"), переконливо доводив, що різке зниження освітнього рівня українського народу є результатом у першу чергу антиукраїнської урядової культурно-освітньої політики Російської імперії.

Дуже вражаючо за категоричністю постановки питання щодо сприяння справі запровадження української мови в усі сфери освітнього, культурного і громадського життя були пропозиції, подані Янатою для ухвали з'їзду. Вони повчальні навіть і для нинішнього часу, коли вже діє Закон про українську мову як державну, а питання охорони природи і збереження пам'яток історії і культури набрали першорядного значення у справі виживання кожної нації.

Янатівські пропозиції ніяк не вписувалися в антиукраїнську політику російського царату. Та й увесь текст доповіді сприймався як безкомпромісний осуд цієї політики. Не дивно, що вірогідні організатори харківського з'їзду не допустили Янату до трибуни, а натомість надали йому слово лише для трихвилинного виступу з місця, від чого він з обуренням, під оплески багатьох присутніх, привселюдно відмовився, повідомивши, що згідно з розпорядком з'їзду заздалегідь подав до його президії текст своєї доповіді, розрахований на ґрунтовне, а не формальне його слухання.

Несподівані оплески дуже збентежили головуючого, і він, щоб розрядити напругу, яка виникла в залі, вдавася до хитрощів. З наганою наївністю запевнив, що йому, мовляв, не зрозумілі ці оплески, а якщо вони мають якийсь іронічний відтінок, то й поготів недопустимі на такому поважному з'їзді. Однак і ця пишномовна тирада не залишалася без відповіді. Харківський земський лікар Абрам Рабинович негайно з місця кинув репліку, що оплесками виражено співчуття Янати.

Щоб уникнути жандармських неприємностей, одразу ж після з'їзду Яната залишив постійне місце праці у Харківському сільськогосподарському товаристві і виїхав до Мінська. 1916 року, вже після його від'їзду, на сторінках першого тому "Збірника науково-літературного відділу Товариства ім. Квітки-Оснот'яненка у Харкові" з'явилася праця О. Янати "Народні українські назви рослин Північної Таврії".

Повернувшись у 1917 р. до Києва, О. Яната цілком зосереджується на науковій і навчально-освітній роботі. Приділяє велику увагу не лише фаховій підготовці студентів, а й формуванню їх високої національно-патріотичної самосвідомості.

Не один раз змінюється влада у Києві. Але Яната не полишає тут завідування кафедрами ботаніки в університеті, реорганізованому у Вищий інститут народної освіти ім. Михайла Драгоманова, та у політехнічному інституті. Багато друкується, виступаючи на сторінках журналів і газет з науковими і науково-популярними статтями.

В радянський час Яната сам особисто береться за охорону природи та піднесення ролі науки в цій справі. Великі сподівання покладає на установи новоутвореної 1918 р. Української академії наук. Він і сам фактично стає її співробітником, коли 1921 р. до складу УАН переходить київське Українське наукове товариство разом з його природничою секцією, давнім членом якої був Яната. Учений очолює Українське ботанічне товариство, засновує "Український ботанічний журнал".

Бере дієву участь і у роботі загальнодержавних сільськогосподарських наукових і адміністративно-управлінських закладів. Зокрема, в Українському інституті прикладної ботаніки він очолює відділ боротьби з бур'янами, публікує низку своїх праць з цієї теми дуже актуальної на час післявоєнної розрухи. Як вчений секретар Сільськогосподарського комітету при Наркомземі України керує розвитком сільськогосподарської науки. З 1922 р. йому доводиться налагоджувати видання і редагувати перший український сільськогосподарський журнал "Вісник сільськогосподарської науки", готувати та проводити республіканські агрономічні з'їзди, здійснювати необхідні заходи охорони природи Сільськогосподарського комітету, організувати наукову діяльність заповідника "Асканія-Нова".

В комітеті у справах дослідження продуктивних сил та народного господарства України Яната працює над ботанічно-географічною районізацією України. Початки бібліографічної роботи в галузі української природознавчої літератури та видання науково-популярних праць з природознавства теж пов'язані з іменем Янати. Він створив підручник загальної ботаніки для вузів, підготував до друку свою працю "Рослина та життя", а також український переклад монографії славнозвісного російського вченого К. Тімірязєва "Життя рослин". Постійні ділові контакти здружили невтомного працелюба з такими вченими, як академіки П. Тутковський, О. Фомін, Д. Зеров та інші.

У вченого були як загальні, так і особисті підстави для сподівань на краще. Сільське господарство України в умовах нової економічної політики, без виразних ознак майбутньої насильницької колективізації розвивалося цілком задовольно. Яната навіть вважає за можливе закликати вчених природознавців України "сміливо прокладати шляхи до нормального міжнародного наукового співробітництва". Цим самим учений фактично визначав магістральний, інтегральний шлях розвитку науки України, але водночас і давав компрометуючий матеріал про себе правдивим прихильникам радянського ізоляціонізму, які вже тоді розпочали споруджувати "залізну завісу" між Радянським Союзом і всією рештою земної цивілізації.

Неприємно ставилися приховані й відверті вороги українства навіть у період так званої українізації 20-х років до найголовнішої справи життя Янати – укладання української наукової термінології в галузі ботаніки. Цю роботу він розгорнув, очоливши ботанічну секцію природничого відділу створеного в той період у Києві інституту української наукової мови. А завершувалася вона вже без його особистої участі, оскільки Яната з Києва знову повертається до Харкова, де очолив сільськогосподарський інститут. Проте й тоді він не поривав якнайтісніших ділових зв'язків з колегами, що засвідчено у передмові опублікованого 1928 року проекту "Словника ботанічної номенклатури". Тут зазначалося, що "праці Янати належать до тих друкованих джерел, які найбільше використані для складання Словника".

На жаль, творча робота над складанням "Словника ботанічної номенклатури" так і залишилася на стадії опублікованого проекту. Далі продовжити і завершити цю роботу ні Янати, ні його колега не вдалося. Сталінська репресивна машина на порох перемелювала як праці українських учених, так і їх самих. Не обминула вона й долі Янати.

Наполегливий пропагандист охорони природи, який стільки клопоту завдав радянським властям усіх рівнів, був проголошений шкідником, що насаджував у науку й практику соціалістичного будівництва буржуазні теорії боротьби з бур'янами. Не простили комуністичні можновладці й активної участі Янати в організації на початку 1933 р. Першого (який став і останнім) всесоюзного з'їзду з охорони природи. Напрямок його роботи суперечив сталінським планам індустріалізації і колективізації, якими, як правило, руйнувалося віковічне природне середовище. Органи НКВС позаводили "справи" на учасників з'їзду, який кваліфікували як "зборище контрреволюціонерів".

Яната ж і поготів виявився вимірною знахідкою для чекістів, яких на Україні найбільше цікавили люди з високим рівнем української національної свідомості. Таких людей, заарештувавши, на волю вже ніколи не відпускали. Отже, коли наближалось завершення терміну п'ятирічного покарання Янати, його "справою" зацікавилася Особлива нарада при НКВС СРСР, яка й вирішила звернутися до найвищого органу радянської влади – Центрального виконавчого комітету з проханням... продовжити в'язню утримання у виправно-трудовах таборах ще на п'ять років. Прохання чекістів задовольнили. Для Янати ж ця звістка була смертельною. Загинула враз надія на повернення у рідну Україну до вільної науково-дослідницької роботи, до улюбленої дружини, яку хоч і не ув'язнили, але як націоналістку і дружину "ворога народу" "вичистили" з радянських установ. 8 червня 1938 р. Яната помер у таборі бухти Нагаєво на Далекому Сході Росії.

- 1 Українська Радянська Енциклопедія. – Перше видання. – Т. 16. – К., 1956 – 1965. – С. 606.
- 2 Гривачевський Б. Листи з Соловків. – К., 1992. – С. 38.
- 3 Репресивне краєзнавство (20-30-і роки). – К., 1991. – С. 143.
- 4 Збірник природничо-технічної секції Українського наукового товариства в Києві. – К., 1912. – Кн. 2. – С. 109-110.
- 5 Харківський обласний державний архів. – Ф. Р. – 200. Оп. 1. – Спр. 446. – Арх. 90-114.
- 6 Український ботанічний журнал. – 1921. – Т. 1. – С. 70
- 7 Український ботанічний журнал. – 1921. – Т. 1. – С. 8.
- 8 Вісник природознавства. – 1927. – № 1. – Чс. 5.
- 9 Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – С. 144.
- 10 1996 р. Н. Осадча-Яната була у числі засновників Української вільної академії наук (УВАН) у США (див. Український історик. – 1986. – № 3-4. – С. 91).

Віталій САРБЕЙ,
доктор історичних наук

НЕОБХІДНІ ПЕРЕДУМОВИ ДО ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ У НАС ПРИРОДОЗНАВСТВА ТА АГРОНОМІЇ

Головною турботою суспільних елементів має бути, звичайно, те, чим стурбований даний з'їзд – організація розумних розваг, але я скажу не “для народу”, а “самого народу”, бо “розважати” десятки мільйонів народу – це завдання непосильне і невдячне для інтелігенції. Організація ж розваг народних, розуміючи їх у найширшому сенсі заповнення дозвілля взагалі, самим народом, у особі його суспільних організацій, при сприянні інтелігенції – ось це завдання можна здійснити, за умови, звичайно, що самодіяльність народу не буде стримуватись.

Заповнити дозвілля народу розвагами у вузькому сенсі слова – звичайно, не можна, якими б розумними вони не були. Необхідно дещо більше, аби замінити пияцтво, потрібні ще знання, які б дали можливість населенню свідомо ставитись до свого життя, зокрема, до навколишньої природи і до свого ж господарства. Отже потрібні, зокрема, знання з природознавства та агрономії, галузей наук, особливо близьких селу.

Говорячи про здійснення цього завдання в умовах нашої місцевості, заселеної українським народом, необхідно відзначити природну схильність населення до пошуків знань, розумове його обдарування. Ще у 1786 році автор Топографічного опису Чернігівського помісництва писав: “і варто малоросіянам ту справедливість віддати, як вони з охотою до наук вступають, так що не тільки заможні, але й найбідніших міщан і козаків діти по добрій волі в училища йдуть і з громадського шоденного харчу, переписування для власного та інших навчання друкованих книг живуть і, терплячи холод та голод і всю мізерію та злидні, із бажанням та старанням вчать, і багато хто, як у духовному, так і в світському званні ставали достойними людьми”.

Для характеристики того ж наведемо деякі дані проф. Багалія (Хар. губ. від. 1901 р. № 17) про число шкіл та типографій на Україні у першій половині XVIII століття. У той час у районі “Чернігівського полку” було 134 школи, а в 70-х роках минулого століття їх було всього 68, тобто тоді одна школа була на 786 душ, а через 120 років на 6780 душ. У Харківській губернії в 1882 році було стільки шкіл, скільки 150 років до того, тобто у 1732 році на “Слобідській Україні”^{*}.

Типографій у XVII столітті було на Україні вже 24, в той час у Московському царстві була лише одна школа.

Але все це було давно, в ту історичну пору життя на Україні, коли вона була прилучена до західно-європейської культури та її розвитку.

Про цю пору недавно померлий академік Корш каже, що “малоросійська культура стояла тоді настільки вище великоросійської, що у кінці XVIII століття вчені виписувались у Москву також з України.”

Що ж ми бачимо тепер, після двовікового прилучення України до життя та культури східноєвропейської?

Ми, передовсім, бачимо, що грамотність народу незрівняно впала, оскільки число шкіл впало до одної на 1.5 тисяч жителів (у 1894 р.), з 700-800 на початку XVIII століття; впала відповідно удвічі.

Грамотність, особливо у якісному відношенні, знизилась незмірно.

Хто знає наше село, той підтвердить, що забування грамоти, одержаної у початковій школі – явище загальне для всіх губерній з українським населенням, що у багато разів знижує офіційний відсоток грамотних...

Абсолютно правильну характеристику значення сучасної школи на Україні дав, між іншим, кращий російський педагог Ушинський, який вважав цю школу “непотрібною”, бо “малоросіянин швидко забуває декілька слів, які вивчив у школі, а разом з тим забуває ті поняття, які були до них прив'язані.

Народна мова, народне життя повністю оволодівають його душею і зглажують будь-яке враження школи як щось цілком чуже”.

Сучасна школа, каже Ушинський “затримує природний розвиток малоросіянина. Та напівграмотність, яка в ньому залишається, обов'язково гине без будь-якого доброго сліду”.

Але торкнемось і позашкільної освіти, яка відноситься безпосередньо до завдання доповіді.

Головним носієм, проповідником знань на селі нешкільним шляхом є тепер у нас агрономія, зі своїми лекціями, бесідами, кабінетами і т. д. Разом із знаннями чисто прикладного, вузького сільськогосподарського характеру, агрономія неминуче несе і знання з природознавства взагалі та інших наук, причетних до сільського господарства.

Наскільки продуктивна популяризаторська робота агрономії в наших українських умовах – про це говоритимемо далі. Тепер відзначимо, що різні види популяризації як засобу проведення агрокультурних знань у селянське середовище далеко ще не отримали всезагального схвалення; і з боку агрономів, які працюють на Україні, нерідко чути скептичні голоси про продуктивність лекцій та бесід; значення пропаганди знання приписується тільки показовим заходам, ніби наш народ німий і з ним, як з “німим”, можна говорити тільки мовою “пантоміми”. А між тим та широка агрономічна робота, яка організована останнім часом нашими земствами – зайшла вже у глухий кут. Головне – вона не завоювала собі у середовищі селянства того авторитету, який мала б мати. Між культурними працівниками-агрономами і селом ще не встановилось тієї інтимної близькості, тієї взаємної довіри, яка тільки й може бути запорукою успішної роботи.

Зближенню агронома з селом не допомогли і вдосконалені методи популяризації, на розробку яких, щоб як-небудь та бути зрозумілими селянам, витрачено немало часу на різних агрономічних нарадах і немало місця виділено на сторінках агрономічної преси.

А в житті села є для інтелігентного робітника, особливо агронома, який зріднився з населенням, багато цікавої, висококультурної роботи, що може дати задоволення як агроному, так і населенню. Докази цього ми бачимо, правда, в рідкісних прикладах, роботи агрономів-одиноць, які стали органічно невід'ємними від села і не клянуть свою долю за те, що “потрапили на село”.

Робота цих агрономів серед свого народу показує, що вона можлива і при теперішніх умовах на селі, а тому й необхідна. Є, очевидно, вихід із того трагізму, який вже примушує думати про перехід, для кращого розуміння народу, на “мову німич”. Цей вихід знайшли поки що деякі, але він має бути знайдений всіма, хто несе знання в село, і не тільки агрономами. Але цей вихід настільки простий, що він зазвичай не помічається, а його відкриття просте так само, як і більшість взагалі геніальних “відкриттів та винаходів”.

Цей вихід у тому, що з народом треба завжди говорити його мовою, якщо бажаєш, аби він зрозумів...

Бо ось уже два століття, як народ наш прилучений до “східноєвропейської культури”, два століття, як із ним не говорять його мовою, і то не тільки люди, що прийшли до нього з інших національностей, але й люди, які походять від нього, єдині по крові, інтелігенція, що вийшла з народу: вона не говорить з нашим народом його ж мовою навіть тоді, коли

^{*}За даними Остроградського (“Виробничі сили Росії”) на 1 січня 1894 р. одна школа у земських губерніях була на 1675 душ, у південно-західному краї – на 1423 души.

силою долі повертається до народу, живе серед нього у якості лікарів, агрономів, ветеринарів, вчителів і т. д.

Люди, які розмовляють різними мовами, ніколи не розуміють повною мірою один одного, між ними ніколи не встановлюється повної довіри. Коли є недоомовленість, між ними завжди виростає прірва, особливо глибока, коли одна мова є символом "панства", а друга – "хамства".

Результати цього і відбилися на всьому подальшому культурному становищі народу. Той народ, який колись терпів і холод, і голод, аби здобути світло знань, після знищення українських шкіл повинен був силоміць приводитись до російських шкіл для навчання, як про це свідчить циркуляр наглядача шкіл, надрукований проф. Сухомлиновим у "Журналі Міністерства народної освіти". Він сповіщає між іншим: "багато вчителів доносять мені, що діти, взяті від дячків (тобто із закритих українських шкіл) і приведені до училища, пробули у ньому не більше дня, а потім більше місяця ніхто з них не з'явився... Після отримання цього зібрати 45 дітей, скласти їм іменний список... і настоювати на відвідуванні школи через батьків та опікунів при сприятливій поліції".

Мало того, що школа для українського народу ось уже два століття закрила двері для рідної йому мови; відрізана від нього були в подальшому і шляхи незалежного від школи культурного розвитку рідною мовою, зокрема, позашкільної освіти.

У 1863 році циркулярно Міністерством Внутрішніх Справ було наказано: "пропуск книг малоросійською мовою, як духовного змісту, так і навчальних, і взагалі таких, що призначені для початкової освіти народу – припинити".

У 1876 році було видано урядовий наказ:

1) не допускати ввезення у межі імперії без особливого на те дозволу будь-яких книг, що видаються малоросійським нарідччям за кордоном;

2) друкування та видання у імперії оригінальних творів та перекладів на тому ж нарідччї заборонити, за винятком лише:

а) історичних документів та пам'яток;

б) творів художньої літератури, але з тим, аби у творях художньої літератури не припускалось ніяких відступів від загальноприйнятого російського правопису.

3) заборонити також різні сценічні вистави і читання малоросійським нарідччям, як і друкування на ньому текстів до музичних нот.

Згідно з висновком Академії наук, на початку 1905 р. вказані закони скасовані.

Нагадаю постанови Бердянського, Хотинського, Полтавського, Ананівського, Воронежського, Лохвицького, Лубенського та ін. сільськогосподарських комітетів, заснованих у 1902 році, які вказували на непомірні труднощі навчання українських селян російською мовою, на те, що сучасна система освіти не в змозі збудити в українському селянстві любові до знань і самоосвіти, що нею великою мірою знецінюється і розповсюдження сільськогосподарських знань.

Нагадаю ще ставлення до того ж питання відомого російського педагога Весселя, який у статті "Місцевий елемент у навчанні" (С. 838-853) говорить, що "освіта без опори на місцевий елемент безплідна", що "не навчати народ малоросійський його рідною мовою, – значить не давати розвиватись думці народній, всім духовним силам народу, значить залишати народ у постійному дитинстві; якщо ж ми почнемо навчати народ не його рідною мовою, каже Вессель, а хоча б найближчою, то зробимо ще гірше: ми спотворюємо всю духовну природу його".

Чи не переконуємось ми на щоденних прикладах, наскільки правий Вессель у відношенні виродження духовної природи українського народу? Яким яскравим доказом цього звиродніння є той жахливий українсько-російський жаргон, який ми скрізь чуємо у місті, у приміському селі і у віддаленому від міста, особливо серед тих елементів, котрі з "мужиків" намагаються вилізти у "пани", всіма силами намагаючись для цього говорити "по-міському, по-панськи". Скільки у цьому явищі морального розкладу!

Але повернемося до головного питання, яке нас цікавить, – до питання про розповсюдження знань на селі позашкільним шляхом.

Здавалося б, що у цій галузі освітньої роботи, після формального скасування заборони українського усного та

друкованого слова, мало б прийти оздоровлення. Адже ця просвітницька робота знаходиться у руках місцевого самоврядування.

Але тут доводиться сказати, що хоча вже згадувані закони скасовані в 1905 році, однак центральна та місцева адміністративна влада продовжувала і продовжує чинити українському слову та українському друку різні перепони.

Ось декілька прикладів із життя села, особливо для нас цікавих, зокрема з галузі позашкільного розповсюдження сільськогосподарських знань.

"На вимогу інспектора народних училищ Уманська земська управа дала розпрядження вилучити із шкільних бібліотек українські книги. Вилучені не тільки популярні видання з сільськогосподарства, медицини, ветеринарії, але навіть Євангелія українською мовою" (Укр. ж. 1913 р. № 2, с. 90).

У селах Київського та Васильківського повітів багато вчителів влаштували шкільні ялинки для своїх учнів та їхніх батьків. Однак, на цих ялинках... виконувати що-небудь рідною мовою – співати пісні, декламувати вірші, байки і т. д. було якнайсуворіше заборонено інспекторами...; сумна доля торкнулася починань вчителів Полтавщини, які ризикнули помістити у ялинкові програми українські номери... Харківська губернія не відстає: ... інспектори народних училищ видали циркуляр, у яких... ні під яким виглядом не дозволяється на шкільних ялинках та вечорах виконувати українські колядки, пісні та вірші. Заборонені навіть такі колядки, як "Бачить Бог" та "Дивнеє народження", і тому виконувались лише російські пісні, як, наприклад, "Не шей ты мне, матушка, красный сарафан", "На горе мы пиво варили", "Вдоль по улице молодой идет" і т. д. (Укр. ж. 1912. № 2, с. 91).

Повсюди сільська поліція забороняє написи на вивісках кооперативних лавок: "Крамниці" і т. д.

Подібними прикладами рясніє хроніка "Українського життя"...

Але для нас цікавіше ставлення до українського слова та друку у позашкільній освіті не адміністрації, а місцевих працівників і, перш за все, сучасного земства та земських працівників-агрономів.

Якщо ставлення адміністрації визначене, то ставлення цих кіл позбавлене будь-якої закономірності, відмінні у різних місцях в залежності від добору гласних та агрономічних працівників.

Спочатку зупинимось на негативному ставленні земства та агрономів до українського усного та друкованого слова у справі розповсюдження сільськогосподарських знань, оскільки воно зараз є домінуючим.

Ось приклади подібних відносин: "Кременчуцька повітова земська управа запропонувала своєму агроному всю літературу малоросійською мовою вилучити із використання і повернути назад (в управу)" (Укр. ж. 1912 р., № 2, с. 91).

"Звенигородська повітова земська управа відмовилась розповсюджувати серед селянства вислані їй Київською губернською земською управою для безкоштовної роздачі брошури відомого на Україні популяризатора Є. Чикаленка "Розмови про сільське господарство". Свою відмову управа мотивувала тим, що брошура написана "спотвореною російською мовою" та "мало зрозуміла селянам". (Укр. ж. 1912 р., № 10, с. 95).

А між іншим, ці брошури відзначені багатьма нагородами на сільськогосподарських виставках та схвалені департаментом землеробства для нижчих землеробських шкіл.

"Переяславське земство вирішило просити Полтавське губернське земство не висилати українських книг для розповсюдження в народі, оскільки ці книги ніби не зрозумілі селянам". (Укр. ж. 1912 р., № 12, с. 101).

"На губернській земській агрономічній нараді, що відбулася у Полтаві, при розгляді тем для конкурсу на популярні брошури та плакати по сільському господарству постановили приймати на конкурс лише плакати та брошури, написані російською (а не українською) мовою. Цікаво відзначити, що § 2 правил конкурсу каже: "мова та стиль брошур та плакатів має бути таким, аби його легко розуміли полтавські хлібороби" (Укр. ж. 1912 р., № 1, с. 112).

"Із містечка Нехворощі (Полтавщина) повідомляють..., що агроном сусіднього села Соколова Балка, який влаштовує показові поля і проводить бесіди із селянами з агрокультур, абсолютно ігнорує українську популярну літературу з цього предмету – "хоча б на сміх одну українську книжку розповсюдив чи листок, чи плакат вивісив, – зауважує кореспондент. – А ж ліберал, із

місцевими чорносотенцями борються за правду, справедливість". (Укр. ж. 1912 р., № 7-8, с. 112).

Наведені приклади взяті із декількох книжок журналу "Українська жизнь", що випадково попали під руку. Але схожі приклади ми зустрічаємо на кожному кроці, і не лише в галузі агрономічної роботи, але в позашкільній освіті на селі взагалі.

"Кобеляцька громада сприянню освіти" напр., відкриває у м. Кобеляках бібліотеку, притому із 216 карбованців, витрачених на передплату періодичних видань, громада виділяє на українські видання лише 6 карбованців" (Укр. ж. 1912 р., № 6, с. 111).

У Харківській губернії обстежено за 1911 р. 684 народні бібліотеки: у середньому на кожну бібліотеку припадає в повітах від 4.4 до 19.3 українських книжок на 600 і більше російських, тобто, близько 1 %. Більша частина цих бібліотек була відкрита Харківським товариством грамотности (Укр. ж. 1913 р., № 6)

А ось приклад земського вандалізму.

"Відомий бібліограф С. І. Пономарьов подарував Конотопському земству велими цінну бібліотеку, що налічувала масу бібліографічних раритетів, серед них перші видання Белінського, Пушкіна, Гоголя, Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, Марка Вовчка та ін. Цей багатющий дарунок довго валявся у сараї, а потім, коли земство закрило у Конотопі прогімназію, то незначна частина цього книжкового багатства була передана на утворення гімназійної бібліотеки, а решту верховоди земства вирішили... продати лахмітнику". (Укр. ж. 1912 р., № 6, с. 111-112).

Ці приклади також взяті із випадкових номерів "Української жизни".

Негативне ставлення земства, агрономічних працівників та діячів позашкільної освіти на селі до української книжки та лекції пояснюється, звичайно, різними причинами, від впливу циркулярів до "неправильного розуміння інтересів великоруських" – за влучним виразом записки Академії наук, а частково і неправильними уявленнями про національне питання та про ідеї інтернаціоналізму.

Але вже з наведених прикладів ми бачимо, що це негативне ставлення все ж знаходить у тому ж середовищі земських працівників і противників, у деяких місцях українська книжка та лекція знаходить собі вже і підтримку в земствах і серед агрономічних працівників.

Як ми бачили, Київське та Полтавське губернські земства розповсюджують українські популярні книжки про сільське господарство.

Те ж Київське земство у звіті за 1909 р. про земські школи та позашкільну освіту говорить, що "слухачі дуже раді, коли прочитане пояснюється не літературною, а простою, розмовною мовою"... "просять слухачі прочитати їм щось рідною (малоросійською) мовою, оскільки тепер малоросійська книга, газета і т. п. не тільки проникла на село, але є у земських та інших бібліотеках".

"Канівська (Київської губ.) земська управа виписала 600 екз. популярних книг по сільському господарству українською мовою, укладених Є Чикаленком, для розповсюдження серед селян" (Укр. ж. 1912 р., № 12, ст 101).

"Комітет сільськогосподарської виставки у с. Семенівка Хорольського повіту Полтавської губернії постановив видати українському сільськогосподарському журналу "Рілля" найвищу нагороду... за видання українською мовою популярних книжок, листків та журналу про сільське господарство та кооперацію" (Укр. ж. 1912 р., № с. 101)

"На першому з'їзді агрономів Волинської губернії у 1911 р. висловлене було побажання, аби агрономи та інші спеціалісти з різних галузей сільського господарства, по можливості, знайомились із мовою місцевого населення і користувались нею під час сільськогосподарських лекцій та курсів... За минулі два роки чимало волинських агрономів з великою користю для справи користувались українською мовою і багато хто прийшов до висновку, що проповідь агрономічних знань російською мовою приносить мало користі.

На другому з'їзді волинських агрономів у 1913 році були висловлені та прийняті побажання: " 1) щоб агрономи та спеціалісти на читаннях, бесідах, курсах і т. д. користувались місцевою мовою населення; 2) щоб у земських школах учням видавались після закінчення курсу книги по сільському господарству, серед них і написані українською мовою; 3) щоб земства роздавали популярні брошури і листки по сільському господарству і друкували їх також українською мовою; 4) щоб у "Известиях Волинского губернского земства" статті друкувались також і українською мовою" (Укр. ж. 1913 р., № 9, с. 94-95)

"У Лубнах (Полтавська губ.) 26 серпня 1913 року відкрилась сільськогосподарська виставка. Виставка ... має український вигляд. У кооперативному відділі більша частина програми складена українською мовою... Плакати про виставку були видані Лубенським сільськогосподарським товариством українською мовою, що неабияк сприяло обізнаності селянського населення щодо виставки" (Укр. ж. 1913 р., № 9, с. 99)

"Громадською бібліотекою м. Миргорода було закуплено у 1909 р. 100 назв українських книг; тепер попит на українську книжку так зріс, що кількість їх у бібліотеці наближається до 500. Напочатку читачів української книжки було небагато, зараз досягає 400". (Укр. ж. 1912 р., № 6, с. 113).

Наведені приклади розповсюдження знань позашкільним шляхом мовою народу, вибрані з кількох номерів "Української жизни", звичайно, не вичерпують усіх подібних спроб, але спроби ці губляться серед загального тла репресій у ставленні до української книжки і лекцій з боку адміністрації, земств і навіть – з боку агрономів.

Найпечальніше те, що дві останні категорії, що стоять безпосередньо біля народної освіти, ігнорують мову народу не через страх, а свято вірячи в те, що наш народ справді не розуміє літератури і лекції рідною мовою.

Та ми не будемо доводити людям, які "з вірою" прикладають і свою руку до справи спотворення душі народу, що вони помиляються. Якщо для них непереконливі ті одностайні відгуки місцевих працівників, які два століття чуються на Україні із уст тих груп інтелігенції, яка ще не розірвала зв'язку із народом, якщо для них непереконливі висновки кращих російських педагогів, Академії наук і останнього Всеросійського з'їзду з народної освіти, і якщо вони, як і раніше засліплені упередженою ідеєю, продовжують твердити, що української мови "не було, нема і бути не може", якщо вони не відчувають свого хибного становища серед нашого народу, особливо на селі, то переконувати їх уже марно.

Наскільки непродуктивна за таких умов популяризаторська робота агрономів на селі, покажуть нам декілька красномовних прикладів.

"Заходить до агронома на селі селянин та й питає:

– Скажіть, будь ласка, що робити, щоб на льоніві та не був черевець?

– Да разве со льном может это случиться?

– Авжеж, що може! Позаторік ще не так багато його було. А що вже минулого року, той черевець зовсім окутив льон! Звів нанівець. Отож і стара моя, й люди з вулиці мене й послали, чи не дали б ви, часом, якоїсь поради?

– Тут вы что-то несурзное несёте.

– Ні, на те поле, де в мене був льон, нічого того, що ви кажете, ніхто не носив. Поле зовсім було чисте – пірію або ще чогось не було й стеблинки. Та й сів добірним насінням. Невідомо відкіля вже й береться та нечисть – черевець.

– Да разве может лён поражаться червями?

– Червою – ні, – відповідає дядько.

– Вы же говорите, что ваш лён был поражён какими-то червями.

Селяни здивовано здвинули плечима. "Мені тут довелось бути за перекладача", – пише агроном М-ко. "Червец – это будет кускута (повелика)", – пояснює я. Тоді агроном зрозумів, що від нього хочуть, та й давай пояснювати про шкоду повторного посіву і т. д.

Коли він закінчив, інший селянин почав і собі питати:

– А що ж, пане, робити, аби спекатись тієї павутиці?

– Что такое? – питає агроном.

– Та ви ж так пояснили, що немовби й черевець і павутиця, то це щось однакове.

– На ячмень... эта как его... павутица... что ли. Что такое павутица?

Аби не трапилось нового непорозуміння із цієї павутицею, – пише той же агроном М-ко, що був присутній при цій бесіді, – я знову втрутився у розмову і пояснив, що це таке.

– Так это по-вашему будет вьюнок? Какое несходство названий! – здивувався агроном".

Після цієї бесіди присутньому на ній агрономові – місцевому жителю, селяни казали:

– Нічого той агроном не тямить. Навіть такої дурниці, як отой черевець та павутиця, не знає. Про що нам тоді його розпитувати, коли він і того не відає? Чому він нас може навчити?

*Стаття "Агрономи й селяни" у збірнику "Агроном і кооператор", № 1, с. 84.

Той же агроном наводить у тій же статті цікаві спостереження над сподіваннями селян від лекції та їхніми розчаруваннями.

Будучи присутнім на лекції іншого агронома, він прислухався до шепоту селян-слухачів і ось яку почув розмову:

—Що, багато дечого записав? — питає слухач сусіда. — Та що ти тутечки запишеш, — відповідає той похмуро, — як утне якесь хитромудре слово, то й мізкуєш, що б воно значило? А за той час все розгубив: ніяк тобі купи не держиться.. Що воно пак означає тее "доманируюче", чи що?

Після лекції біля дверей чути було, як посміювались наші хлібороби.

— А ти думав, щось таке почуєш, що тебе збагатить, небораку? Ось така вона ця "популяризація" у нас, позбавлена своєї основи, спільної мови слухача та лектора, читача та книги.

Автор статті "Наші агрономи" так характеризує значення мови у популяризації на основі власних спостережень на селі: "Мова народна — це могутня зброя в руках культурного працівника. Ось агроном-українець: сам з любов'ю ставиться до своєї справи. З двох-трьох слів він переходить з вами на українську мову, люди швидко звикають до цього його "методу" і, очевидно, забувають, що мають справу з "паном". Лекції такого агронома завжди багатолюдні, цікаві. Питань, розмов, обміну думок — скільки завгодно. Слухачі не сплять, а ловлять кожне слово, кожен порух лектора, придивляються до зразків, малюнків, всі все побачити і все зрозуміти.

І погано, коли на курсах після такого лектора виходить другий агроном, не озброєний цією зброєю — мовою народу.

Гаснуть вогники у очах слухачів. Опускаються вниз голови. Нема життя, нема напруженої уваги у хаті, і тяжким докором лунають слова прохання:

— Просимо читати простіше...

І поки агроном чи будь-який інший популяризатор будуть говорити з народом різними мовами, неминуче будуть чутися голоси, подібні до голосу одного із земських повітових гласних Полтавської губернії у 1912 р., що "якби у нас мати почала б заколисувати дитину російською мовою — дитина від цього прокинулася б і почала плакати"

Ігнорування мови народу не вичерпуються недоліки популяризації у нас агрономії, природознавства та інших знань.

Не тільки мова популяризатора, але й сам зміст лекції, бесіди, популярної книжки — звичайно є в нас відірваними від місцевого базису.

Приклади, що доводять необхідність, рентабельність того чи іншого сільськогосподарського заходу, приклади різноманітних фізіологічних явищ з життя рослини чи тварини, приклади біологічних явищ з їх життя, як правило, наводяться у нас із робіт іноземних авторів, що цитуються скрізь у підручниках вищої школи, в той час як на сусідній дослідній сільськогосподарській станції чи дослідному полі і в роботі лабораторій найближчих учбових закладів — майже завжди є аналогічні приклади тих самих явищ, але з місцевими об'єктами, в місцевих умовах.

Ілюстрації, що є необхідними супутниками лекцій та популярної літератури, у вигляді картин, таблиць, діапозитивів, малюнків і т. п. у нас, як правило, взяті не із місцевої природи, господарства та побуту взагалі, а традиційно-застарілі зображення, часто невдалі, які переходять із підручника в підручник, із книжки в книжку і беруть свій початок також, звичайно, із закордонних літературних джерел.

Колекції, котрі також є невід'ємними супутниками популярного слова і популярної літератури, особливо у агрономії та природознавстві, за малими винятками всі ці колекції шкідників сільського господарства — птахів, комах, грибів і бур'янів, чи друзів — птахів, комах і т. д., також непристосовані до місцевих потреб, головним чином, через підбір своїх об'єктів; тут перед вами і слухачами, як правило, колекція, розрахована на "всю Росію", а відповідно, з доброю половиною непотрібного вам баласту, який робить її тільки громіздкою, чи перед вами колекція, розрахована на "всю Європу", для нас ще більш малоцінна. Зате колекцію, укладену якнайповніше, пристосовану до нашого краю, достатньо відрубного щодо своєї природи та господарства, ви майже ніде не знайдете.

Інші наочні посібники для шкільної та позашкільної освіти — у такому ж стані.

Результатом майже повної відірваності нашої популяризаторської діяльності, як і шкільної, від краю, від місцевих потреб, від місцевої природи — є, в свою чергу,

культивування цього ж принципу серед населення, як у школі, так і поза нею. Замість зміцнення у народі, особливо на селі, любови до своєї природи, до свого краю, свідомого до них ставлення та поваги — у нас прищеплюється якась культура, позбавлена ґрунту.

Результати її позначаються у здичавінні населення, починаючи із шкільної лави. Ніде, як у нас, так не розвинуте це безглузде "видирання" гнізд, знищення в них пташиних яєць, це масове нищення друзів наших — птахів, яке досягає в окремі роки епідемічних розмірів, наприклад, знищення палицями рожевих шпаків, що налітають зграями слідом за зграями саранчі і знищують її, нищення звичайний чорних шпаків і т. д. На кожному кроці у нас зустрічаються приклади безглузлого погрому природи — винищення лісів, винищення риби у ріках та озерах, винищення найбільш хижацькими способами окремих тварин та рослин, не тільки нешкідливих, але й корисних і т. д.

Ідея охорони природи, яка так глибоко прищепилася серед культурних народів, особливо у селах, де існують дитячі об'єднання охорони птахів, свята весни і т. д., у нас тільки починає прищеплюватися інтелігенції, та ми у місті на кожному кроці ще бачимо сліди вандалізму тієї ж інтелігенції у ставленні до природи — у парках, садах, скверах і т. д.

У нас, правда, існує, окрім особливих комісій при кількох учених товариствах, одне на всю Росію "Товариство охорони природи", але й це товариство (Хортицьке) організоване у нас німцями-колоністами, які полюбили нашу природу більше, аніж ми.

Отож, головна недуга у постановці у нас позашкільної, як і шкільної освіти та, що вона відірвана від краю, не зв'язана з ним тими незримими інтимними нитками спільності ідеї, без яких продуктивна робота немислима.

Пропонува з'їзду з питань організації розумних розваг, наскільки це є можливим у даних умовах, працювати у напрямку прилучення культурної роботи до місцевих потреб і прийняти такі резолюції:

1. Природне тяжіння місцевого українського населення до знань, до освіти є запорукою можливості для нього, при сприятливих умовах, широкої самодіяльності у справі розумного заповнення вільного від праці часу самоосвітою, особливо природознавством, агрономією та ін. науками; сприятли цьому і мають всіляко прагнути громадські та земські організації, зокрема, шляхом популяризації знань.

2. Популяризація природознавства, агрономії та інших наук має проводитись у місцевостях з українським населенням, по можливості, українською мовою, у вигляді читань, лекцій, бесід і т. д.

3. Популярна література з природознавства, агрономії та інших наук має видаватись і розповсюджуватись серед українського населення переважно українською мовою.

4. Популяризація усна та друкована природознавства, агрономії та інших наук має спиратись на факти, приклади та ілюстрації, що взяті із місцевої природи, побуту та місцевого сільського господарства, а не на чужі життю та психіці місцевого українського населення.

5. З метою продуктивної роботи у справі популяризації природознавства та агрономії серед населення необхідні підготовлені для цієї діяльності місцеві працівники, які знайомі з життям народу і володіють мовою народу.

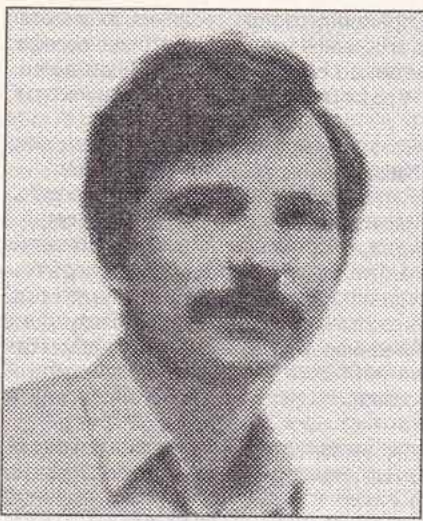
6. З метою успішної популяризації, як друкованої, так і усної, природознавства, агрономії та інших наук, мають бути видані за окремо розробленою програмою серії популярних книг українською мовою, для цього мають бути оголошені конкурси.

7. З метою підготовки інтелігентних працівників для розповсюдження у народі знань позашкільним шляхом з природознавства, агрономії та інших наук, необхідно наблизити всі типи шкіл, від нижчих до вищих, як загальні, так і спеціальні, до потреб регіонів, що тяжіють до них, обслуговування яких повинно бути завданням школи.

8. Популяризація природознавства та агрономії покликана прагнути до зміцнення у народі свідомого любовного ставлення до навколишньої природи, краю взагалі і до зміцнення ідеї охорони пам'яток природи та старовини.

Харків, 5/VI — 1915 р.

ХОДА, Ф. НР — 200, оп. 1, д. 446, ар. 76-77, 90-14.

Володимир ОДРЕХІВСЬКИЙ

У квітні-травні 1997 р. в Києві, у музеї Павла Тичини, відбулася виставка творів оригінальних львівських митців – скульптора Володимира ОДРЕХІВСЬКОГО й графіка Івана ПРОЦІВА. Наше спілкування з вернісажу перейшло до редакції "Українського Світу", а відтак – на сторінки журналу. Пропонуємо читачам добірку творів наших гостей, а також запис розмови головного редактора Олександра ШОКАЛА з Володимиром ОДРЕХІВСЬКИМ, Іваном ПРОЦІВИМ та Романом ДМИТРИКОМ – також художником і мистецтвознавцем зі Львова.

О. Ш.: Коли ми починаємо оцінювати будь-яке мистецьке явище нашого часу, мимоволі звертаємося до традиції: а як воно було у наших предків? Бо для нас загадкою лишається те образотворче письмо, яке залишили наші предки. От для українців загадкою є трипільська культура, як і образотворення в традиційному нашому мистецтві – і вишивка, і писанка, і кераміка. І ось коли ми зараз оцінюємо творчість Вашу, Іване, й Вашу, Володимире, то мимоволі запитуємо себе: що наша душа потребує? Як для мене, наша душа потребує гармонії й світла. Я у ваших творах це світло вловив. І ще така визначальна риса, яка відразу спадає на думку – цнотливість. Скажімо, Володя показує оголене тіло жіноче, але воно настільки цнотливо вишукане, що не викликає іншого почуття, крім радості. Але в нинішньому мистецтві ми бачимо ще й багато іншого. Бачимо і патологічні ознаки, і агресивність, і незбагненний ускладнений конструктивізм, штучність. І от хотілося б подивитися на ці явища з погляду критика, мистецтвознавця і з погляду самих митців.

МОЛИТВА ДО СОНЦЯ

Р. Д.: Основна проблема в тому, що ми шукаємо свій окремий шлях в економічному напрямку і майже не звертаємо уваги, що діється у світі. Так і в мистецьких шуканнях – нас заносить на манівці...

А у світі мистецтво розвивається двома шляхами: є салон і є концептуальне мистецтво. Концептуальне мистецтво почало розвиватися, коли з'явилися кінематичні види. Кінематичні види мистецтва потребують ідеї. Тут важливим є не опрацювання твору, а подання ідеї. Вона відпрацьовується в естетичних лабораторіях, заганяється в Голлівуд чи ще кудись, і вже в трансформованій формі її споживають маси, які платять за це гроші.

Салон розвивається таким чином: завершений твір мистецтва не дешевшає від дня створення, а набуває естетичної вартості. От у нас нині пішов крен: ми є аборигени, у нас за дешево можна викачати ідеї. Для цього працюють певні фонди. Але зараз вони обмежили чи припинили фінансування. Чому? Бо їм треба переорієнтуватися...

Нація має певні табу і певну кодову інформацію, і вона передає її часоно. Прийшла нова формація, прийшли люди з новим поглядом, і вони потребують, щоб ця кодова інформація передавалася в притаманих для цього часу естетичних формах. І коли ми бачимо Трипілля, а потім бачимо Приймаченко, а тоді бачимо ще когось, то ми ту лінію можемо простежити. Десь вона, може, й не простежиться...

Іван і Володя ведуть ту лінію на інтуїтивному рівні. Вона не є агресивна. А мистецтво ХХ століття загалом побудоване на страхі – страхі перед природою, страхі перед чимось іншим. Коли людина не бачить природних форм, тоді вона робить агресивне середовище. Ми будуємо будинок з чотирма рівними кутами (у природі взагалі не буває рівних кутів). Нині урбаністика настільки задавила людину, що в неї виникає потреба вийти на природу, побачити плавну лінію. Трипільська культура збудована якраз на плавних лініях.

У Володиних роботах ми не бачимо орнаменту Трипілля, але ми бачимо протест проти агресії, виявлений у правильній лінії, у спокої.

Українська нація в принципі не готова до життя в нинішньому урбаністичному середовищі – до життя в чужому місті. Українська нація – це нація села, тобто природного середовища. Якщо українська нація зараз створить свою культуру міста, тобто сформує середовище свого

міста, вона стане державною нацією. Якщо її витіснять з міста, вона державною нацією не стане.

Іван і Володя працюють у привільному ключі й вони є протистоянням тому, що діється в столиці. Вони працюють у провінції, де трохи легше дихається. Вони бачили Європу й могли логічно оцінити ту Європу, інтуїтивно відчувати потребу творення власного середовища. У них є тяглість процесу передавання інформації через покоління, бо від покоління до покоління йде агресія. Бабуся передає казку внукові, а не синові...

Що ми маємо нині? Початок століття передав тяглі процеси, минаючи агресивне міжвоєнне двадцятиліття. Потім в агресію вступили шестидесятники. І тепер, минаючи шестидесятників, іде знову канва тягlosti. Тобто ми бачимо, що початок століття і кінець століття замкнулися в передачі інформації. А оцей футуристичний, агресивний момент був у міжвоєнне двадцятиліття і в шестидесятників. Очевидно, що нині шестидесятники при владі, вони тут трощать, громлять. Але вже починається оцей неагресивний плин у формуванні національного середовища.

О. Ш.: Кожне покоління потребує свого мистецтва. І по тих потребах можна судити про психологічну історію покоління.

Р. Д.: Так, мистецтво не відтворює часу. Мистецтво відтворює психологічні потреби людей, які в той час жили й чого їм бракувало в реальному житті. Тобто по мистецтву можна вивчати психологічні потреби людей, а не те, що було насправді. Ось у цьому помилка соцреалізму й передвижництва. Передвижництво передало свої потреби соцреалізму й переслідує нас уже сотню років. Вони відтворювали те, що було, й казали, що то мистецтво. Передвижники перші брали фотографії й з них робили картини. Потім пішов соцреалізм, а соцреалізм перейшов у поп-арт...

О. Ш.: Зараз ми бачимо, що в мистецтві переважають потреби хворого суспільства. На цьому тлі виділяється творчість Володі й Івана...

Р. Д.: Саме зараз Україна виходить з часу психозу і починає в нормуватися. Очевидно, будуть ще прояви агресії, але переважатиме лінія тягlosti. Ось хлопці й появилися в цей щасливий момент: у вдалий час і у вдалому місці.

О. Ш.: Вражає гармонія пластики скульптурних творів Володі й Іванових полотен. Вони сприймаються легко й природньо. В нашому розшарпаному світі відчувається потреба душі

Кобзар, 1994

Диалог, 1992

спілкуватися з ними. Цей світ не відображений, а справді створений в душах митців. Ви кажете, Іване, що українська міфологія ще, можливо, так не увійшла у Вас, як антична грецька. Але я в кожному Вашому творі прочитую казкові мотиви із нашого давнього міфопоетичного світу.

І. П.: Звичайно, зв'язок мусить бути, бо я ріс у цьому середовищі і з дитинства чув казки від бабусі й мами. І воно вже всередині десь відкладено. Я до цієї теми ішов віддавна. Хоч раніше мене хвилювала більше історична тема. Це закономірно, бо Україна формувалася, ставала державою, і я заглиблювався більше в її історію.

А зараз хочу пізнати ще глибші шари нашої культури. Спеціально я над цим не задумуюсь. А вся наша історія на міфах побудована. І навіть коли я працюю над грецькою міфологією, то українське із середини йде, інтуїтивно.

О. Ш.: Це не просто асоціація. Українська антична міфологія пов'язана з грецькою античністю дуже глибоким корінням. Історик, археолог Наталена Королева писала про українську міфологію, що це жива античність, яка вже не збереглася в Греції, а в Україні збереглася, хоч Україна століттями толочена різними зайдами і завойовниками. Наша міфологія найбільше збереглася в казках. У Ваших полотнах вражає оцей казковий світ. У

Сон, 1993

Юна, бронза, 1994

Мелодія, бронза, 1995

Грація, 1993

Політ, 1994

способу нашого життя, близька нашій землі.

І. П.: Власне українці постійно пов'язані з землею й природою. Недаремно в нашій традиції й пам'яті цей зв'язок добре зберігся. Цим не кожна нація може похвалитися, хоч у інших народів історія була легша. Українцям взагалі притаманна ліричність і м'якість.

О. Ш.: І цнота. Я вже відзначав, що для українців цнотливість характерна не лише для дівчат, але й для парубків. Для кожного митця важливий контакт із глядачем. Як у Вас?

І. П.: Я зараз не роблю спеціально для когось. Намагаюся робити те, що мене хвилює і трактувати так як мені близько. Стараюся не шокувати людей якимись крайнощами, а хоч показати щось красиве, гарні сторони життя. Зараз дуже багато художників, які стараються насторожити, чи навіть налякати глядача. Я уникаю гострих кутів, агресії.

Якщо говорити про виставки, то у Києві я виставляюся вперше. 1991 року після першої персональної виставки я хотів показати свої роботи в Києві, але не вдалося.

Цікава ідея, що ми показали роботи разом з Володею Одрехівським. Бо коли ми ближче придивилися одне до

Невідомість, 1994

ньому живуть ці глибини пам'яті – дерева, звірятка, старі пні. Вони з глибини віків, наче тіні, прозирають до нас.

Але Ви у Львові працюєте ще й над церковними розписами.

І. П.: У церковних розписах я за основу беру візантійську школу. Але я не намагаюся робити копію, а хочу внести своє розуміння церковного мистецтва, яке більш органічне нашому світові.

О. Ш.: Кожен етнічний світ має свій модуль культури. Скажімо, пластика нашого світу ще з часів Трипілля дуже близька до

одного, то побачили, що працюємо десь в одному ключі, розробляємо одну тему.

О. Ш.: Але ви доповнюєте один одного в плані освоєння простору. Оці об'ємні форми Володині й Ваша кольорова графіка – вони поглиблюють сприйняття цього світу.

І. П.: Так, десь я його доповнюю, хоч матеріали у нас різні, і засоби виразу теж різні. Але, напевно, підхід до розуміння життя, тематика нас зближує.

О. Ш.: Зближення ваше іде не за формальними ознаками, а за суттю. І наше знайомство почалося з такої камерної виставки в музеї Павла Тичини. Це перше

Молитва до сонця, 1994

українська лагідна, і навіть архітектура житла теж прагнула до цієї лагідної пластики, до пом'якшення форм, на протилежності сучасній, модерновій, зламаній, яка руйнує цю гармонію...

Володю, у Вашій пластиці відчувається оця злагоженість і гармонійність, висока цнотливість. У Вас це пов'язано з образом жінки, з інтерпретацією цього образу. Мене вразила Ваша "Молитва до Сонця" – жінка первинна у своїй жіночості. Тяга цієї жінки до Сонця – це потяг до джерела життя, без Сонця вона не мислить себе. Цей космічний зв'язок є гарантом і умовою життя.

В. О.: Мені дуже приємно, що Ви так тонко відчували це з моїх робіт. Бо я, можливо, не до кінця так конкретно усвідомлюю... Тому що всякий творчий процес значною мірою інтуїтивний, але оцей внутрішній вимір, який я все більше бачу реально: – це пошук гармонії. Ми приходили в цей світ. Ми мусимо жити. Це наша природа. Це закон життя. І світ побудований на контрастах постійного знищення, зустрічі зі смертю, несправедливістю. І єдиний

Роздуми, 1994

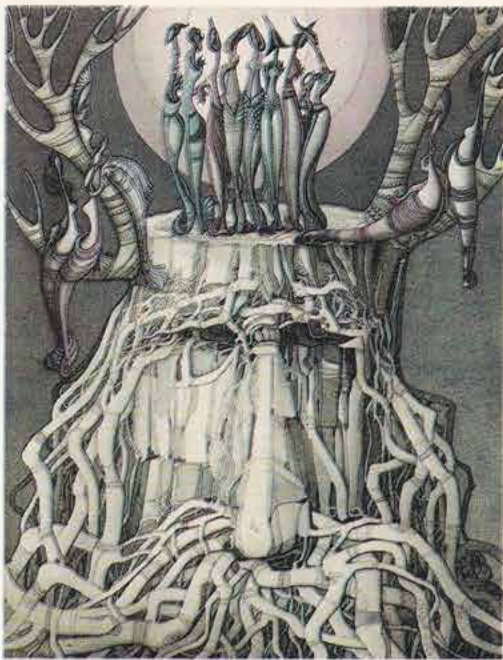
знайомство. – тепле й душевне. А надалі сподіватимемось на велику виставку в залах Києва.

І. П.: Це моя мрія. Мені випадала можливість мати виставки в різних країнах. У Торонто, наприклад, мене знають більше, ніж у Києві. А мені хочеться навпаки. Я був би радий, щоб мої твори залишилися тут, і їх бачили ті люди для кого я працюю...

О. Ш.: Коли ми говорили про м'яку пластику, мали на увазі й певний тип людської психіки. Тип української психіки – тип духовний. Природа

Чекання, 1994

Старий пенъ, 71 x 54, 1996 р.

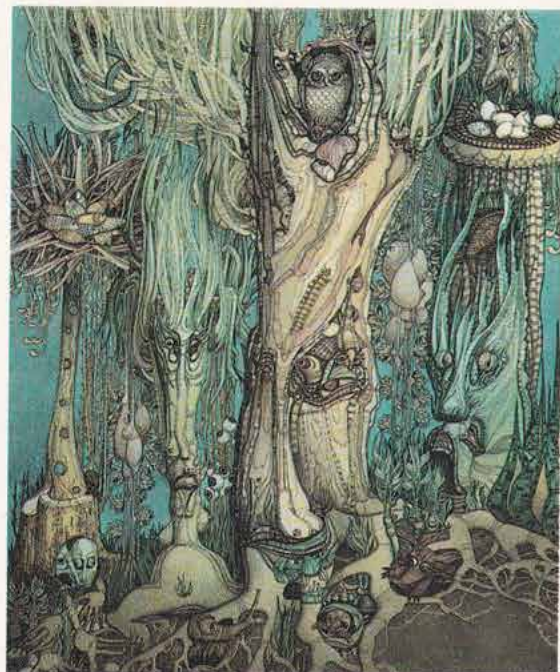
Дерево життя, 65x53, 1995 р.

Колискова, 51x50, 1995 р.

Метаморфози, 1994 р.

Бутон, 79 x 49,5, 1996 р.

Іван ПРОЦІВ

шлях до миру між людьми, до знаходження злагоди, я вбачаю в пошуку гармонії людини із світом. Це шлях до взаємодії. Я працюю в ділянці такого мистецтва, як пластика.

Пластика – це дуже своєрідне мистецтво. Це мистецтво гри форм у просторі. Власне у ХХ ст. відбулася велика революція в розумінні пластики в скульптурі. Великий відхід від літературності, від вузькості в розумінні скульптури. Вихід на нові форми зробив революцію в галузі. Але ці пошуки повинні мати внутрішній вектор, незалежно, чи ти робиш внутрішню річ, чи якусь абстракцію.

Я спочатку працював у ділянці реалістичної пластики з певною стилізацією, пізніше пройшов період узагальнення скульптури, де людські постаті узагальнюються в якісь умовні форми. Тепер значною мірою пробую використати форми об'ємні й увігнуті, навіть відсутність форм, зберігаючи якісь силуети людської постаті. Але все це не для самоцілі. Пробую знайти засоби, щоб гостріше, активніше, лаконічніше передати музичність, ліризм образу, який важко характеризувати словами, але який відчувається зсередини. У моєму розумінні пластика – це як музика, мелодія.

На цій виставці представлені малі форми пластики у бронзі. Це одна з ділянок таких форм діяльності людей, коли можна передусім самому собі дати відповідь на ті питання, які мене турбують: що я є, куди я йду... І пробувати дати цю відповідь у даному випадку в пластичних образах, виконаних у бронзі. У більшості випадків використовую мотив жіночої фігури. Це знову ж таки не є програмою, в мене є й інші композиції.

О. Ш.: Я це сприймаю як здорову природну потребу чоловіка-митця досягнути свою половину в світі. Тому що світ бінарний, і ця двоєвартість і визначає сенс життя. Це справді

могутнє і чисте покликання чоловіка й жінки досягнути світ через досягнення одне одного.

В. О.: Мені близька ця характеристика. Я задавав собі часто запитання: як схарактеризувати те, що я роблю? Думаю, що це пошук внутрішньої чистоти, правди людини перед собою, насамперед. Я переконаний, що справжнє мистецтво передусім високоморальне. Це дуже важливо в усі часи, а в наш час тим паче.

О. Ш.: Ми вже говорили, що мистецтво – це потреба душі, це пошук того, чого, власне, не вистає в житті. Пошук Світла і Гармонії – ознака мистецтва. А зараз пішло мистецтво на замовлення. Кожна людина, кожна частина суспільства має якісь схильності, свої потреби, часом аж до патології. І митець змушений працювати на замовлення. Як Вам удається долати цю проблему, коли ми прив'язані до землі біологічно частиною свого істота? Бо треба жити і виживати... Як ви долаєте ці проблеми?

В. О.: Життєві проблеми є в кожного. Думаю, що я до певної міри народився під щасливою зіркою, бо дотепер мене оминула та обов'язкова змушеність робити такі речі, які вкрай не близькі мені. На щастя, ряд моїх композицій мають успіх на цій виставці, знаходять відгук у серцях людей, і це мені допомагає. Я виконував і зараз виконую цілий ряд речей громадського звучання. Останніми роками у співпраці з батьком створили архітектурні комплекси – пам'ятник Шевченку, Франку і Лесі Українці. Завершую великий комплекс Шевченкові у Новому Роздолі на Львівщині. Працюю над проектом пам'ятника Ярославу Стецьку, Соломії Крушельницькій, Кирилові Трильовському для Коломиї. Ці речі в роботі. Це конкретні образи наших співвітчизників, які близькі мені силою духу, вони відзначилися в різних сферах життя. Але ця робота інша, ніж та, що я роблю в малій пластинці. Моя душа цього потребує і я роблю це із задоволенням.

В. О.: Я думаю, що мистецтво звичайною мірою дає свободу духу. І якщо взяти ширше, то дух суспільства має бути спрямований в одному напрямку, хоч шлях кожного індивідуальний. А напрям один – до Правди, до Світла. Якщо будуть пошуки на цьому шляху, то які б не були експерименти, вони, зрештою, прийдуть до мети. Сьогодні відвідав у Києві кілька виставок і не побачив високої світлої мети, не бачив надії у цих роботах. Можна відтворювати трагічно своє місце у житті, у Всесвіті, але якщо це чорна діра, то це просто кінець, це слабкість митця.

Митець – високе божественне призначення, без гучних слів. Якщо

тобі щось дано, то це від Бога, і ти повинен людям дати надію і шанс, щоб іти разом до Світла.

О. Ш.: У житті часто виходить так, що хтось свою недугу перекладає на душі інших людей, нав'язує їм своє хибне чи безперспективне, чи патологічне світобачення.

Митець – це як духовний провидець, він працює на рівні потреб здорової душі.

В. О.: Очевидно, з одного боку, можна сказати, що митець має свободу. Але по великому рахунку митець – це той, хто іде до Світла. Я хотів би належати до партії саме таких митців.

О. Ш.: Кого Ви могли б назвати з тих людей, які впливають на ваш пошук самовияву?

В. О.: Я схилиюся перед великими майстрами пластики ХХ століття: Архипенко, Майоль, Деспіо, Бринкусі, Генрі Мур.

О. Ш.: А родова Ваша традиція різьбярів Одрехівських, як вона на вас впливає?

В. О.: Мій батько – Василь Одрехівський – професійний скульптор, виріс із народних різьбярів по дереву. Думаю, що від нього я взяв лаконічність і простоту народного мислення. Я виріс у місті, батько виріс на землі, на Лемківщині. Я не можу таким бути, як він. Чим далі я йшов, то бачив, що у батька більше ясності. Не спрощеності, а простоти. Є Сонце, є День, є Ніч. Великі речі – прості і ясні.

О. Ш.: Ваш батько говорив про велике просто і ясно.

В. О.: Мій батько часто казав, що Велика Україна – це завжди Велика Україна. Тут скільки століть не мололося, але ті одиниці, які мали великий дух, вони вели за собою народ. Такі особистості є і в Києві, і в інших регіонах України.

О. Ш.: І у Львові, звичайно, і на Лемківщині, звідки Ваше родове коріння...

Р. Д.: Великий історик Грушевський сказав, що в геополітиці України Галичина ніколи не відіграватиме важливої ролі, вона завжди буде тим бункером, куди побите українство злизатиметься залізувати свої рани. Але є одна проблема. Наша ситуація зараз нагадує ситуацію із Стрітенням: коли ведмідь у сонячну днину вилазить з барлогу й бачить свою тінь, він у нервах завалює той барліг. І от коли засвітило Сонце в Україні, наша демократія вилізла з того бункера, завалила його і полізла в Київ. І забула про те, що коли прийде зима, треба знов шукати той бункер і залізувати собі рани. Для галичан зараз важливим є нагадати, що вони забули про той бункер.

Київ-Львів

Володимир АНДРЕЙЦЕВ

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА, БЕЗПЕКА І ПРАВО УКРАЇНИ

Володимир Іванович АНДРЕЙЦЕВ народився на Поділлі. Закінчив юридичний факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка. Доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського університету. За особистий вклад у створення національного екологічного законодавства Указом Президента України удостоєний почесного звання "Заслужений юрист України". Академік-секретар Відділення екологічного права і управління Української екологічної академії наук.

Автор більше ста п'ятдесяти наукових праць з питань кодифікації екологічного законодавства, правового забезпечення екологічної політики й безпеки, гарантій реалізації й захисту екологічних прав людини, здійснення екологічної експертизи, юридичної відповідальності за економічні правопорушення та з інших проблем.

Характерною ознакою сьогодення є різке погіршення екологічної ситуації на регіональному й національному рівнях. Це гірка і разом з тим об'єктивна дійсність сучасної України. Про кризовий екологічний стан свідчать офіційні дані та той факт, що вищим законодавчим органом держави її територію юридично визначено зоною екологічного лиха. Загроза екологічної небезпеки обумовлена декількома чинниками, зокрема, не виправдано високим рівнем концентрації промисловості в населених пунктах, необґрунтованим розміщенням економічно шкідливих виробничих потужностей – металургійних, хімічних, енергетичних тощо, екстенсивним веденням сільськогосподарського виробництва при нерациональному нарощуванні застосування хімічних речовин, здійснення непередуманих меліоративних робіт. Трагедією для українського народу стала аварія на Чорнобильській АЕС – перша у світовій історії глобальна екологічна катастрофа і напівсвідома форма екоциду, що спонукала деградацію природного середовища та викликала значні людські втрати.

Внаслідок надзвичайного підвищення техногенного впливу на природне середовище виявляються негативні процеси зростання екологічного ризику та небезпеки для здоров'я й життя населення, реальною стає загроза генетичному фонду в Україні: смертність почала перевищувати народжуваність. Ці та інші негативні для людини і її довкілля природні й техногенні явища зумовлюють необхідність розробки нових підходів щодо розв'язання екологічних проблем, які були б спрямовані на запобігання проявів локальної, регіональної та й транскордонної екологічної небезпеки.

Идеться про обґрунтування дієвих противаг прогресуючій екологічній небезпеці, і насамперед – концепції державної екологічної політики України, основним завданням якої має стати доктрина правового забезпечення екологічної безпеки.

Сьогодні в Україні розробляються різноманітні концепції екологічної політики та механізми їх реалізації на державному та громадському рівнях. Зокрема, Міністерство охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки розробляє концепцію національної програми охорони навколишнього природного середовища і рационального використання природних ресурсів.

Поряд із цим, учені Української екологічної академії наук започаткували проект Основ національної екологічної політики України.

Оцінюючи зміст підготовлених проектів, різних щодо спрямованості та змісту документів, можна дійти висновку, що питання екологічної безпеки опрацьовані недосить повно, недостатньо враховані норми й принципи міжнародного права. Слід врахувати й недосконалість чинного законодавства про екологічну безпеку України.

Тому при розробці та прийнятті концепції екологічної політики України чи іншого близького за змістом документу бажано детальніше та конкретніше об'єктивізувати реальність екологічного сьогодення України, соціально-економічні, політичні та правові передумови прийняття такої програми. Зокрема, бажано відзначити, що екологічна криза в державі є наслідком кризи в економіці та політиці. Адже до цього часу Україна як суверенна держава не має офіційно визначеної екологічної політики, тобто все ще не реалізовано законодавчого підґрунтя, передбаченого Законом України про охорону навколишнього природного середовища.

Об'єктивність вимагає констатувати і той незаперечний факт, що існуюча доктрина "використання природних ресурсів і охорони природи", яка свого часу була юридично зафіксована на рівні центральних органів правлячої комуністичної партії й тодішнього союзного уряду, практично себе не виправдала. Зокрема, основна увага там була зосереджена на впровадженні так званого "раціонального використання землі та інших природних ресурсів", у основу якого було покладено переважно споживацький підхід до природних ресурсів як "загального надбання" і виключного їх використання в якості основного засобу виробництва у сільському господарстві. Між тим, природа, як і її основні компоненти (земля, вода, ліси, тваринний світ, рослинний світ не лісового походження тощо) виконують у житті людини три взаємозв'язані функції: основного засобу виробництва у різних галузях господарювання; операційного базису для розміщення поселень та продуктивних сил; місця, джерела та необхідної умови життєдіяльності людини, тобто економічну, соціально-економічну й еколого-соціальну функції.

Тодішня ж політика "раціонального використання природних ресурсів і охорони природи" була спрямована на активізацію й прискорення галопуючого розвитку та накопичення об'єктів виробничої сфери, розширення міських поселень (з витісненням неперспективних сіл) без урахування ролі й значення екологічних важелів у стимулюванні ефективного використання земель та інших природних ресурсів.

Внаслідок такого хибного підходу перестали спрацьовувати організаційні, правові, науково-технічні засоби забезпечення обраної концепції.

З урахуванням сказаного доцільно відобразити і ті реальні обставини, які склалися на сьогодні внаслідок техногенного розвитку та його впливу на довкілля й людину. Заради справедливості вкажемо, що екологічний стан України є логічним наслідком розміщення військово-промислового комплексу, об'єктів атомної енергетики при відсутності досконалих технічних рішень з експлуатації та знешкодження відходів, наслідком недосконалості

технічного забезпечення екологічної, в тому числі радіаційної безпеки, захоплення хімізацією сільського господарства, технізації особливо уразливих в екологічному відношенні регіонів та їх переважання підприємствами добувної, переробної, вугільної, металургійної промисловости (Запоріжжя, Донбас, Кривбас), антиекологічної політики осушувальної меліорації, надмірної зарегульованости природних стоків Дніпра, Дністра, перетворення і річок, особливо малих, у канали для скидів токсичних, радіаційних та інших відходів і неочищених стічних вод. Звідси проблеми чистої питної води, чистого повітря, продуктів харчування, безпечного стану природного середовища, відновлення генетичного фонду живої природи й людини. Ці реальні чинники й мають визначити мету та зміст екологічної політики України.

Передусім слід мати на увазі, що екологічна політика має стати усвідомленим і цілеспрямованим напрямком діяльності України щодо розв'язання реальних екологічних проблем, орієнтованих на гарантування екологічної безпеки, охорони природного середовища та ефективного використання (на основі багатогранности форм права власности й права користування) землі й інших природних ресурсів.

По-друге, здійснення екологічної політики держави має спиратися на основні засади та важелі забезпечення соціально-економічного розвитку, тобто базуватися на реальній економіці й соціальній орієнтації. Тому як основні пріоритети держава має виділяти найважливіші соціальні цінності – гарантування екологічної безпеки та захисту екологічних прав людини.

По-третє, реалізація екологічної політики держави провадиться на базі довгострокової екологічної програми держави, регіональних, поточних екологічних програм.

По-четверте, держава має запроваджувати систему гарантій та визначити основні засади права загального використання природних ресурсів для своїх громадян і створювати необхідні соціально-економічні умови для сприятливого спілкування людини з природним середовищем.

По-п'яте, розв'язання екологічних проблем доцільно забезпечити системою гарантій ощадливого використання та відтворення природних ресурсів на основі застосування і впровадження різноманітних форм права власности на землю та інші природні ресурси, права постійного та тимчасового природокористування, багатогранности форм господарювання з метою задоволення потреб виробників, інших верств населення України у продуктах харчування природного походження.

По-шосте, ефективности екологічної політики можливо досягти за умови створення дієвого державно-правового механізму й системи юридичних гарантій. Правові засади державної екологічної політики узагальнено визначені Законом України про охорону навколишнього природного середовища (червень 1991 р.), Законом України про природно-заповідний фонд (червень 1992 р.), Законом України про охорону атмосферного повітря (жовтень 1992р.), Законом України про тваринний світ (березень 1993 р.), Земельним кодексом (у редакції від 13 березня 1992 р.), Лісовим кодексом (січень 1994р.), Кодексом про надра (липень 1992 р.), іншими актами законодавства, які регулюють суспільні відносини в галузі використання, відтворення і охорони природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і підтримання екологічної безпеки.

Визначення основних напрямків державної екологічної політики має забезпечувати Верховна Рада України. Реалізація державної екологічної політики покладається на Кабінет Міністрів України, Верховну Раду автономної республіки Крим, місцеві ради. Функції управління, екологічної експертизи, координації, контролю та деякі інші у цій галузі покладаються на спеціально уповноважений орган Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки.

Магістральним напрямком сучасної державної екологічної політики України стає забезпечення екологічної безпеки на основі визначення різних видів екологічного (природно-

техногенного) ризику, створення системи запобігання та ліквідації негативних соціальних наслідків.

Розробка принципів засад державної екологічної політики в частині забезпечення екологічної безпеки значною мірою ускладнюється неоднорідністю та неоднозначністю щодо виявлення змісту останньої.

Законодавчо визначено, що екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому гарантується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей. У міжнародно-правовому аспекті під екологічною безпекою пропонується розуміти такий стан міжнародних відносин, за яких забезпечується збереження, раціональне використання, відновлення та підвищення якости довкілля.

Запропоновані підходи дають можливість для узагальненого висновку про те, що екологічна безпека може розглядатися як складова національної та глобальної безпеки, тобто такого стану розвитку суспільних відносин, за якого системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних, інших соціальних засобів забезпечується охорона якісного природного середовища, безпечного для здоров'я людини, природних систем і комплексів.

Нормативно-правові вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки передбачені в Декларації про державний суверенітет України (липень 1990 р.), законах України: про економічну самостійність (серпень 1990 р.), про власність (лютий 1991р.), про підприємство (березень 1991 р.), про основи державної політики у сфері науки й науково-технічної діяльності (грудень 1991 р.), про основи містобудування (листопад 1992 р.), про дорожний рух (червень 1993 р.), про пестициди і агрохімікати (березень 1995 р.) та ін.

Питання гарантування екологічної безпеки найповніше відображені в актах екологічного законодавства, зокрема в Законі України про охорону навколишнього природного середовища, в Законі про екологічну експертизу тощо. Забезпечення радіаційної безпеки як складової екологічної безпеки регламентується Законом України про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку (лютий 1995 р.).

Закон України про навколишнє природне середовище передбачає гарантування екологічної безпеки як пріоритетного принципу, гарантії реалізації та захисту права громадян на безпечне для життя й здоров'я природне середовище (екологічну безпеку); визначає юридичні критерії такого забезпечення; фіксує екологічні вимоги щодо проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів, щодо охорони природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і хімічних речовин та інших препаратів, щодо охорони від неконтрольованого й шкідливого біологічного, акустичного, електромагнітного, іонізуючого й іншого шкідливого впливу фізичних, зокрема радіаційних, чинників, та від забруднення довкілля виробничими й іншими токсичними відходами.

У комплексі юридичних засобів передбачено вимоги екологічної безпеки транспортних засобів, дотримання таких вимог при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій, систем, діяльності військових, оборонних об'єктів та в процесі розміщення й розвитку населених пунктів.

Ці новачі Закону в регулюванні відносин щодо гарантування екологічної безпеки створюють концептуальні юридичні засади та принципи правового регулювання у цій важливій сфері. Однак завершености цих відносин ще бракує, відсутні й конкретні важелі та механізми досягнення екологічної безпеки.

При формуванні основ державної екологічної політики та її правового забезпечення доцільно врахувати, що чинне екологічне законодавство України передбачає спеціальні нормативи екологічної безпеки: гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі; гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на це середовище; гранично допустимий вміст забруднюючих речовин у продуктах харчування.

Вказані нормативи спрямовані на визначення показників, наслідків негативного впливу. Враховуючи міжнародний досвід, бажано запровадити новий норматив екологічної безпеки – “рівні екологічно безпечної діяльності”, виходячи з того, що під екологічно небезпечною діяльністю у світовій практиці визначають будь-які види діяльності, у процесі яких одна або кілька небезпечних речовин наявні у рівнях кількостях або перевищують граничні кількості, що здатне негативно впливати на природне середовище або здоров'я людей у межах країни чи поза її межами. Очевидно, що перші два нормативи характеризують якісний рівень зовнішньої екологічної безпеки людини, третій вказує на її внутрішню безпеку, а запропонований є інтегрованим і відображає ці обидві форми екологічної безпеки. Зрозуміло, що наведена законодавча модель веде до дещо розширеного розуміння безпечної навколишнього природного середовища, тобто власне природного та іншого життєзабезпечувального, соціального середовища, в межах якого й повинна гарантуватися екологічна безпека. Такий підхід щодо правового регулювання екологічних відносин можна визнати в цілому логічним, проте він не повною мірою відповідає Закону України про охорону навколишнього природного середовища. Тому доцільно все ж таки регулювання питань екологічної безпеки як складової частини екологічних правовідносин зосередити в самостійному законодавчому акті вищого рівня інтеграції та кодифікації екологічного законодавства, наприклад, у Законі України про екологічну (природно-техногенну) безпеку чи в Екологічному кодексі України.

У політико-правовому плані практичного значення набуває питання про те, хто має на державному рівні забезпечувати екологічну безпеку громадян. Без концептуального визначення цієї проблеми важко домогтися реального гарантування екологічної безпеки.

Відповідальність може покладатися на державу, а якщо говорити точніше, на органи та інституції, залежно від функцій та повноважень, визначених для них законодавством, тільки за умови наявності їхньої вини в незабезпеченні використання вимог екологічної безпеки, особливо у випадку стихійних лих та ліквідації їх наслідків.

Реальне дотримання й забезпечення встановлених державою норм екологічної безпеки є прямим обов'язком юридичних та фізичних осіб, з вини яких виникла така небезпека, або ж осіб, які використовують (застосовують, експлуатують тощо) потенційно небезпечні об'єкти, що є джерелом підвищеної екологічної небезпеки для природного середовища та здоров'я людей.

Механізм правового гарантування екологічної безпеки в системі державної екологічної політики, на мій погляд, міг би передбачити реалізацію комплексу таких державно-правових заходів: превентивних, регулятивно-стимулюючих, виконавчо-розпорядчих, виконавчо-охоронних.

Превентивні заходи передбачають виявлення та реєстрацію об'єктів, зон, територій; обґрунтування, визначення та встановлення правових режимів їх використання, експлуатації, консервації та захисту, проведення незалежної комплексної експертизи цих джерел, об'єктів, зон і територій, екологічної ситуації, яка склалася в цьому населеному пункті чи регіоні; здійснення соціально-екологічного моделювання, прогнозування та програмування заходів для зниження шкідливого впливу на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; проведення паспортизації екологічно небезпечних джерел, об'єктів; ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, їх екологічного аудиту, індексації та нормування небезпечних виробництв, механізмів і систем.

Механізм правового забезпечення екологічної безпеки за допомогою превентивних засобів мав би передбачати створення мобільної служби оперативного попередження стихійних природних явищ та техногенних аварій, системи інформаційного забезпечення, організацію високопрофесійного комплексного екологічного виховання та еколого-правової освіти, підвищення кваліфікації, перепідготовки фахівців з обов'язковим вивченням еколого-правових дисциплін.

У сучасних умовах еколого-правові дисципліни викладаються переважно в юридичних вузах та факультетах

України. В гуманітарних та технічних вузах, як відомо, читаються різні екологічні дисципліни і окремо курс “Основи держави і права”, в якому екологічному праву відводиться щонайбільше до чотирьох годин. Але ж “Основи екологічного права”, які сьогодні конче необхідні будь-якому фахівцю, в багатьох вузах зовсім не читаються. Тому вважаю за необхідне запровадити в державних вузах загальнообов'язковий курс “Основи екологічного права” для неюридичних вузів та факультетів, університетів, інших вищих навчальних закладів.

Регулятивно-стимулюючі заходи мають спрямовуватися на становлення та розробку систематизованих нормативів екологічної безпеки, лімітів на використання природних ресурсів, сировинних відходів, викидів у навколишнє природне середовище, визначення нормативів плати і розмірів платежів за спеціальне природокористування, понаднормативні та понадлімітні викиди в атмосферу, у водні об'єкти тощо, створення й використання національних, регіональних та інших екологічних фондів.

Організаційно-розпорядчі заходи мають скеровуватися на розширення повноважень місцевих і регіональних органів самоврядування та підвищення юридичної відповідальності щодо гарантування безпеки населення від шкідливого техногенного та природного впливу, спрямування екологічної політики на забезпечення реалізації екологічних прав громадян, створення тимчасових чи постійних надвідомчих функціональних структур для здійснення координаційного, організаційного і оперативного управління в цій галузі.

Виконавсько-охоронні заходи бажано спрямовувати на підвищення ролі органів контролю для запобігання екологічно небезпечній діяльності, її обмеження, припинення та заборони. У плані вдосконалення адміністративної юрисдикції та зміцнення ланки судової влади доцільно запровадити систему адміністративних судів (загальних і спеціальних), які б розглядали та виносили рішення про притягнення винних за екологічні адміністративні правопорушення осіб до відповідальності. Разом з тим, у сучасних умовах необхідно налагодити систему освіти, пропагування екологічних знань, підвищення еколого-правової культури громадян, активніше залучати засоби масової інформації, створювати необхідні умови для функціонування професійних еколого-правових громадських формувань.

Отже, в концептуальному плані доцільно вести мову про правовий механізм забезпечення державної екологічної політики на стратегічному і тактичному рівнях. В стратегічному аспекті бажано зосередити зусилля на вирішенні таких основних завдань правового забезпечення екологічної політики:

1. Систематичне вивчення, аналіз та узагальнення практики застосування екологічного законодавства, зокрема в галузі екологічної безпеки, охорони довкілля і використання природних ресурсів спеціально уповноваженими на те органами екологічного контролю, прокуратури, органів внутрішніх справ, суду, тощо.

2. Вдосконалення з урахуванням потреб практики та завершення в основному формування екологічного законодавства та його складових:

а) прийняття законів про екологічну безпеку, про зони надзвичайних екологічних ситуацій, екологічне страхування, екологічний податок, про відходи, токсичні речовини, зони з особливим режимом використання та охорони, ландшафти;

б) внесення змін та доповнень до Водного, Лісового кодексів, Кодексу про надра, Земельного кодексу;

в) прийняття кодифікаційного акту – Екологічного кодексу України.

3. Екологізація інших актів законодавства шляхом прийняття нових змін та доповнень до чинних законодавчих актів:

а) Конституції України, у якій мають бути розділи “Екологічна політика”, “Екологічні права і обов'язки громадян”, “Екологічна безпека”;

б) прийняття актів законодавства, які визначають статус органів центральної та місцевої влади у галузі екології;

в) актів законодавства про розмежування функцій спеціально уповноважених на те органів у цій сфері;

г) екологізація законодавчих актів, які регламентують здійснення різних видів господарської діяльності (підприємницької, інвестиційної, інноваційної, проектування, містобудування, виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, обліку, транспортування, застосування, знешкодження токсичних, хімічних, радіаційних матеріалів та відходів і т. ін.);

д) прийняття актів законодавства в галузі стримування видів діяльності, які є потенційним джерелом підвищеної екологічної небезпеки;

е) доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення розділом "Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення";

є) включення розділу "Екологічні злочини" до Кримінального кодексу;

ж) врахування різних видів шкоди, заподіяної порушеннями екологічного законодавства, в тому числі здоров'ю і майну громадян.

4. Вдосконалення діяльності спеціально уповноважених на те органів контролю за дотриманням екологічного законодавства:

а) реорганізація системи природоресурсних органів та наступна інтеграція функцій управління і контролю в єдину узгоджену функціональну систему;

б) розмежування управлінських і контрольних функцій між Мінекобезпеки України та органами управління в галузі використання і охорони земель, вод, лісів, надр, інших природних ресурсів;

в) посилення і послідовне розширення складу й повноважень місцевих і регіональних органів управління і контролю в галузі екології, їх своєчасне матеріально-технічне забезпечення при поступовому скороченні штатів центральних та обласних управлінських структур і концентрації їхніх зусиль переважно на координаційних, науково-консультативних, організаційно-розпорядчих функціях;

г) зміщення акценту і перехід до формування органів екологічного контролю на регіональному і міжрегіональному, зокрема басейновому, принципах з урахуванням особливостей та закономірностей розвитку природних екосистем;

д) запровадження системи автоматизованого екологічного контролю, починаючи з удосконалення системи первинного виробничого контролю, з метою його інтеграції в єдину централізовану систему державного автоматизованого екологічного контролю;

е) стимулювання за рахунок позабюджетних екологічних фондів ефективного використання системи екологічного інформування населення;

є) створення системи структурно-функціонального забезпечення різноманітних форм екологічних експертиз (державної, громадської, міжнародної тощо);

ж) запровадження правових засад екологічної стандартизації, нормування, ліцензування, екологічного аудиту, визначення місця і ролі у цьому процесі Мінекобезпеки України.

5. Запровадження правових засад виключно судового розгляду справ про екологічні правопорушення, ліквідація невиправданої системи відомчої адміністративної юстиції, несумісної з виконанням функцій правосуддя, створення системи адміністративних судів.

6. Правове заохочування екологічних об'єднань громадян, професійних формувань, діяльність яких має бути спрямована на захист екологічних прав людини, забезпечення екологічної безпеки:

а) врегулювання механізму використання громадської думки при прийнятті екологічно значущих рішень, зокрема у процесі планування, проектування, розміщення екологічно небезпечних об'єктів і здійснення інших видів діяльності (через систему екологічної експертизи, відкритих громадських слухань, регіональних і місцевих екологічних референдумів і т. ін.);

б) узгодження дій громадських екологічних об'єднань при вирішенні конкретних екологічних проблем відповідного регіону, міста, іншого населеного пункту, промвузла тощо;

в) визначення організаційно-правових засад здійснення громадськими структурами відповідного контролю, форм і

методів їх взаємодії зі спеціально уповноваженими на те органами державного екологічного контролю;

г) стимулювання створення професійних еколого-правових об'єднань громадян, в тому числі спеціальних адвокатських, інших юридичних фірм, з урахуванням потреб захисту екологічних прав громадян і надання еколого-правової допомоги зацікавленим особам, правове вирішення існуючих екологічних проблем;

д) підвищення активності громадян для захисту особистих екологічних прав, ефективнішої діяльності спеціальних органів управління і контролю, правоохоронних органів.

7. Поліпшення еколого-правової освіти й культури:

а) розширення мережі спеціальних навчальних еколого-правових закладів (ліцеїв, коледжів, центрів, інших інституцій);

б) уніфікація законодавства щодо кваліфікаційних екологічних вимог до керівників і спеціалістів різних галузей колективної та індивідуальної діяльності, запровадження механізму увільнення за систематичні екологічні правопорушення;

в) розробка нових навчальних програм, методи викладання екологічного права та інших еколого-правових дисциплін у сучасних умовах;

г) підготовка на юридичних факультетах фахівців для спеціалізованих екологічних і природоохоронних органів, вивчення основ екологічного права у неюридичних вузах та інших навчальних закладах;

д) переорієнтація правових телерадіопрограм на висвітлення еколого-правових проблем і боротьби з екологічними правопорушеннями;

е) державне стимулювання випуску спеціальної й навчальної еколого-правової літератури.

8. Створення чіткої державної системи статистики екологічних правопорушень:

а) запровадження спеціальних статистичних відомостей уповноважених на те органів управління і контролю;

б) застосування первинних статистичних виробничих даних і відомостей;

в) використання інформації громадських інституцій та спеціально створюваних професійних адвокатських формувань;

г) використання даних практики застосування екологічного законодавства, зокрема його санкцій та інших превентивних заходів державного примусу за екологічні правопорушення та злочини (органами прокуратури, внутрішніх справ, судів, третейських судів тощо), використання цих даних для екологічного інформування населення та підготовки для заслуховування на засіданні Верховної Ради національної доповіді про екологічне становище в Україні.

Правове забезпечення має здійснюватися у таких формах:

1. Здійснення державними екологічними інспекціями систематичного контролю з боку за дотриманням діючого екологічного законодавства всіма юридичними й фізичними особами.

2. Узагальнення практики реалізації екологічного законодавства у відповідних сферах діяльності.

3. Розробка пропозицій щодо доцільності внесення змін і доповнень до чинного законодавства у зв'язку з виявленими прогалинами чи потребами практики.

4. Вдосконалення методики здійснення екологічного аудиту, ліцензування, інформування, екологічної експертизи, контролю, нагляду та інших функцій у галузі екології.

5. Проведення комплексних і спеціальних засідань, семінарів, конференцій, "круглих столів", присвячених обміну досвідом у застосуванні екологічного законодавства та доцільності здійснення фундаментальних і прикладних досліджень у цій галузі.

6. Стимулювання (за рахунок позабюджетних фондів) екологічно спрямованих видів діяльності юридичних і фізичних осіб.

7. Розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері.

Усе це в комплексі сприятиме дотриманню вимог екологічного законодавства, ефективності реалізації екологічної політики України, реалізації і захисту екологічних прав громадян.

Київ

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ, ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАРОДУ УКРАЇНИ

Складовою частиною і одним із основних елементів відкритого громадянського суспільства та правової держави є формування відповідної правової системи і забезпечення загально визнаних природних прав і свобод людини, серед яких важливе місце займають екологічні.

В умовах національного відродження України екологічні питання знайшли своє відображення насамперед у Декларації про державний суверенітет України (окремий розділ про екологічну безпеку), яка мала стати основою для нової Конституції. Велике значення мало також прийняття Верховною Радою 25 червня 1995р. Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" та ряду інших актів екологічного законодавства України. В сучасних умовах питання екологічної безпеки і охорони довкілля знайшли своє відображення на конституційному рівні.

Згідно зі ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданих порушенням цього права збитків. Гарантується право кожної людини на інформацію про становище довкілля, якість продуктів та предметів побуту, забороняється засекречення такої інформації.

Конституцією України передбачається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності народу України (ст. 13). Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу. Під особливою охороною держави перебуває земля, яка є основним національним багатством (ст. 14 Конституції України). Гарантується право власності на землю, яке набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до закону. Конституція України передбачає також відповідні обов'язки зазначених суб'єктів конституційно-правових відносин і конституційні гарантії.

Так у ст. 16 Конституції України зазначено, що держава зобов'язана гарантувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, усувати наслідки Чорнобильської катастрофи та піклуватись про генофонд Українського народу. Обов'язок кожної людини - не заподіювати шкоду природі, відшкодувати завдані їй збитки, передбачені ст. 66 Конституції.

Проведення політики у сферах охорони здоров'я, природи, екологічної безпеки і природокористування, виконання державних програм охорони довкілля є конституційним обов'язком Уряду України (ст. 116 і 119 Конституції України). Окремі повноваження в екологічній сфері надані урядові Автономної Республіки Крим (ст. 137-138) та органам місцевого самоврядування (ст. 142).

Конституцією передбачено, що засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, правовий режим власності і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації, визначаються виключно законами України, (ст. 32 Конституції України).

Зазначені положення Конституції України складають конституційні основи екологічної безпеки і охорони довкілля, які більш детально регулюються чинним екологічним законодавством України.

Комплекс правових заходів щодо збезпечення радіаційно-екологічної безпеки населення України передбачений у законодавчих актах, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою, серед яких першочергове значення мають Концепція проживання населення на

територіях України з підвищеним рівнем радіоактивного забруднення в результаті Чорнобильської катастрофи, Закон України про правовий режим територій, забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи. Для створення в Україні належної конституційно-правової бази по забезпеченню прав людини і екологічної безпеки населення було б доцільно визначити найважливіші напрями сучасної законотворчості і проблеми її розвитку в перспективі. Насамперед - це прийняття Загальноукраїнської декларації основних прав і свобод людини та громадянина, проект якої вже розроблений фахівцями Інституту держави і права АН України і поданий до Верховної Ради України. В цій Декларації, зокрема, враховані положення Європейської Конвенції про права людини, суб'єктами якої є лише країни - члени Європейської Ради. Відображення в національному законодавстві України основних положень цієї Конвенції було б значним кроком до входження України в цю впливову міжнародну організацію. Одним із першочергових актів, який би накреслив і охопив нові теоретико-методологічні підходи до проведення екологічних реформ, може бути концепція і програма державної екологічної політики України. Можлива також розробка Української національної екологічної політики, яка вміщувала б як державну екологічну політику, так і програми з екологічних питань різних політичних партій, рухів та інших громадських об'єднань. Другим невідкладним питанням комплексного характеру в екологічній сфері, яке повинно вирішуватися на державному рівні, є розробка і прийняття концепції та національної програми охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів. Важливим теоретичним питанням, від розв'язання якого в значній мірі буде залежати практичне вирішення екологічних проблем, є концепція екологічної безпеки, яка має локальний, регіональний, національний і міжнародний характер. Формування концепції екологічної безпеки як складової частини всеосяжної системи безпеки, мусить враховувати два основні джерела небезпеки: стихійні явища і виробничу діяльність людей. Концептуальні теоретичні і методологічні питання, пов'язані із екологічною безпекою, повинні знайти своє відображення як в національній екологічній політиці України та державній програмі забезпечення екологічної безпеки населення і довкілля України, так і в національному Українському екологічному законодавстві.

Доцільно було б розробити загальну концепцію розвитку екологічного законодавства України, складовими частинами якої могли б стати галузеві концепції системи екологічного законодавства. Подальший розвиток правотворчості в цьому напрямі повинен носити більш цілеспрямований характер і базуватись на відповідних, теоретично обґрунтованих, програмах. Підтримуючи ідею про необхідність проведення кодифікації екологічного законодавства в сучасних умовах і в майбутньому, яку висловили провідні вчені Української наукової асоціації, слід наголосити на необхідності прийняття Закону України про екологічну безпеку та охорону навколишнього середовища (довкілля), проект якого свого часу був розроблений київськими вченими і поданий до Верховної Ради України. Серед найважливіших нових законодавчих актів, які розробляються, слід назвати законопроекти про екологічну безпеку, про зони екологічного лиха, про охорону рослинного світу. Але їх прийняття докорінно не зможе змінити існуючий стан екологічного забруднення. Для цього повинен бути розроблений пакет взаємоузгоджених законодавчих та інших нормативно-правових актів екологічного характеру. Потрібна наукова розробка і схвалення на державному рівні концепції розвитку екологічного законодавства України, національної екологічної політики України.

Київ

Микола БІЛЯШІВСЬКИЙ,

член Головної Ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ПОТРЕБИ ДОВКІЛЛЯ Й ЕКОЛОГІЯ ЛЮДИНИ

Екологічна криза, яку широкий загал в Україні почав реально усвідомлювати від часу Чорнобильської катастрофи, є наслідком усього попереднього розвитку цивілізації на теренах нашої країни, зокрема, за часів колоніалізму від кінця XVIII ст. до 1991 р.

Нині тенденції до змін у стані довкілля, як, врешті-решт, і розвитку всього суспільства, мають в Україні суперечливий характер. Спад виробництва, масова зупинка заводів та скорочення посівних площ, зменшення поголів'я худоби дозволили суттєво послабити антропогенний вплив на довкілля. Але водночас втрата економічної стабільності у державі викликала небувалі від часу голодомору 1947 р. втрати населення (десь близько 1 млн. 200 тис. чол.), що пов'язано, насамперед, із катастрофічним зниженням народжуваності, а також зі значним підвищенням смертності у певних вікових групах. Останнє значною мірою є наслідком Чорнобильської катастрофи. До того ж нинішні спроби "запустити в дію" та за будь-яку ціну виправдати жахливо енергомістке виробництво супроводжуються рецедивами радянського марнотратства та гігантоманії, надмірною експлуатацією природних ресурсів, бажанням здешевити продукцію промисловості за рахунок забруднення довкілля. Кризове суспільство завжди перебуває на роздоріжжі щодо шляхів подолання внутрішніх негараздів. На роздоріжжі у взаєминах з природою перебуває і наш народ.

Сьогодні кожен українець розуміє, що тільки піднесення виробництва дозволить, поліпшивши добробут народу, виправити демографічну ситуацію в країні і віднайти кошти на усунення згубних для природи наслідків життєдіяльності великої європейської нації. Для цього потрібен висхідний шлях розвитку економіки. Не той, який ми вже проходили, а інший, узгоджений з можливостями і потребами людського довкілля. Бо у нас досі під такими змінами розуміють просте, кількісне збільшення товарів на душу населення, проминаючи складну, винятково вигідну і вельми розвинену у країнах постіндустріального суспільства галузь послуг, тобто ту галузь, яка створює умови для використання вироблених товарів, а також надає, так би мовити, "пільги" здоров'ю людини, завдяки чому країни що Заходу, що Сходу мають часом навіть від меншої кількості товарів значно більший, порівняно з нами, виграв у якості життя своїх громадян. Та й взагалі сучасна екологія людини справедливо поділяє країни світу насамперед не за прибутком на душу населення, а за якістю життя, вагомим складником якої є ті самі, щойно згадані, "пільги" здоров'ю людини. І мені здається, що підоймою для поліпшення життя українців є зростання цієї складової

у побуті нашого народу, в економічному балансі держави. А це пов'язано з розвитком людської життєдіяльності у вільний від роботи проміжок часу, значною величиною і змістовною наповнюваністю якого і має, на наш погляд, відзначатись у майбутньому людське суспільство. У розвинених країнах світу, наприклад, туризм, а власне – відвідання національних парків, природоохоронних резерватів, зоопарків, акваріумів, природничих музеїв – за прибутковістю часом становить другу (!) після енергетики галузь економіки. Сучасна ж Україна, маючи унікальний рекреаційно-туристичний та оздоровчий ресурс у вигляді природних та квазіприродних ландшафтів, не пропонує його до споживання ані своїм громадянам, ані закордонним туристам. І це тоді, коли реальна споживча вартість цього ресурсу є чи не найбільша серед усіх ресурсів країни, а на світовому ринку він, за мінімальної уваги з боку уряду та світового українства, став би цілковито конкурентноспроможним товаром, з усіма відповідними наслідками для життя українського народу. Такий підхід до використання довкілля дозволив би Україні зберегти і примножити свої ресурси невиробничої сфери, піднести добробут населення, особливо у непромислових регіонах, зберегти інтелектуальний рівень господарювання, зміцнити своє міжнародне становище, виховати високоінтелектуальні, наділені економічним мисленням покоління своїх громадян. Натомість ми спостерігаємо нині в Україні не те що недбайливе, а часом просто-таки зневажливе ставлення до цінностей довкілля. Екологічне законодавство країни штучно, всупереч історичній традиції відокремлює природоохоронну сферу від охорони історичного середовища. Так, природоохоронні заклади, навіть національні парки (!) не зобов'язані провадити пам'ятоохоронні дослідження і заходи. Історичні ландшафти намагаються "виштовхнути" за межі заповідних територій, іноді їх "упритул не бачать". Цінність історичних ландшафтів повсюдно нехтується, бо при створенні природоохоронних територій законодавство змушує звертати увагу тільки на природну спадщину, відкидаючи пам'ятоохоронний бік справи. Зважаючи на те, що Україна – це терени Геродотової Ойкумени, такий підхід узагалі перешкоджає постанню повноцінної мережі заповідних територій, змертвляє їхні ресурси для використання у справі рекреації та оздоровлення, у патріотичному вихованні наших громадян, окрадає нас інтелектуально. Без кардинальної зміни у ставленні до природної та культурної спадщини Україна не виконає завдання свого національного розвитку, а також своє зобов'язання перед світовою спільнотою – відповідно до Празької конвенції 1972 р. та багатьох інших угод.

Київ

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ТА СТАН ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Проблеми здоров'я населення України, демографічна ситуація досить широко і жваво обговорюються в засобах масової інформації. Це буває виклад сухих цифр без коментарів, нерідко - крик відчаю і розпачу з боку журналістів, з розрахунком справити відповідний ефект на масового читача. Дедалі рідше лунають стримані оцінки становища. Мовляв, у деяких країнах була ще гірше і ... якось воно буде.

Найгірше ж у цій ситуації те, що верховні ешелони влади: МОЗ, Комісія з питань здоров'я, материнства і дитинства Верховної Ради, Президент України, який, згідно із статтею 14 "Основ законодавства про охорону здоров'я", за реалізацію державної політики в охороні здоров'я несе особисту відповідальність, до останнього часу не приділяли уваги цій проблемі, не били на сполох. Хоча, згідно зі статтею 6-ю згаданих "Основ", охорона здоров'я є "пріоритетним напрямком діяльності суспільства і держави", а Президент "... виступає гарантом права громадян на охорону здоров'я."

За останнє півріччя МОЗ, очолене п'ятим за два попередні роки міністром, явно активізувалося. Згаявши кілька попередніх років, прагне реформувати систему. Правда, реформування переважно зводиться до скорочення бюджетних асигнувань на охорону здоров'я.

Президент вшанував своєю присутністю і виступом цьогорічні загальні збори АМН України, в липні провів нараду з представниками керівництва служб охорони здоров'я. У липні ж в рамках Дня уряду у Верховній Раді звітував міністр охорони здоров'я. Таким чином, мені доводиться наводога свій статті "Президент не думає про здоров'я" ("Укр. газета", 1997, ч. 8) писати наступну під назвою "Президент задумався над здоров'ям".

А задуматися є над чим ...

В Україні визріла демографічна криза, яка включає не тільки депопуляцію, але й погіршення якісних характеристик населення.

Загострення демографічної кризи співпало з радикальними соціально-політичними змінами в Україні, що супроводжується економічним занепадом, спадом виробництва, зuboжінням населення. Усе так, але не забуваймо, що депопуляція сільського населення, яке за традицією радянських часів було, порівняно з робітництвом, гіршого ґатунку, почалася ще з 1979 року. Та й не скидаймо з рахунку злигоднів попередніх десятиріч, результати яких відбилися на наступних поколіннях у вигляді кількісних і якісно-етнічних, соціально-психологічних відхилень на демографічній карті України. Перелік цих причин дуже великий, але вважаю, що для повного освідомлення біди, варто назвати: перша світова війна, громадянська війна 1918-1919 р.р., голод 1922 р., еміґрація українців після громадянської війни, колективізація з депортацією сільського населення, голодомор 1933 р., урбанізація і масове заселення міст неукраїнським населенням, масове заселення українських сіл, що вимерли з голоду, неукраїнцями, великий терор 1934-1937 р.р., депортації із Західної України після 1939

р., масові вбивства при відступі радянських військ у червні 1941 року, втрати мирного населення і масове вивезення на роботи під час німецької окупації, жертви німецького полону і нацистських концтаборів, втрати в рядах Червоної Армії, еміґрація в роки війни, повоєнна імміґрація працівників різних сфер, військ НКВД до Західної України, повоєнна депортація із Західної України, "добровільна" репатріація автохтонного населення Польщі та операція "Вісла" 1947 р. з масовими вбивствами, голод 1946-1947 р.р., розправи з вояками УПА, підпільниками та їх родинами, відрядження на роботу за межі України - на підняття цілини, будівництво БАМу тощо, Чорнобильська катастрофа 1986 року. Цей перелік З. Служинської (1995), якщо вести мову про все сторіччя, можна доповнити ще втратами революції 1905-1906 р.р., переселеннями років Століпінської реформи, польською пацифікацією 1930 року, жертвами Берези Картузької.

Згідно з даними В. Трембіцького (1994), втрати українського населення за 1920-1946 р.р. становлять близько 21,5 млн. осіб.

Гинули переважно молоді, здорові, освічені і національно свідомі, що не могло не відбитися на подальших поколіннях.

А сьогодні, з нашаруванням впливів сучасної соціально-економічної ситуації, маємо ось що. Насамперед щодо природного руху населення, негативні тенденції в якому почали наростати ще з 1965 року, коли на 1000 населення народжуваність становила 15,3 (1996р. - 9,1), смертність - 7,6 (1996 р. - 15,2), природний приріст населення - 7,7 (1996 р. - 6,1 з від'ємним знаком). Рівень смертності в Україні є найвищим серед країн Європи.

За останні шість років тривалість життя чоловіків скоротилася на 5,06 (66,40 - 61,34) років, жінок - на 2,86 (75,44 - 72,58) років (у середньому - з 71,20 до 66,87 років).

У віці до 60 років кількість чоловіків серед населення України на 3-5 відсотків перевищує кількість жінок, у віці ж понад 60 років кількість жінок майже удвічі перевищує кількість чоловіків. Особливо загрозливе явище - перевищення смертності чоловіків над смертністю жінок - у чотири-п'ять разів! - у працездатному віці. Чоловіча надсмертність в Україні є однією з найвищих у світі.

Якщо би допустити, що з цього року показники природного руху населення поліпшаться, наслідки вже нинішнього ступеня депопуляції будуть відчутні до середини наступного століття.

Смертність немовлят, яка від 1965 до 1990 року поступово зменшувалася (20,0 - 12,8 на 1000 народжених живими), зросла, хоч із схильністю до стабілізації (14,0 - 14,3). За цей час дефіцит народжень сягнув 690,9, надлишок смертей - 684,8, повні демографічні втрати - 1375,7 тисяч (Нат. Левчук, 1996).

Поступове зниження народжуваності в Україні з 60-их років, як одна з причин депопуляції, була наслідком постаріння населення, тепер же домінує значення соціально-економічного чинника як ґаранта виживання молоді і сім'ї. Адже за перше півріччя 1997 року ВВП

України порівняно з таким же минулорічним скоротився на 7,5 відсотків, особливо за рахунок недобору сільськогосподарської продукції, погіршення транспорту, зв'язку, на 11 відсотків скоротилися капіталовкладення в економіку. Щодо ВВП на душу населення, то за даними ООН 1993 р. Україна серед 16 європейських країн займала 14 місце, нижче від Білорусі (6 місце), Росії (7 місце). Гірші справи тільки у Латвії і Молдови.

Ще за даними 1992 року близько 90 відсотків молодих сімей та сімей з неповнолітніми дітьми мали прожитковий мінімум нижчий, ніж мінімальний споживчий бюджет. Тільки 41,9 відсотків чоловіків і 19,5 відсотків жінок із обстежених сімей були впевнені, що вони в майбутньому матимуть роботу. Лише 18 відсотків молодих людей працевлаштовано. У наш час молода сім'я на стадія народження та виховання дітей (вік подружжя до 30 років) не в змозі забезпечити на належному матеріальному рівні утримання навіть однієї дитини (Л. Чуйко, 1996). Лише два відсотки молодих сімей матеріально забезпечені (М. Романюк, 1996).

Ось чому кількість шлюбів на 1000 населення в Україні за останні п'ять років зменшилася з 9,3 до 7,7, кількість розлучень зросла відповідно з 3,7 до 4,0. У розірваних шлюбах залишається близько 200 тисяч дітей.

Середня кількість дітей, що припадає на одну жінку, загалом в Україні та в місті становить 1,3, в сільській місцевості – 1,6. Нагадаємо, що для простого відтворення населення необхідно в середньому 2,2 дитини на сім'ю. За даними ООН в Україні всього 17 відсотків сімей з двома дітьми, а 53 відсотки сімей бездітні.

З огляду на сучасну соціально-економічну ситуацію, на думку провідних демографів України (В. Стешенко, В. Піскунов, 1996), "головна мета політики народжуваності найближчим часом повинна бути націлена не на стимулювання народжуваності, не на піднесення її загальному рівня, а на уповільнення подальшого падіння інтенсивності дитородної діяльності населення України, на забезпечення хоча б на мінімальному рівні якості харчування і утримання тих, що народжуються і вже народилися".

Зниження народжуваності визначає зменшення приросту трудових ресурсів, брак молоді робочої сили через 15-20 років. Зменшення молоді означає, що в економічному, політичному житті держави буде брак людей з ознаками, притаманними молодості, – новаторством, енергією, рішучістю.

До речі, щодо харчування, то в Україні з понад 3000 калорій в день у 1990 році загальний калораж на душу населення в 1994 році (а що в 1997 році ?) зменшився до 2700, середній показник споживання м'яса і рибородуктів на рік зменшився за цей час від 68 до 43 кг при незначному збільшенні споживання хліба і виробів з муки (за даними ООН).

Ось одна із причин недорозвинення дітей, підлітків, серед яких здоровими можна визнати 8-10 відсотків. Серед школярів 75 відсотків мають відхилення в здоров'ї, що можуть вплинути на репродуктивну функцію. За останні три роки вдвічі збільшилася кількість юнаків, тимчасово (а може, й на постійно) звільнених від військової служби. У військових частинах сформовані підрозділи з юнаків, які мають дефіцит маси тіла понад 20 кг ("Ваше здоров'я", 1997, ч. 45). Міністрові оборони під час інспекції військових частин доводиться відправляти новобранців на відгодівлю, до шпиталів ("Укр. Газета", 1997, ч. 13).

Щоб вичерпати тему поповнення наших збройних сил здоровим контингентом, подам наслідки інспекції міністром оборони О. Козьмуком Одеського військового округу: 40 відсотків – з неповних сімей (23 відсотки з них з негативною спадковістю), 45 відсотків – група ризику, яким небезпечно давати до рук зброю, 42 відсотки зареєстровані

в міліції за хуліганство. Немало наркозалежних. Отже, проблеми фізичного здоров'я значною мірою переплітаються з проблемами здоров'я духовного.

Сучасне становище української жінки вимагає окремого висвітлення. Адже від жінки значною мірою залежить становище сім'ї, від її здоров'я і соціально-психологічного настрою – народжуваність, морально-духовний стан і здоров'я дітей. Водночас жінкам більше і частіше загрожує безробіття, до певної міри й тому, що вони переважають у так званих невиробничих сферах, які за радянською і за виробленою уже пострадянською традицією фінансуються на засадах залишковості, а тепер ледь скіють – медицина, освіта, соціальна опіка, культура. У жінок за останні п'ять років на 15-17 відсотків збільшилася захворюваність сечо-статевих органів, ускладнення вагітності і пологів, майже не зменшується материнська смертність, збільшилася частота захворювань серцево-судинної системи, кількість анемії. Кількість абортів зменшилася від понад 80 у 1990 році до 58 у 1995 році на 1000 жінок дитородного віку, але, правдоподібно, більше за рахунок зменшення випадків вагітності. На 1000 пологів усе ж припадає 150 абортів, які особливо небезпечні у віці 15-17 років, а на 1000 дівчат цього віку два з половиною десятки щорічно підпадають під такий ризик.

Згаданий уже "надлишок смертей" зумовлений у половині випадків хворобами системи кровообігу, зловідносними новоутвореннями (12,7 відсотків) та "неприродною смертю" (нещасні випадки, отруєння, вбивства, самогубства), частота випадків якої майже в чотири рази більша у чоловіків, ніж у жінок. У працездатному віці від захворювань системи кровообігу чоловіки помирають у п'ять разів частіше, ніж жінки, від зловідносних новоутворень – у понад два, "неприродна смерть" їх спостигає у 6,5 разів частіше.

Правдоподібно, ніде у світі люди так часто не помирають "неприродно", від дії зовнішніх причин, як за два останні роки в Україні: у 1990 році від нещасних випадків, травм, вбивств, самогубств, випадкових отруєнь алкоголем, частота яких з року в рік зростає, загинуло на кожні 100 тисяч населення 135,6 осіб, минулого року – 203. В загальній структурі смертності частота цих причин за шість років збільшилася майже на два відсотки. Усе це – відзеркалення санітарної культури населення, соціально-економічної ситуації, життєво-психологічного дискомфорту, криміналізації суспільного життя, погіршення самодисципліни, гігієни та охорони праці.

Значення останніх чинників засвідчує те, що за 10 років частота професійних захворювань зросла в 10 разів, головним чином за рахунок пилових захворювань (74 відсотки), вібраційно-шумової патології та уражень опорно-рухового апарату – по 10 відсотків (Ю. І. Кундієв, О. П. Краснюк).

З абсолютною переконливістю можна стверджувати, що немає ні одного органа, ні однієї системи в організмі людини, поширеність хворобливих уражень яких за останні роки не збільшилася б. Ось їх динаміка за 1990-1996 роки у відсотках: система кровообігу – 32, зловідносні новоутворення – 12, активний туберкульоз, інфекційні та паразитарні хвороби – 5, цукровий діабет – 12, психічні розлади – 2, алкогольні психози – 45, наркоманії та токсикоманії – 58, сифіліс – 90 %. Кількість ВІЛ-інфікованих за цей час збільшилася у 602 рази (в 90 відсотках випадків – ін'єкційні наркомани), хворих на СНІД – у 36 разів.

Із інфекційних захворювань, поширеність яких загалом не дуже підвищилася, необхідно відзначити все ж небувале у нинішніх цивілізованих країнах збільшення захворюваності на дифтерію, кишкові інфекції.

Усе це разом – що більше, що – менше – наслідок зниження життєвого рівня населення, незадовільних умов праці, стресових ситуацій, розповсюдження шкідливих

звичок, нестачі, якщо не повної відсутності, повноцінної діагностичної бази, ефективних ліків, психологічної недооцінки життя, породженої низьким рівнем і дискорфортом останнього.

Зрозуміло, що поширення захворювань призводить до наростання інвалідизації населення (від 1992 до 1995 року – на 24 відсотки). Якщо в 1992 році все-таки були зайняті працею 23,3 відсотки інвалідів, то в 1995-му – майже на половину менше (12,5), що можна пояснити не так тяжким станом інвалідів, як більш жорсткими вимогами ринку праці.

Інвалідизація населення формується вже з дитячого віку. Від 1992 до 1996 року кількість інвалідів серед дітей віком до 16 років збільшилася на 21 відсоток (понад 140 тисяч). Це головним чином у зв'язку з хворобами нервової системи, органів чуття, психологічними розладами, вродженими вадами.

Виключаючи інвалідів, за останні 5 років кількість пенсіонерів збільшилася в Україні майже на півтора мільйона і на сьогодні їх налічується близько 14,5 мільйонів. Чверть (!) населення перебуває на утриманні решти працюючих.

Депопуляція України (зменшення кількості населення близько на 1,5 мільйона) зумовлена не тільки чинниками природного руху населення, але й еміграційними процесами, які за останні три роки характеризуються негативним сальдо. Згідно із соціологічним опитуванням ще 1994 року з'ясувалося, що кожний четвертий із 1200 опитаних бажав би покинути Україну. А серед молоді до 19 років таких набралася половина. Найбільше бажуючих покинути країну – в західному регіоні (41 %) і в Києві (39 %), найменше на північному заході держави (15 %), в Криму – 16 % (С. О. Бояр, 1997). Покидають Україну молоді, працездатні, ініціативні особи з високим інтелектуальним потенціалом. За один тільки 1996 рік з України за кордон виїхали 83 доктори наук (переважно до Росії).

Від 1990 до 1994 року Україна за індексом людського розвитку (ІЛР) Програми розвитку ООН, (ПРООН) поступово перемістилася із категорії країн з високим ступенем розвитку до категорії країн із середнім ступенем. У 1992 році інтегральний ІЛР, який включає величину ВВП на душу населення, рівень освіти і тривалість життя, становив для України 0,842, у 1993 році – 0,742 і у 1994 році – 0,736. Якщо на початку 90-их років Україна з-поміж понад 170 держав світу за величиною ІЛР займала 46 місце, то за короткий час опустилася на 95-те (нижче Білорусі – 62, Росії – 67 місця).

Щорічний ПРООН за 1996 рік, який містить статистичні дані за 1994 рік, порівнює складові ІЛР України, як країни, що розвивається, і Греції, як промислово розвиненої країни. Відповідно для України і Греції ІЛР – 0,736 і 0,907, індекс тривалості життя – 0,717 і 0,876, індекс рівня освіти – 0,888 і 0,885, індекс реального ВВП на душу населення – 0,604 і 0,960.

Порівнявши потенціал України і Греції територіально-земельний, економічний, людський, інтелектуальний, є над чим задуматися ...

Українських політиків, представників усіх ешелонів влади, зрештою, кожного свідомого громадянина повинна цікавити доля титульної, корінної нації держави, яка стала на шлях відродження в складних політичних і соціально-економічних обставинах, після століть і особливо останніх десятиліть фізичного винищення і духовного гноблення народу.

Згідно з даними перепису населення УРСР 1989 року серед понад 51,5 мільйона населення українці становили майже 37,5 мільйона (73,6 %) з тенденцією до зменшення за останнє десятиріччя. Частка росіян – найчисельнішої нацменшини, становила 21,1 % з поступовим збільшенням. Представники інших народностей займали від 0,2 (греки, румуни) до 1,3 (євреї) відсотка. Можна передбачити, що найближчий перепис населення покаже збільшення частки

українців як за рахунок їх репатріації, еміграції представників інших народностей, так і завдяки тому, що в нових соціально-політичних обставинах більше осіб визнає своє українство. Щодо росіян, то незважаючи на зміну політичної ситуації, за 1989-1994 роки їх кількість за рахунок міграції збільшилася на 1,72 % (в містах – на 1,45 % , в селах – на 3,69 %) – О. Хомра, 1997.

У 1979 і 1989 роках показники природного руху російського населення України значно перевищували показники українського населення, що виразилося у природному прирості в Україні росіян відповідно у величинах 6,1 і 2,7, українців – 3,3 і 1,7.

Коефіцієнт життєвості (кількість народжених, що припадає на 100 померлих) у 1979 та 1989 роках також був вищим у росіян (відповідно – 161,8 і 127,3), ніж в українців (125,9 і 113,3). Найвищим він був у молдаван: 160,7 і 195,6. У 1995 році цей коефіцієнт в українців став більшим (67,4), ніж у росіян – 49,9. (С. Стеценко, 1997).

Складною залишається в Україні мовна ситуація. Етнічні українці кількісно переважають у всіх регіонах України: східному (59,3 %), південному (52,5 %), центральньо-східному (88,2 %), центральньо-західному (88,9 %), західному (89,2 %), в столиці (72,4 %). Але українську мову вважають рідною всього 42,1 % українців східного, 40,8 % південного регіонів, 57,5 % українців Києва, загалом – 60,4 % при загальній кількості українців в Україні 72,7 %. Перевагу українській мові в побуті, на роботі віддають всього 43,9 % українців, переважно в центральньо-західному (78,0 %), західному (91,6 %) та центральньо-східному (49,6 %) регіонах (Д. Аріель, 1995). За даними перепису 1989 року мову своєї національності вважали рідною 87,9 % населення, тоді як російську вважали рідною 98,4 % росіян. Отже, фактично тільки росіяни в Україні зберегли свою мову повністю (С. Стеценко).

Ми вважали доцільним торкнутися мовного аспекту, тому що мова значною мірою визначає національну самоосвідомленість, причетність до національної культури і таким чином хоч і посереднє, має значення для етнодемографічного стану держави.

Якщо про стан здоров'я населення України, особливо в останні місяці, як вище було сказано, наші можновладці заговорили активніше, то за останні роки проблеми демографії, демографічної політики в урядових сферах не обговорювалися. З ініціативи та під егідою Комісії з питань здоров'я людини Верховної Ради України в 1991 році проведена наукова конференція "Здоров'я та відтворення народу України", в 1993 році – "Демографічна ситуація в Україні". Констатовано і проаналізовано факти, що свідчили про назрівання демографічної катастрофи з наступними довготривалими наслідками. Виконавча влада не відреагувала, Верховна Рада 13-го скликання до цього питання не поверталася.

В той же час зменшення чисельності жителів України, особливо її корінного населення, разом із погіршенням його здоров'я, свідчить про загрозу вимирання українського народу. Вражаючими є темпи наростання демографічної кризи. Якщо ж врахувати наростання темпів вибуття мешканців України за межі своєї держави, прибуття легальних і нелегальних іноземних іммігрантів, то в таких умовах виникає загроза для економічної безпеки України. Це вимагає створення концепції демографічної політики нашої держави, а в подальшому і відповідної національної програми, із залученням фахівців різних спеціальностей (демографів, економістів, медиків, соціологів, психологів та ін.) з проведенням демографічної експертизи всіх існуючих та новостворених програм соціального, економічного і навіть освітнього і культурного спрямування.

Київ

ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Ринок праці в Україні формується в першу чергу за рахунок природного відтворення осіб працездатного віку. В структурі робочої сили демографічна система виступає базою, що визначає її кількісні характеристики.

Загальна економічна криза в усіх регіонах України призвела до повсюдного різкого погіршення демографічної ситуації. Крім суто економічних факторів, серед причин погіршення демографічної ситуації слід назвати: безсистемний підхід до здійснення управління адміністративними територіями та регіонами; відсутність методології стратегічного управління майбутньою поведінкою організаційних систем регіонів; відсутність гармонізації в матеріальному виробництві і духовній сфері; відсутність обґрунтованих параметрів обмежень, за яких система втрачає контроль над своїм внутрішнім і зовнішнім середовищем, що призводить до її розпаду; значною мірою – невідповідальність функцій, що їх виконують територіальні органи управління, дійсному призначенню цих функцій у системі. Територія як соціально-економічна, демографічна та екологічна система не розглядається як цілісність зі своїми загально- і внутрішньосистемними завданнями, потребами та інтересами. З позиції цілісності територія як система не діагностується. Відсутні також і відповідні служби, не використовуються спеціалісти даного профілю. Все це в сукупності і призводить до погіршення і без того складної демографічної ситуації регіонів та країни.

Відтворення населення в кількісному та якісному аспектах відбувається в системних формах, об'єднує в собі систему різноманітних соціальних відносин, які прямо чи опосередковано впливають на відтворення власне життя або сутнісних властивостей людей та їх переміщення по території. В той же час кількісні параметри як і якісні характеристики демовідтворювальних процесів є одним з істотних критеріїв виділення різноманітних суспільних систем.

Соціально-культурна і регіональноспоріднена спільність українського народу (етносу) утворилася внаслідок тривалого проживання, способу господарювання, історичного розвитку та відносно єдиного географічного середовища. Український етнос визначається серед інших спільністю походження, історичною долею, мовою, культурою, звичаями, обрядами, способом життя, матеріальним виробництвом, харчуванням, психологією, моральними нормами.

Демовідтворювальні системи – це територіальні спільності людей зі своїм особливим видом кількісно-якісного природного, міграційного та соціального руху населення та відповідними умовами проживання. Держава – це замкнено-розімкнута макродемодітворювальна система, яка складається із взаємодіючих та взаємопов'язаних територіальних спільностей людей (мікродемодітворювальних систем різного рівня), що мають свій регіональний особливий вид відтворювальної діяльності населення. І на кожну із цих мікросистем діють загальнодержавні чинники, тобто чинники макродемодітворювальної системи.

Визначення та типізація відтворювальних територіальних систем різного рівня буде ґрунтуватися на виявленні статистично достовірних відмінностей в загальній характеристиці відтворення населення на території України. Суттєву різницю в нинішньому режимі регіонального відтворення населення можна пояснити регіональними відмінностями рівнів його генеративної активності, яка в першу чергу залежить від рівня життя людей, а також регіонального менталітету. Крім того, регіональні особливості відтворення населення та трудових ресурсів формуються під дією міждержавних та державних умов, у тому числі й природи певного регіону, його базового ґенофонду, суспільних законів розвитку нації та окремих етносів, державних законів громадського співжиття, моральних та релігійних принципів, адміністративних регулюючих актів, екологічних умов прожиття тощо. Нинішній режим природного відтворення населення та трудових ресурсів характеризується низькою народжуваністю та високою смертністю. Основний чинник природного відтворення населення – економічний, тому райони відтворення населення значною мірою збігаються з економічним розвитком районів, але повної подібності,

звичайно, не може бути, тому що решта чинників теж мають суттєвий вплив на демографічні процеси.

В Україні помітно знизилася питома вага населення, зайнятого у суспільному виробництві. У 1994 р. на нього припадало 43.5 % усіх жителів України (в 1970 р. – 49.5 %, 1979 р. – 52.1 %, 1989 р. – 52 %). Зросла кількість пенсіонерів та інших осіб, що перебувають на утриманні держави, а також зросло чимало незайнятого населення. Питома вага зайнятого населення працездатного віку вища в містах. Кількість населення, зайнятого у суспільному виробництві, за 1994 рік становила 23.0 млн. чол. Причому 78 % населення працює у матеріальному виробництві і 22 % – у невиробничих галузях. Питома вага населення, зайнятого у сільському та лісовому господарстві, у результаті відтоку сільського населення у міста скоротилася за 15 років майже на 5 %. За цей період значно зросла зайнятість населення в органах управління, що не можна оцінювати позитивно. Більшість робітників та службовців, зайнятих у суспільному виробництві – це жінки; їх чисельність найвища у галузях сфери обслуговування. До суто "жіночих" галузей можна віднести торгівлю і громадське харчування (75 %), охорону здоров'я, фізкультуру і соціальне забезпечення (79 %), освіту (68 %), культуру (67 %).

В Україні склалися помітні територіальні відмінності у рівні зайнятого населення. Це пояснюється регіональними особливостями структури матеріального виробництва і невиробничої сфери, рівнем розвитку продуктивних сил, демографічною ситуацією, навиками і традиціями місцевого населення.

Високою є питома вага зайнятості у промисловому виробництві у галузях важкої промисловості. Аналіз свідчить, що в усіх найбільших, більших та великих містах склалася висока частка зайнятості працівників у машинобудуванні, легкій та харчовій промисловості. Малі і в основному середні міські поселення є переважно центрами харчової індустрії і промислового обслуговування сільськогосподарського виробництва.

Неоднаковою в Україні є структура зайнятості працівників у суспільному виробництві. В областях переважно аграрно-промислової спеціалізації вищою є питома вага працюючих у сільському господарстві, ніж у високоіндустріальних областях. У промислових курортних регіонах, особливо в Одеській області, помітно зростає частка зайнятих у сфері обслуговування. Вищою, ніж у середньому по Україні, є питома вага названих працівників у структурі зайнятості населення Львівської та Закарпатської областей, котрі також спеціалізуються на курортному обслуговуванні. При дослідженні рівня і структури зайнятості населення України розглядається демографічна ситуація та спеціалізація території – як соціально-економічна база формування трудового потенціалу та його зайнятості.

Слід зазначити, що офіційна статистика зайнятості не зовсім адекватно відображає ситуацію на ринку праці України. Дуже заниженими є показники безробіття. Офіційна статистика до безробітних відносить лише працездатних осіб працездатного віку, які не мають заробітку і зареєстровані у державній службі зайнятості. За перше півріччя 1995 р. в Україні було 84.6 тис. безробітних, з них 59.8 тис. жінок, а 32 тис. мають вищу освіту. В цих даних не враховані особи, які шукають роботу самостійно. Крім того, ці показники не враховують прихованого безробіття, яке на сьогодні охопило практично всі галузі.

Рівень безробіття по регіонах України має істотні відмінності. Високий рівень безробіття в західних областях України – Івано-Франківській (1.21 %), Волинській (1.02 %), Львівській (0.65 %), Рівненській (0.75 %), Житомирській (0.67 %), Закарпатській (0.62 %), Тернопільській (0.54 %). Найнижчі показники рівня безробіття в Запорізькій (0.11 %) області, Автономній Республіці Крим (0.13 %), Донецькій (0.16 %), Вінницькій (0.17 %) областях.

Різно – майже вдвічі – збільшилася кількість зайнятих у домашньому та особистому підсобному господарстві, а їх частка в трудових ресурсах зросла майже до двадцяти відсотків. При переході до ринкової орієнтації соціально-економічного розвитку необхідно враховувати відповідну трансформацію зайнятості, її реструктуризацію та узгодження з загальними принципами ринкового реформування. Забезпечення рівних можливостей всім громадянам країни в реалізації прав на вільний вибір виду трудової діяльності та відповідну оплату цієї праці можливе лише в ході збалансованого соціально-економічного, екологічного та демографічного розвитку країни та її окремих регіонів.

Київ

ЖИТТЯ – ТО КОЛО

Ті дуби, про які йтиме мова, справжнє диво цієї землі – Запорозького краю.

Гігантські за своєю масою, віком, запорозькі дуби, що зростали на Хортиці та її околицях, були свідками легендарних подій, пам'ятають чимало славних імен нашої історії.

Понад Дніпром, на Хортиці і обабіч дніпровських порогів, бродів, переправ жили різні народи: середньостогівські племена, кіммерійці, скіфи, бористени, черняхівці, анти, лугичі, тиверці...

На рубежі старої й нової ери населення Надпоріжжя та Нижньої Надніпряни з легкої руки греків називались просто "бористенітами" або "георгами", що означало землероби. Вони ростили хліб, рибалили, кували метал.

На терені Запоріжжя були широко відомі: некрополь скіфських царів – Геррос, безмежжя дніпровської плавні – Глея, а пізніше наповнене незагнужденою молодечею силою й звитягою Дике Поле і, звичайно, козацька республіка Запорозька Січ. Вона вперше заснувалась тут, у Хортицьких урочищах. А до того Хортиця була цілі століття пантеоном язичницької віри, останнім пристанівком Хорса і Дажбога.

Історична наука визнає, що поклоніння деревам, найчастіше дубам, здійснювали від Англії до Середнього й Нижнього Подніпров'я. Арії ввели цю традицію спочатку на своїх кресах, від Черкащини до Запорожжя, а згодом понесли її в далекі світи свого розселення.

Здається, що і в нас на Хортиці корінне населення середньостогівської культури (трипільці), залишило для нас не одну загадку.

Експедицією заповідника в 1975 році був піднятий з дна Дніпра, біля балки Музичної, скам'янілий дуб. Населення Хортиці завалило цей дуб 8 тисяч років тому. Звалили й обробили його за допомогою вогню. Спочатку обкопувалися коріння дуба, при самому підземному штабмі розводили вогонь і, перепаливши корені, валяли дуб дотолу. Уцілілий стовбур, можливо, готувався на човен-однодеревку, а чи для скульптурного зображення божества. Дослідження тканини дуба в Ермітажі підтвердили, що дуб пролежав на Дніпровому дні приблизно з IV тисячоліття до н. е., окам'янів, проте зберіг сліди обпалення вогнем. Загальні його розміри: 9,5 метри довжиною, діаметр біля штамбу – 2 метри, вага – 8,5 тонн. Вуглецевий аналіз визначив абсолютний вік – біля 8 тисяч років.

Д. Фрезер у своїй книзі "Золота гілка" наголошував, що на світанку історії Європа була покрита безкрайними первісними лісами, вони майже суцільно вкривали значну площу континенту. Розчищені латки від лісу для полів і городів являли собою лиш невеликі клаптики в зеленому океані.

У перших століттях нової ери на схід від Рейну простягався Герцінський ліс. У п'ятому столітті сюди замандрував римський імператор Юліан. Самотність, морок і мовчання лісу справили на нього сильне враження, і він визнав, що нічого подібного йому не доводилось бачити в Середньому Подніпров'ї, в Запорожжі, у всій придніпровській Гілеї. Хортицький язичницький дуб, що зростав до двотисячного віку, належав до тих первісних лісів.

Західні письмові джерела вказують на те, що найдавніші святилища були в германців. Ще з арійських часів у них був поширений культ дерев. Друїди в кельтів поклонялись дубам, назва їх святилища ідентична слову "ne'thus", що значило гай

(або лісова просіка). В сучасному "Немі", "Німан" присутнє те первісне "немі".

У всіх європейських народів арійського кореня існував культ дуба. У греків та італійців дуб ототожнювався із Зевсом і Юпітером, богами неба, грому і дощу. Святилище в Додоні, де поклонялися Зевсу у вигляді дуба-оракула, було найдавнішим і знаним у Греції. Дуб-оракул був достойною оселею Бога, чий голос чути в шелесті дубового листя, в гуркоті грому, там виникали зливи, які в Додоні зчиняються частіше, ніж де-небудь у Європі.

У давній Італії всі дуби були присвячені Юпітерові, а в Римі на Капітолії йому поклонялись як божеству дощу і грому.

Гали, кельти жодного культу не відправляли без дубового листя.

Відомо, що в давніх тевтонців, як і в греків та італійців, бог дуба був і богом грому, в ньому вбачали велику силу зачаття, яка шле дощ і сприяє народженню плодів землі.

У сусідів наших – литовців головними богами грому й жигавиці були Перкунас і Перкус. Щоб урожай був багатим, чоловіки приносили жертви дубам, а жінки – липам. У дубі вбачали сутність чоловічу, а в липі – жіночу.

З дубом пов'язане давнє вірування в бога грому, дощу майже у всіх народів арійського кореня. Зухвале ставлення до священних дерев викликало суворе покарання.

В Уксалі – стародавній релігійній столиці Швеції – був святий гай. Литовці теж доглядали за священними гаями всім селом або окремими дворами. У їхніх дібровах заборонялося навіть зламати гілку, бо вважалося, що людина, яка зламала гілку в такому гаю, тут же помре або скалічє. Штрафом у тисячу драхм карали за зрубане дерево у святилищі Ескулапа в Косі (Греція). На форумі, в багатолюдному центрі Риму, до імператорських часів поклонялися священному фіговому дереву Ромула. З появою найнезначніших ознак його усихання все місто охоплював панічний страх. На вершині Палатинської гори Риму росло кизилове дерево – найсвятіше дерево міста, якщо кому-небудь із перехожих здавалося, що воно в'яне, він здіймав такий лемент, що згодом його підхоплювало все місто і цілі натовпи мчали зі всіх боків з відрами й коновками, наповненими водою, і поливали його.

У європейських племен фіно-угорської групи язичницькі культу частіше відправлялись у священних гаях, огороджених тином. Навіть у далекій Індії, куди тисячоліття назад проникли арії з Середнього Подніпров'я, вважалося, що дерева сприяють плодючості худоби і наділяють потомством жінок. До дерева звертались із молитвою, вимолюючи плодючості жінкам, тваринам, посівам.

У лужицьких сербів (лужичан) було прийнято 2 липня встановлювати посеред села дуб і до його вершини прикріплювався залізний флюгер. Навколо дуба танцювали і ганяли худобу, щоб вона краще розмножувалася.

Та повернемося до наших Хортицьких дубів. За версту від Дніпрогесу у давні часи діяла Крарійська (Кічкаська) переправа через Дніпро. Завжди, і в античні часи, і в часи раннього середньовіччя, і в часи козацькі тут стояли прикордонні бекети (сторожі), залоги, козацькі лінійні дозори. Переправа була добре знана ще римським ландкартам, віками це стратегічне місце опікувалось, тут не раз проходила жорстока битви. Одна із них відома з анських часів і датується VI-VII ст. нової ери. Це був Вознесенівський табір, що стояв над дніпровською переправою.

Він росташувався на Кічкаському лівобережному плато, де в пізніші часи існувала козацька Вознесенівка (тепер тут порт і промзона).

Дослідження цього видатного пам'ятника здійснив В. А. Грінченко у 1930 році, під час роботи дніпрогесівської археологічної експедиції, яку очолював Д. І. Яворницький. Грінченко розкопав усю площу пам'ятника – 4780 квадратних метрів. Своє відкриття автор інтерпретував як військовий табір, місце стоянки загону воїнів, які після якоїсь драматичної битви поховали загиблих полководців і побратимів у братській могилі.

Літописи та археологічні факти, сховані під нашаруванням українського чорнозему, значно розширюють наші відомості про край, про великий водний і кілька степових шляхів, що торувались по Правобережжю від міста Кия до "лугу днепрського на Киевской Украине, ... на броду в Протолче". Так літописець Видубецького монастиря визначив місцевість за Дніпровими порогами. Під цими назвами вгадуються острів Хортиця, Крайрійська переправа, Дніпровський брід у південній частині Хортиці, названий літописцем "Протолче". Цей гідронім поширився і на назву літописного міста над озером Оскоровим. Місто це з кінця X до середини XV ст. було передостаннім місцем зупинки русів перед островом Березань, форпостом Русі в Лукомор'ї на підступах до Білобережжя, як називалося місцевість у Нижній Надніпрянщині.

Лодії русичів щоразу, незалежно від того, чи йшли вниз через пороги, чи навпаки, "взіде в порозі", як писав літописець, зупинялись, і русичі виходили на Хортицю. Відпочивали, лагодили судна і приносили потребу своїм богам. А тоді йшли далі, вже не боячись нічого, аж до самої Селіни, тобто до гирла Дунаю. Лише в Дніпровському гирлі їм стрічалось велике, гомінке, етнічно строкате торгове місто Олешшя, схоже на Хортицьке Протолче. На веслах, а де й під вітрилами, вони досягали багатой і екзотичної Візантії.

Дніпрові пороги – легені великої української ріки – були грандіозним природним озонатором, який очищав, збагачував киснем і праною воду Дніпра, вже після порогів ріка уповільнювала течію в низьких берегах дніпровой Гілеї і вливалась чистим гирлом у море руське.

Пороги були гігантським нерестилищем для безкостої риби, писав Геродот, маючи на увазі білугу, севрюгу, осетра, шимаю, чехонь та іншу рибу. Пороги були школою, де зростали лицарський характер, мужність воїнів, майстерність княжих дружин, пізніше бродників і козацьких лоцманів.

Обабіч дніпрових порогів, довжина яких сягала сотні кілометрів, всюди зустрічались байраки, від південної Хортиці аж до гирла Дніпра ширився по лівобережжю густий ліс – Геродотова гілея, пізніше козацький Великий Луг Запорозький.

Поодинокі зустрічались дуби-велетні...

Одним із таких гігантів був священний Хортицький дуб. По берегах правих приток Дніпра – Верхній, Середній, Нижній Хортицях – росли молодші багатирі-дуби.

Священного статусу хортицький дуб набув, ймовірно, ще в перші віки нової ери. Оракули і віщуни спілкувалися під ним з Хорсом, Дажбогом, Перуном. Сюди доходили і далекі віщування Дельфійської піфії, котрі прибували сюди з грецькими трієрами, завантаженими граціозними амфорами з оливою і вином. У зворотньому напрямі до грецьких берегів линув шестел священного дуба, який за уявою греків завжди ріс на острові святого Георгія, так називали греки острів Хортицю в перших віках нової ери.

Першою письмовою згадкою про Хортицю, Хортицький священний дуб було повідомлення імператора Візантії Костянтина Багрянородного. Його праця "Про управління імперією" була своєрідним політичним заповітом синові – спадкоємцеві престолу. Августійший автор, поряд з монаршим повчанням економічного, політичного, військового характеру, описує і духовне життя русів, їх землю, узвичаєну ними суспільну поведінку. Досвідчений політик добре засвоїв, що шлях до розуміння іншого народу, до того ж, могутнього, лежить через його віру, через пізнання його святинь.

Понад 1000 років тому візантійський автор писав: "... і приходять до так званої Крайрійської переправи, де херсоніти переправляються на шляху з Русі, а печеніги – з Херсона. Ця

переправа завширшки приблизно дорівнює іподромові, а заввишки від його низу до того місця, де сидять союзники, так що долітає стріла з одного боку на другий. Через це печеніги приходять на це місце і нападють на русів. Проїшовши це місце, вони (руси) досягають острова, званого св. Григорієм (Георгієм авт.), і на цьому острові виконують свої жертвоприношення, бо там росте величезний дуб. Вони приносять у жертву живих півнів, навколо встромляють стріли, а інші (приносять) шматки хліба, м'яса і що має кожний, як вимагає звичай. Щодо півнів, вони кидають жеребок – чи зарізати їх (у жертву), чи з'їсти, чи пустити живими.

Від цього острова руси вже не бояться печенігів, поки не досягнуть річки Селіни".

Жертвоприношення русичів під Хортицьким дубом, як нам здається, адресувалось Хорсу, у всякому разі, мало достатньо виразні ознаки солярної символіки. В ритуальному дійстві руси організовувались, як щойно зазначалось, у коло, а це й був символ сонця.

Видно, русичі давно позбулися звичаїв приносити людські жертви, а несли потребу хлібом, м'ясом і що в кого є.

Пізніше, біля Крайрійської переправи і літописного давньоруського поселення Протолче в південній частині о. Хортиці, в ранні часи слов'янської державності завжди була присутня прикордонна служба, сторожові військові формування. Здається, вони тут були постійними від Вознесенського Коша до Січі Байди-Вишневецького. Це навіть не припущення, а факт, бо відомо, що в часи Вишневецького і 30 років після нього, за Базавлуцької Січі, біля Крайрійської переправи Еріх Лясота – посол австрійського імператора на Січ Запорозьку – зустрів тут 400 козаків на легких човнах, обшитих воловими шкірами. В XI-XII ст. обабіч цієї переправи та в плавневій частині Хортиці виникають селища бродників. Особливого значення набуває хортицьке Протолче. Тут збирались руські дружини, спільно з войовничим населенням бродників вони виступали звідси у військові походи. Так було у 1103, 1190, 1223 роках, про що детально оповідає вітчизняний літопис.

Проштовхуючись на жердках і веслах Хортицькими плавнями, досягали Протолча і руські лодії, і норманські судна, і грецькі вітрильники. Військові бродники – попередники запорозьких козаків – утримували тут порядок. Лоцмани, гончарі, ковалі, рибалки... Збували і купували, обмінювали і брали мито. Торгівля і ремесло були тут основним заняттям. Все це етнічно строкате товариство жило і керувалося громадським віче, або колом.

Відносно характеру жертвоприношення, то ще Прокопій свідчив: слов'яни вірили, що єдиний Бог – творець жигавиць – був володарем усіх речей, під священним дубом приносили йому жертву биків та іншу живність.

На жаль, місце розташування такого дуба на о. Хортиці ще не встановлено. Місцевий етнограф і фольклорист Я. П. Новицький, а згодом Д. І. Яворницький згадували про пень від цього дуба, але координати його неможливо визначити. Я. П. Новицький записав свідчення одного жителя із старих солдатів, що колонізували край за часів розбещеної цариці: "острів тоді не таким був. Любо згадати... На схилах берегів і балок ріс дубовий ліс. Водилося багато птахів, звірів. Пам'ятаю, дуби стояли в обхват чотирьох чоловік. Їм було років по 500, або й більше. В літні дні під тінню тих дерев ховалися табуни коней..."

Далі Я. Новицький згадував, що в 1871 році засох славетний двотисячолітній дуб, описаний К. Багрянородним, а Д. Яворницький, відвідавши острів у 1883 році з провожатим німецьким колоністом, наткнувся на великий дубовий пень, який свідчив, що дуб був винятковою товщиною. Д. Яворницький лише ззначає, що цей пень був знайдений у середній частині острова.

І дійсно, між господарчими спорудами експериментального господарства "Хортиця" і діючим кладовищем, у знівеченій гаражах, грядках і сміттям балці росте біля десятка вікових дубів, а в плавневій, південно-західній частині Хортиці є дубовий гай, де проростає понад 500 дубів, але за віком вони не перевищують і сотні літ. Правда, біля колишнього літописного поселення Протолче

росте один дуб віком 150-200 років. Ось усе, що нині залишилось від святих дубів Хортиці. На початку колонізації Хортиці в кінці XVIII ст., за підрахунками німця Івана Петерса, на острові росло 49 тисяч дубів, 1000 лип, 4500 груш, 2500 дерев інших порід.

Немає відомостей, що зараз зосталось. Один німець умів порахувати, бо вважав це за своє, а працівники Національного заповідника за 25 років його існування так і не спромоглися підрахувати природний актив Хортиці.

З початком першої світової війни німці-колоністи захвилювались і 3 грудня 1916 року продали Хортицю Олександрівській управі.

І все-таки за 126 років німецької колонізації острова німцями-менонітами острову заподіяно менше шкоди, аніж за 70 років "соціалістичних змагань". Перлину України важко впізнати, так вона знівечена всяким непотрібом, що примостився на цій святій землі.

Древній культ дерева дожив і до наших днів. Останнього четверга перед Трійцею селяни ходять у ліс співати пісень, плести вінки, березу одягають у жіноче вбрання, прикрашають кольоровими стрічками, клатками тканини. Потім це дерево з піснями вносять у село, встановлюють біля однієї з хат і воно, як бажаний гість, залишається до Трійці. На третій день Трійці несуть дерево до річки, кидають його, а слід за ним і прикраси, у воду. Вірогідно, це з метою викликати дощ. Принагідно сказати, що в селах порожистої частини Дніпра нерідко виявляли ікони Трійці, де Трійця зображувалася на фоні крилатого дуба.

У деяких місцевостях у день святого Юрія або Ігоря (6 травня) листям і квітами завітчують молодого юнака. В одній руці він тримає запалений факел, у другій – пиріг. У супроводі дівчат, які виконують відповідні для цього дійства пісні, виходять на хлібні поля. Затим запалюють хмиз, розкладений колом, а посередині його кладуть пиріг. Земний Юра у словенців, зодягнений у листя і квіти, тотожний зеленому Георгію аналогічних карантійський, трансільванський, румунських обрядів. Нерідко одягнутому в листя юнакові присвоюють титул Короля, можуть його назвати Майським Королем, Королем Трійці. Це значить, що дух дерева і рослини є правлячим духом і його творча здатність шириться майже по всій Європі.

І все ж зберігся на Хортиці один дуб-патріарх. Цей дуб зростав на правобережжі Дніпра, на моріжку річки Верхня Хортиця, нині вона ніби тече, ніби й не тече в замуленому і засміченому руслі.

Ймовірно, дуб вкоренився тут десь у XI-XII столітті. Сьогодні моріжок обступають городи і садиби мешканців селища Верхня Хортиця, яке вже стало складовою міста.

Донедавна про дуб лився потік мажорної інформації у літературних, поетичних та краєзнавчих виданнях. Писалося, говорилось і показувалося.

У більшості ювілейних і персональних промовах не обходилося без посилання на видатну пам'ятку природи. Здається, таких пам'яток на Україні ще принаймні дві – 900-літній харківський дуб та 450-літня Бучацька липа. Але чому вони обласного, а не всеукраїнського значення, не відає ніхто, і веде це все до знецінення духовних надбань України.

В індустріальному Запоріжжі взагалі жила традиція, за якою більшість делегацій, а ними такі рясніло в первоорденоносному місті, відвідували Дніпрогес, "Запоріжсталь" і, як заключний акорд – Запорізький дуб, Хортицю...

Відповідальних працівників доставляли окремо, під тихий шурхіт шин чорних "Волг" під самісіньку крону. Тут вони цмокали губами, погледжували його зморшувату і тріщинувату кору, в якій могла сховатися долина, фотографувалися на тлі його могутньої статури. Ще везли додому жолуді з твердим наміром виростити дубка-синка Запорізького велетня.

І везли...

А коли дуб, окраса міста і краю, почав усихати, всім і всюди ніби заціпило. На телеграми керівники всіх рівнів відмовчувалися, патріотична громадськість теж не подала голосу.

А коли в 1989 році на дубі стало менше зелених, аніж всохлих гілок, міська Рада створила комісію із депутатів і представника

щойноспеченого малого підприємства "Запорізька старина". Розпочали з діла, з розчистки дренажної системи, та – запізно! Дендрологи Української сільгоспакадемії були категоричні: з дренажем запізнились, дуб отруєний високими ґрунтовими водами. Коло замкнулось.

Наступного року на дубі зеленою залишилися лише одна гілка.

Виникла нова проблема: що робити з сухим гігантом? Знову розмови велись де завгодно, тільки не у владних кабінетах і не в управліннях культури, архітектури, комунального господарства тощо.

А тим часом маси трошили музейний комплекс дуба, та так, як у нас уміють це робити – "до основи". Річка Верхня Хортиця перетворилася в смердючу канаву, колодязь під дубом наповнився чорними стоками, кіоски для книжкової, сувенірної торгівлі були "перепрофільовані" у відхожі місця, стіни "комплексу" заповнили матюччя і порнографічна "графіка".

Симптоми усихання розпочалися в 70-х роках, коли вщент усохли вікові дуби в парку культури і відпочинку "Дубовий гай". Дуби всихали на корені, їх різали бензопилами, гілляччя палили на величезних кострищах. Жажлива інквізиція завершилася швидко, за один-два роки вивели всі дуби.

Тоді Запорізький дуб не віщував ще лиха, здавалося, він, як і його хортицький прадід, доживатиме віку в наступному тисячолітті. Ніхто точно не знав і не відав, скільки йому літ. У прилаштованому біля нього "кам'яному паспорті" значилося 700 літ, а паспорт вибили в середині шестидесятих.

Часом, кинутий усіма, дуб набував нових господарів, але реальну допомогу отримував лише від Запорізького зелентресту, і то завдяки активній зацікавленості свого покровителя Миколи Петровича Киценка. По черзі тут хозяйнували: райкомунгосп Ленінського райвиконкому, Запорізький зелентрест, Державний історико-культурний заповідник на острові Хортиця, який з 1974 року на домагання Запорізького обкому КПУ був реформований у філію Запорізького краєзнавчого музею і перетворився з козацького в музей історії міста. Гнітюча тіль теорії "дружби народів" нависла над усіма починаннями Петра Юхимовича Шелеста, його спільників. Але дуб жив, кожні два роки давав урожай жолудів, великих і тугих, їх співробітники заповідника збирали і вручали відвідувачам як сувеніри. Тож зеленіють десь на планеті дубки, вирощені із сімені нашого дуба.

Спочатку тут жив дід Дейкун, дуб входив до його господи. А коли роки взяли своє, М. П. Киценко виклопотав для нього квартиру, та страж дуба не зміг розлучитися зі своїм побратимом. Никифір Антонович доглядав за дубом, за садом, вирощеним ним же неподалік від дуба. За власним бажанням проводив екскурсії до появи тут співробітників заповідника. Він умів "узяти" слухача. Розповідав про визвольну війну українського народу (1648-1654 рр.), про підтримку Богдана Хмельницького козаками Хортицького гарнізону, про клятву козаків перед виступом на Жовті Води:

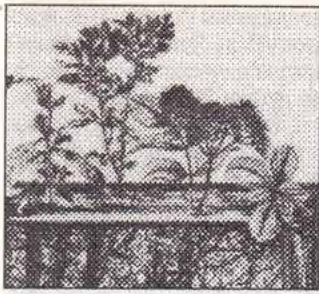
– Це тоді було, як Хмельницький на ляха йшов. Якраз листя молоде та зелене з'явилось. Стояв він отут і задумливо дивився на дуба...

За часу діда Дейкуна довкола цієї культурологічної садиби царював порядок і знання справи. Яблунево-грушевий сад доглянутий, колодязь завжди мав один рівень води, тільки-но цей рівень піднімався – дід Дейкун брався за дренажну систему, яка відводила поверхневі води в річку Верхню Хортицю. А там, де проходила полуднева лінія від дуба, були вирощені з його жолудів п'ять дубків, які дід Дейкун схрестив стовбурцями і вони розвивалися під єдиною кроною.

Колоритний був дід Дейкун, він міг такого розповісти про дуба, про Хмельницького, про Сірка, а кожне його оповідання дишло такими тональними акцентами, що сумніватись не доводилось: розповідав очевидець. Ніде більше на Запорожжі не було подібного діда-фольклориста.

Дуб ненабагато пережив свого побратима – діда Дейкуна. Сьогодні вже немає їх обох. Дуб гине. Гине найглибший корінь Заропожжя, наймогутніша віть у всьому Причорномор'ї.

Запоріжжя

ДО ПИТОМИХ ДЖЕРЕЛ

Неволя ще жоден народ не прикрашала. І нашої культури також обірвала золоту нитку історичного безперервного розвитку споконвічного українського народу на своїй землі ще з допалеолітичних часів, залишивши чорну каламуть у називничій мові майже всіх українських спеціальних термінологій.

Чимало є слів і в медичному та ботанічному називництві, які нині не відповідають мовознавчій, історичній, етимологічній та семантичній нормі української мови. Це переважно ті російські слова-назви, які спотворено примітивізують значення слів у російській мові, а в нашій мові своїм диверсійним русифікаторським безглуздям створюють додатковий балаган у семантиці медичної та ботанічної лексики, надають обтяжливо-гальмівну асоціативність у логічному взаєморозумінні українських мовлян та руйнують ауру нашої мови.

Нинішні автори численних книг намагаються бути сучасними, щоби їхні книги мали читачів. Якраз такий занепад українського наукового ботанічного та медичного називництва (термінології) зафіксовано в солідній праці Г. К. Смика. "Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв." К. 1991., де через брак досліджень у недосконалому ботанічному називництві допущене сплутування назв багатьох лікувальних рослин. Напр.: під заголовком "Чистотіл" подаються синоніми "чистик, чистник, чистяк" ... і навіть "прозірник". А під заголовком "Жовтець отруйний" подаються синоніми "яскір, бишак, бордун".

В ТОЙ ЧАС І КВІТКУ ЗВИНУВАЛИ У ВБИВСТВИ

Сталося це у другій половині XIX ст. Російські колоністи, "досліджуючи" Казахстан, принесли в російську мову невдале звуконаслідування казахського слова "ЖАРА-БАЙ" – "ЗВЕРБОЙ" – для назви лікувальної рослини *Nuregium perforatum*. виявилось – нісенітниця. В казахській мові ця священна рослина не вбиває ніякого звіра, а дослівно тлумачиться: "ЗДАТНИЙ ЛІКУВАТИ РАНИ, ТОЙ, ЩО ЛІКУЄ РАНИ" (див. Махмудов Х., Мусабаев Г. Казахско-русский словарь. Алма-Ата. 1954, с. 63, 162).

Такими необміркованими і невігрітими словами обростала мова імперії, бо в неї не було часу перевірити, відвіяти подібні недоречності, як половину від зерна. Треба ж було займати нові території, а на них силоміццю насаджувати свою напівцивілізовану північну культуру. Дарма, що поневолені народи не потребували такої малограмотної, але сильної опіки. В українській мові ще з часів ранньої Трипільської культури і по нинішній день збереглися назви найдрібніших лікувальних рослин (яскір, калина, липа, дуб, бордун, буркун, агрус, береза, бруква, ріпа, бузина, бук, верба тощо).

На величезні мовні скарби України ніхто не зважав, як ніхто не звертає уваги на той діамант, що в болоті або під чоботом. Та знаходяться люди-звитяжці, котрі долають усіякі перепони, щоби зібрати оті діаманти, очистити й підняти до рівня коштовностей. Так зробив Г. К. Смик у своїй ґрунтовній праці "Корисні та рідкісні рослини України". Йому вдалося зібрати численні синоніми до 1115 лікувальних рослин на території України. Правда, ті народні українські синонімічні назви часто повторюються у назвах 2-3-х рослин. Можна було самому авторові застосувати чіткіший підбір, без повторення в назвах інших рослин. Мовні огріхи не авторові. Вони йдуть від недосконалому ботанічному називництві, яким хворіє вся наша

нинішня ботанічно-біологічна наука. Напр.: звіробойні, гвоздичні – замість "гвоздикові"; зонтичні – замість "окружкові" (Х. Полонський, Словник природничої термінології. ДВУ, 1928, с. 39); жовтецеві – замість "жовтцевих", а ще краще "яскірових". Всі ті русифікаторські форми слів є плід попередньої політики примусового "зближення націй". Поза тим, праця Г. К. Смика надзвичайно ґрунтовна, сумлінна, оригінальна. Вона потрібна не лиш ботанікам, лікарям, але й філологам, історикам.

Автор подає понад 60 різних назв під заголовком "звіробой", в т. ч. споконвічну і етимологічно найдосконалішу, суто українську назву "прозірник". Тєю назвою напевне вічно користувалися наші предки, бо коріння цього слова зустрічаємо в санскриті. Проте русифікатори силоміццю насадили свою, докраю невдалу назву "звербой", яка, мов їдка колючка, не тільки псує ауру нашої мови, але й ображає, здається, самого Бога природи.

Найдавніші українські словники реєструють слово "прозірник". Напр.: Желихівський Є., Недільський С., Малоруско-Німецький словар, Львів, 1886. с. 771; Грінченко Б. Словарь української мови. т. 3. К., 1909. с. 47.

Х. Полонський у Словнику природничої термінології, ДВУ, 1926. с. 38 зовсім заперечує існування в українській мові "звірбою" та родини "Звіробійних": "Звербой, *Nuregium* – заяча кривця. Звербойные, *Guttifere* – кривцюваті".

Отже, назва рослини – прозірник із родини Кривцюватих (Кривцевих). У тридцятих роках повинен був вийти давно запланований остаточний академічний словник українського ботанічного називництва. Та всі культурницькі події в Україні випередив нечувано жорстокий терор. Винищувався народ із найдавнішою культурою в цілій Індоевропі, а на місце померлих прислали чужинців, запрограмованих ненавидіти все українське. Звичайно, в тих умовах було не до словників і не до розбудови державного українського національного наукового називництва. Лиш де-не-де уціліла українська інтелігентна людина, та й та застрашена кривавою загрозою тупорилих прислужників-кагановиченків. Всі досі видані називничі словники, ба навіть "буржуазно-націоналістичні" слова стали раптом заборонені, загрозиви, каригідні.

У сімдесятих роках газета "Літературна Україна" зрушила питання про відновлення назви "прозірник". Та ідея і досі плаває в повітрі. Застрашений, наполовину знищений фізично, окрадений духовно, збаламучений насильницькою русифікацією, обставлений довкола платними донощиками, наш народ збайдужів до відтінків рідної мови. Появилася млявість реакції, а то й повна глухота до навмисного осквернення чи спотворення всього українського.

Хоч побудова слова *прозірник* – із суфіксом "ник" – нагадує нам слово найновішого словотворчого типу, проте етимологія його дещо спрощена. Деякі автори твердять, що таку назву зумовила наявність прозорих отворів на листочках рослини. Досі така примітивність декого влаштувала, та коли вже не було кому забороняти вивчення санскриту, наші дослідження виявляють трохи глибшу етимологію цього слова. Санскрит має кілька близьких прародичів нашого слова "прозірник". Аналізуючи подібні слова за своїм звучанням, довідуєось про глибину змісту первинного значення слів, які при відповідному аналізі можуть подати відомість про властивість самої рослини. В. О. Кочергіна в "Санскритско-русском словаре". М., 1987. на с. 445 подає такі слова:

Празарін – який поширюється, розповсюджується (сам, самочинно і...)

Празараті (празарія), Празарайті – розширювати, розповсюджувати(ся), підіймати(ся), підносити(ся) (порохові).

Празараня (с.) – розвиток, проріст, збільшення, сприяння.

Сам Бог зберіг нам у санскриті слова, які промовисто засвідчують, що наша назва "прозирник" не байстрюк і не з голої фантазії взята. Значення тих трьох слів із далекої праукраїнської епохи VI-V тисячоліття до н. е. дають нам зрозуміти певну характеристику прозирника як лікувальної рослини. Розуміємо так, що наші далекі предки займалися вивченням довкілля на основі пильного щоденного спостереження і правдивого доводу, а не звичайної пасивної емпірики.

На терені Західної України назву "прозирник" шанував і поширював знаменитий лікар і вчений Ю. Липа в щоденній практиці та в книзі "Ліки під ногами". УВ, Краків – Львів, 1943, с. 47.

Аж у 1971 р. В. І. Комендар у книзі "Лікарські рослини Карпат". Ужгород, на с. 147 під заголовком "Звіробій звичайний" відважився подати назву-синонім "прозирник" у числі 39 народних назв.

Видавнича спілка "Словник" при Львівському медінституті в "Орфографічному словнику українських медичних термінів", Львів, 1993, с. 334 читаємо "прозирник, а. ч. – див. звіробій звичайний".

Тривала неволя нашого народу дала ворогам України бажані плоди заглади і винищування словникової культури нашого народу. У повоєнні роки жоден академічний словник, ані навіть "Уре", не помістили слова "прозирник".

З усього викладеного виникає незаперечний висновок: лікувальна рослина *Nuregicum perforatum* має історичне право називатися суто українською назвою "прозирник із родини Кривцевих (Кривцоватих)". Чи пробудяться наші мовознавці, щоби на державному рівні якомога швидше позбутися чужинського сміття в називничій мові української національної науки?

ДОЗЕМНИЙ УКЛІН ТОБІ, КВІТКО БОРДУН!

Друківані українські джерела щодо цієї назви дуже скупі й неточні.

Діалектологічні праці XIX ст. І. Верхратського та В. Гнатюка згадують "Предивну квітку Бордуна, що під ворота привела, але ні опису, ні малюнка цієї квітки не подали.

Польські діалектологи-українофіли згадують таємничий корінь квітки бордуна у практикуванні цілительів-монахів Скиту Манявського, які самі виготовляли ліки, самі й напували цими ліками своїх пацієнтів. Тим самим вони ще раз підкреслювали якусь особливу таємничість чи небезпеку ліків, виготовлених з рослини, яку називали "бордун".

Ота потаємність колишніх цілительів, знахарів не сприяла поширенню знань про цю рослину. А пізніша заборона народної медицини і навіть фізичне знищення наших цілительів та монахів сприяли повному забуттю не лише тодішніх рецептів, але й, нерідко, забуттю й затраті самої первісної назви лікувальної рослини.

Так було втрачено в часи лихоліть і назву бордун, її замінили російським словом "чистотел". А слово "бордун" рясніє як прізвисько майже по всій Західній Україні. Проте у віддалених селах Волині та Галичини можна почути й нині, – "Глянь, бордун цвіте. Пора бородавки припикати". І показують на рослину, яку нас вчили називати "чистотіл". Хоч і туди ця назва потрапила також із української: "чистик, чистник, чистяк", що походить від прочисної дії рослини, особливо її насіннєвої частини. Але ж не чистотіл! Через одну проносну властивість рослини в народі її так не назвали б.

Річ у тому, що наші предки давно знали про вбивчу властивість бордуна, тому й застосовували його переважно для зовнішнього припалювання бородавок. Це підтверджує сучасний лікар-гомеопат Д. Н. Зубицький, перевіривши дію бордуна в себе на практиці. Він застерігає нас від внутрішнього вживання наварів чи настоїв бордунового стебла чи кореня через загрозу зморщеного цирозу печінки. Сучасна наука виявила 42 алкалоїди бордуна. Багато з них є інгібіторами обмінних процесів у клітині, особливо печінковій, що призводить до її зморщування й повільного заникання. Ось у чому й полягає ота вбивча дія бордуна.

Тією ж властивістю бордуна поцікавився український лікар-дослідник зі Львова, який нині працює у Відні, Ярослав Новицький. Йому вдалося вилучити руйнівні алкалоїди і спрямувати їхню дію вибірково на злоякісні клітини різних пухлин. За 19 літ важкої праці винайшов речовину, яка гальмує розвиток, а потім і вбиває малодиференційовані злоякісні клітини пістряка (раку) і саркоми. Ту речовину винахідник назвав "україн". Дослідницька робота в Австрії та Франції доводить на практиці сподівані результати кропіткої праці. Більше того, багато дослідників доповідає, що українське сприяє оживленню імунної системи при СНІДі. В листопаді 1993 р. у Відні відбулася спеціальна Всесвітня конференція, присвячена вивченню дії нового препарату. У доповідях науковців не згадано жодного випадку негативних наслідків його застосування. Нині україн запатентований, відомий онкологам усього світу. Майже 20 країн закупили патент у Я. Новицького. Американська фірма фармацевтичних препаратів хотіла закупити патент за 100 млн. дол. та Я. Новицький не погодився продати, бо прибуток від запатентованої речовини повинен би належати Україні. Так само, коли деякі фірми світу бажають закупити патент із правом заміни назви препарату, Я. Новицький категорично відмовляється, бо вона появилася в день проголошення самостійності України – 24. 08. 1991. Шкода лише, що наша держава через ледачу байдужість її чиновництва, досі не готова прийняти цей дарунок. Та повернемося до назви самої рослини, яка, на нашу думку, мала б звучати так: "бордун з родини Макових".

Для такої назвимаємо деякі вагомі аргументи.

Бордун полюбляє добрі ґрунти, росте часто під тиним, де багато калію. Цвіт золотистий. На зламі стебла виділяє жовте молочко, яке при висиханні змінює колір на бордовий. Водяний розчин служить барвником, про що пишуть багато авторів і навіть Г. К. Смик у своїй вищезгаданій праці. Це досконало знали стародавні будівельники храмів, художники та майстри з виготовлення мозаїчних пластинок і кераміки, а найбільше користувалися тим барвником автори фресок. Слово "бордун" на сучасному етапі розвитку української мови можна тлумачити як "той, що забарвлює у бордовий колір". Слів із суффіксом -ун на зразок слова бордун є чимало: бігун, цвіркун, стригун тощо.

Жаль, що не знаходимо правильного тлумачення бордуна нвіть у "Етимологічному словнику української мови", т. 1. К. 1982. с. 229, де читаємо: "Бордун/бот – жовтець їдкий... неясне; можливо пов'язане з бредулець (бот)". А бредулець – синонім до назви "багульник", що зовсім недоречний у тлумаченні слова-назви "бордун".

Та найбільшу і найретельнішу відповідь дає нам праукраїнська мова – санскрит. Таке враження, що десять тисяч літ тому наші предки вже добре знали всі властивості бордуна. У санскриті слово "borndj" означає дослівно "вбивчий", або "той, що приносить смерть". У санскриті слово бордовий колір вважається кольором смутку, туги, скорботи, бо нагадує колір застиглої крові. Ось чому такого кольору китайкою, тобто шовковою тканиною у формі широкої стяжки чи хустки накривали труну козака, який поліг у бою за волю рідного краю. Для України цей колір з праукраїнський часів донині залишається кольором смутку, туги і скорботи. Цей звичай священної любові до звитяжців за волю для рідного краю наші предки ще в п'ятому тисячолітті до н. е. завезли під небо Індії, де й зберігся також до нинішнього дня. Все це доводить нам правильність нашого дослідження і домісли. Лікувальна рослина *Snefidonium majus*, що нині називають невдалою чужою назвою "чистотел-чистотіл" повинна би мати назву історично та етимологічно обґрунтовану в українській мові "бордун із родини Макових". Відновлення назви бордун буде відповідною ознакою чесного і справжнього відродження української називничої мови в медичному та ботанічному називництві на основі історичного відновлення суто українських слів для культурного щоденного вжитку.

Тож поклонімося доземно тій квітці зі старовинною та призабутою назвою бордун за те, що надалася знаменитому українцеві для рятівного винаходу. Це надія знедолених цілого світу, хворих на смертельну недугу. Рятівнича місія України знову триває на цілий світ.

Львів

УРОКИ ЗДОРОВ'Я

Анатолій Васильович Попович народився й виріс на Поділлі. Закінчив фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту, Київський інститут фізичної культури, Інститут інженерів цивільної авіації, аспірантуру Інституту кібернетики АН України. Працював учителем фізики на Івано-Франківщині, викладачем Кам'янець-Подільського вищого військово-інженерного училища, старшим інженером Інституту кібернетики АН України, науковим співробітником Інституту радіоелектроніки. Окрім точних наук А. Попович близько чверті століття вивчав буддизм та східні бойові мистецтва – володар 5-го міжнародного дану з карате. Визнаний майстер і вчитель є президентом в Україні Всесвітньої організації карате, директором Європейського бюро Міжнародної федерації карате і кікбоксингу, представником Міжнародної асоціації тілоохоронців, а також президентом Української професійної ліги контактних єдиноборств та Всеукраїнської федерації бойових мистецтв.

– Анатолію Васильовичу, як ви оцінюєте свій досвід у цьому напрямі, наскільки це зараз важливо в нашій ситуації – підняти і духовне оздоровлення людей, і оздоровити в психо-фізичному плані?

Здоров'я є невід'ємною частиною будь-якої психо-фізичної культури, в тому числі і культури східної, яку ми вивчаємо. Адже східні бойові мистецтва є не тільки способом самооборони, а й одним з різновидів психо-фізичної культури, яка охоплює цілий комплекс морально-етичних, духовних аспектів виховання людини. І серед них проблема здоров'я стоїть на чолі не найпершому місці. Я завжди кажу своїм учням, що коли будь-яка система, у якій ви займаєтесь, шкодить вашому здоров'ю, то хтось помиляється: або вчитель, або ви. Вчитель може бути неправий, якщо дає вам не ті вправи, а ви неправі, коли хибно тлумачите те, що вам дає вчитель. Давайте поглянемо з філософської точки зору, для чого нам потрібне здоров'я? Перш за все, для нашого самозбереження. Ми не можемо зберегти себе як нація, як індивідуум, якщо в нас не буде здоров'я. Здоров'я потрібне для того, щоб мати резервуар, за допомогою якого ми можемо потенційно сприймати те, що нам дає наша еволюція. Це наша можливість щось робити, творити, це наш запас, наш фундамент, наша основа. Отже, здоров'я потрібне, здоров'я вигідно мати, тому що без здоров'я ми нічого не зробимо. Ця філософська концепція була розроблена послідовниками східної культурології, системи бойових мистецтв. Коли ми говоримо про бойові мистецтва, ми насамперед повинні враховувати цей аспект здоров'я. Я часто згадую зустріч із японськими майстрами, років 15 тому, коли вони приїздили до Києва. Це були представники школи Годзюрід Годзюкай, майстри 6-го дану Мацьо Сан і Джутаро Ноди. Тоді в Києві влаштували конкурс на відзначення групи бойових мистецтв, яка матиме право з ними спілкуватися. В цьому конкурсі ми перемогли, тому я мав можливість задавати їм безліч питань. Я й запитую: "Як ви ставитесь до школи

хьюкушанхой карате" (другої силової школи карате), якою керував усесвітній майстер Аяма. Вони кажуть: "Ми вважаємо, що майстер Аяма хотів стати найсильнішим, він став дуже сильним, а далі що?" "Цікава відповідь. А до учнів, до методології як ви ставитесь?" – "Майстер Аяма бере сильну людину і робить її ще сильнішою". Я собі думаю, якщо ви так протиставляєте свою школу іншій школі, то які ж ви? Я питаю: "Як ви оцінюєте себе?". Вони кажуть: "Ми беремо будь-яку людину і робимо її кращою". Я дуже запам'ятав цю фразу. Система хьюкушанхой не думає про здоров'я людини, вона бере сильну, здорову людину і намагається фізичними вправами зробити її сильнішою. Наприклад, у школу приходять хлопчик або дівчинка, у якої є якісь вади для здоров'я, – вони вважають, що їм займатись бойовим мистецтвом не можна. А до нас може прийти будь-яка людина. Спочатку ми даємо корегуючі вправи, для того, щоб здоров'я підняти хоча б до стану рівноваги, а потім даємо вправи, навантаження, які розвивають силові якості. І ніхто не навчатиме дитину чи дорослого, у якого щось болить, таких вправ, які шкодять його здоров'ю. Це є підхід. Немає такого стану фізичного чи духовного тіла, за якого людина б не могла займатись бойовими мистецтвами. В тебе, не доведи Господи, тяжке каліцтво – ти можеш лежати і робити вправи для свого здоров'я.

– Давайте повернемося до питання, що таке здоров'я.

– Звичайно, це і фізичне тіло, і твоє емпіричне тіло, яке зв'язує тебе з космосом, Богом. Ті всі види тіл, які становлять наше "Я", повинні бути здорові. Якщо ми з'єднаємо цю трійцю, то побачимо, що ми повинні мати обов'язково здоров'я фізичне, психічне або внутрішнє (моральне), духовне. Тоді людина буде здорова, енергетично здорова. Якщо людина агресивна: вона фізично здорова, енергетично здорова, але хвора духовно. Вона не може розповсюдити добро, буде вносити хворобу, яка потім вийде на фізичний план. Хоча її агресивна енергія злоти дасть енергетичний потенціал, і може здатися, що вона фізично дужа, але це тільки збудження, потім вона обов'язково захворіє. Зараз дуже модна книжка Лазарева, Санкт-Петербурзького психолога, про здоров'я, про те, що всі наші хвороби, всі наші проблеми ми маємо від тих психологічних проблем, які мали або ми, або наші батьки. Будь-яка від'ємна, агресивна емоція, суперечить прогресу, вона обов'язково, рано чи пізно, виступить на поверхню. Отже, ми повинні будувати так наші заняття, щоб енергетика і психіка, тіло і дух практикували ті вправи, які сприяють гармонії, здоров'ю. Дуже просто сказати: "Будьте духовно здорові". А що це таке, як це практично підтвердити? Людина повинна внутрішньо і енергетично бути здорова. Бо коли ви енергетично нездорові, то можете будь-що робити, і жте хоч токи – ви все одно здоровішим не станете, якщо у вас енергетика не переходить в канали. Якщо порушується центр енергетичний, то ви фізично нічого не досягнете. Мало брати гіри, тягати штанги: і ти будеш здоровим. Я знаю, що всі ті напрямки фізичної культури, які мають в основі тільки фізичний розвиток – ніколи не роблять

людину здоровою. Назвіть мені здорову людину серед великих спортсменів. Їх дуже мало. Я ніколи не забуду, коли ми вчилися в Інституті фізичної культури, до нас приїхав академік Амосов. Зібрав на біду викладачів, студентів і почав свою лекцію. Показує пальцями на викладачів: "Нікому не секрет, що ви гробите цих молодих людей". Він мав рацію, фізична культура направлена на здоров'я, але спорт – на нищення здоров'я. Коли іде перевантаження, немає гармонії між духовними бажаннями, фізичними і енергетичними. Якщо ми заради гордині будемо завойовувати собі перше місце у спорті, то людина здорова не буде. Вона буде сіяти той вірус у світі, який проявиться на фізичному плані. Тут як ніде система бойового мистецтва може надати нам допомогу, тому що вона, як ніяка інша система фізичного виховання, проникає і в енергетику людини, і в її психіку, в дух. Візьміть наші системи фізичного виховання. Вони прекрасно розвинуті на рівні фізіології, але якщо ми тільки почнемо проникати в енергетику, в дух, то перед нами бар'єр. Бо якщо ми тисячоліття потратили на розвиток цивілізації, то східні люди направили ці тисячоліття на проникнення всередину людського "я". Тому ми і маємо зараз серйозні досягнення Сходу в галузі психотехніки, в поєднанні духовної культури з фізичною, і маємо дурну суперцивілізацію Заходу. Тому і кажемо, що новий вік, який настає – "золотий вік" після 2000 року – повинен бути базований на поєднанні знання про світ і про внутрішній світ людини. Тобто потрібне поєднання двох культур. Це буде нова цивілізація, але цей "золотий вік" уладкують люди, які чисті душею (духом і тілом).

Кожна мить нашого життя має бути наповнена діями на здоров'я, або може бути направлена не на здоров'я. Ми знаємо, що в той момент, коли людина пробуджена, над її душею стоїть Бог. Якщо дитина, дорослий при пробудженні скаже молитву, хоча б: "Слава Богу, що мені дав Бог те, що я пробудився", – вже вона іде в лінії духовного здоров'я. І цей витвір свідомості людини при поступках протягом дня формує наступний день. Всі наші від'ємні емоції, які ми кидаємо в світ, вони нас відкидають на лінії здоров'я. Вся наша позитивна робота над тілом дає нам здоров'я, а всі наші запуски гублять його. Гублять стресові ситуації, забрудненість атмосфери, сидячий спосіб життя. Я вже не кажу про такі фактори як харчування, пиття рідини, особливо чистої води. Ми повинні за день випити біля 10-ти стаканів чистої води, що ми майже не робимо. А ми ж на 80 % складаємось із води. Отже, ми повинні робити всі зусилля, щоб зберегти здоров'я. З допомогою чого? Звичайно, з допомогою прекрасної психо-фізичної системи бойових мистецтв. Там є все, тільки треба мати знання, вміння правильно підійти...

Тепер, коли ми можемо говорити все, що знаємо, коли ми можемо вільно досліджувати свою історію, то ми бачимо, що і в наших каналах були прекрасні методи для оздоровлення душі. Я вважаю, що ми зараз на порозі відтворення своєї гармонійної системи оздоровлення, яка врахувала і досвід Сходу, який у нас є, і досвід, який був у наших предків. Адже збереглися в нас такі релікти, як народна медицина. Люди працюють зараз у цьому напрямі. Дуже багато досвіду збереглося в старих наших людей у всіх куточках України. Зараз він починає знову синтезуватися в цілісне знання. Особливо, що стосується фіто-світу – лікування і підтримання здоров'я засобами нашої природи. А коли ще використати досвід майже забутих оздоровчих систем психо-фізичних і бойового плану! Те, що збереглося в сценічному мистецтві в козацьких танцях – ми можемо тільки реконструювати. Зараз така тяжка праця лягає на наше покоління – займатися реконструкцією і синтезуванням того знання, яке в нас накопичене.

Київ

44 УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ

ТАЄМНИЧА СІТКА ПЛАНЕТИ

Ця інформація про основи нашого виживання своїм корінням сягає глибини віків.

Здавалось би, про аномальні земні випромінювання ГПЗ (геопатогенних зон) написано вже досить багато. Проте небезпека ГПЗ для нашого здоров'я, і насамперед – для здоров'я дітей, по-справжньому все ще не усвідомлена ні людиною, ні наукою, зокрема медициною. А тим часом практично половина людства живе, не підозрюючи того, на "мінному полі" з ГПЗ...

Наші предки завжди уникали загадкових "гнилих місць", "мертвої землі" (на Сході їх називали "зубом дракона"). В Україні одвіку був звичай пускати першим у щойно збудований дім kota – він природний індикатор геопатогенних зон. Там, де сідав кіт, ніколи не ставили ліжко або лавку, над тим місцем не вішали колиски. Наші мудрі пращури жили за законами природи, виявляючи інстинкт самозахисту. До речі, здавна було помічено, що собаки уникали таких "котячих" місць, а ось мурашки будували свої мурашники саме в таких зонах, дикі бджоли також роїлися в таких місцях.

Поступово ці народні прикмети забувалися, їх почали ототожнювати з забобонами, містикою. Матеріалістична медицина, яка утверджувалася в своїй силі, готова була без містики впоратися з будь-якими людськими хворобами.

І ось ГПЗ знову нагадали про себе в середині ХХ століття. Це пов'язано з фундаментальними дослідженнями кількох європейських наукових шкіл, і насамперед – з ґрунтовними роботами німецького біофізика доктора Ернста Гартмана, який підготував у 1976 році монографію "Хвороби як проблема місцеперебування". Іменем Гартмана названо й глобальну планетарну сітку, вузлами якої і виявилися підступні ГПЗ. Тонкими біолокаційними методами Гартман довів, що з півночі на південь і з заходу на схід усю планету оперізують (з проміжками приблизно в два метри), чергуючись по знаку (умовно – "плюс" і "мінус"), так звані аномальні енергетичні потоки глобальної сітки. Перетинання ліній одного знаку утворюють "вузли" сітки, які і є геопатогенними зонами – з "висхідним" (перетинання двох "плюсів") або "нисхідним" (перетинання двох "мінусів") потоками. Для людини небезпечно тривале перебування в зонах із будь-яким знаком потоку. Слід пам'ятати: в кожній квартирі, в кожному офісі на вас чигає, як мінімум, декілька ГПЗ. І не доведи Господи, якщо ваше ліжко і ваш стілець будуть у ГПЗ, а надто – з одним і тим же знаком.

Став уже класичним експеримент Гартмана, що демонструє небезпеку навіть короточасного перебування немовлят у ГПЗ. Візочок, у якому спокійно спала дитина, ставили в точку з ГПЗ – немовля прокидалося і починало щосили кричати. Візочок відкочували в “нейтральну” зону – дитина вгамовувалася й засинала. Знову заковували візочок на ГПЗ, і тривожна реакція немовляти повторювалася... Дитячий крик як сигнал дискомфорту від ГПЗ, з якої дитина не може вибратися сама, батьки, як правило, пов’язують із якоюсь хворобою, що її намагаються разом із медиками виявити йвилікувати. І якщо не усунути своєчасно перебування дитини в ГПЗ, це

хронічною. Вам не допоможе ні лікар, ні екстрасенс, якщо вам не підкажуть, що насамперед слід... пересунути ваше ліжко в безпечне місце, а потім уже розпочинати лікування. В таких випадках найефективніше діє розроблена нами спеціальна біоенергетична корекція, що враховує також “кармічну”, невідому сучасній науці (в тому числі й медицині) складову нашого буття.

Подальше дослідження ГПЗ ми пов’язуємо з проведеною нами разом із трьома міжнародними організаціями фундаментальною роботою – проектом “Розробка ігрового трансмедитативного ВЕДАНТА-методу повного занурення в глобальне інформаційне середовище для розвитку стратегічного мислення та ясновидіння в нетрадиційних екологічних освіті й вихованні”. В рамках цієї науково місткої роботи нам пощастило розробити метод дистантного (на будь-якій відстані) та позачасового (нині чи в минулому) визначення ГПЗ – лише за окремими характерними ознаками особи.

Так, сповна усвідомивши нарешті реальну загрозу ГПЗ для нашого здоров’я і вперше одержавши унікальну можливість виявляти ГПЗ в минулому й нині, ми зробили низку сенсаційних відкриттів. Сьогодні, наприклад, ми врятували б В. М. Глушкова від загадкової хвороби та передчасної смерті, яка спіткала його в розквіті творчих сил. В останні роки життя ГПЗ (усі з “нисхідним” потоком) буквально переслідували його: крісло в кабінеті Інституту кібернетики в Теремках, крісло в кабінеті Президії Академії наук на вул. Володимирській, ліжко вдома на Ярославовому Валі, а до всього ще й ліжко в реанімації Кременівської лікарні... Нині цю інформацію не всі сприймають

усерйоз. Кажуть: “Він так багато працював...”. ГПЗ також “працює” – вдень і вночі...

Не перелічуватиму всіх випадків – скажу лише, що до наших застережних сигналів прислухалися в США, Канаді, ФРН, Англії, Франції, Росії, Ізраїлі, Південній Кореї, на Кубі...

Найважче, як правило, достукатися до тих, хто найближче, – до української науки, до медиків, які були свідками нашого незвичайного дослідження та фундаментального відкриття, здійсненого в умовах вельми скромного фінансування з боку українського уряду.

Та все ж наш голос, здається, нарешті почули. Український науково-гігієнічний центр Міністерства охорони здоров’я України зацікавився нашими дослідженнями. Може, справа зрушиться з мертвої точки, і до цієї незвичної, але вкрай актуальної проблеми незабаром повернеться наша наука, медицина. На добро всім, і насамперед – дітям.

ГПЗ вдома і на роботі

№ п/п	ліжко	робоче місце	реакція
1	0	0	добре
2	0	+	погано
3	0	-	погано
4	+	0	погано
5	-	0	погано
6	-	+	?
7	+	-	?
8	+	+	дуже погано
9	-	-	дуже погано

0 – сприятлива зона

+

-

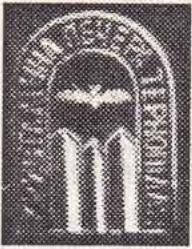
скінчиться розладом її психіки, недоумством, лейкемією або паралічем.

Гартман, випередивши свій час, явив усьому світові подвиг глибокого і всебічного вивчення ГПЗ – скрупульозно проаналізував десятки тисяч захворювань. Він зробив відкриття, гідне, на нашу думку, Нобелівської премії. Всі пацієнти, що їх обстежував Гартман, виявилось, досить довго перебували свого часу в ГПЗ і лікували відповідно те, що було “підсвідчене” від ГПЗ. Більше того, Гартман установив певну залежність “знаку” ГПЗ та особливостей захворювань: онкологічні хвороби у випадку перебування в “нисхідному” потоці й порушення імунної системи та обмінних процесів на “висхідному” потоці.

Здавалося б, ефект “гнилих місць” очевидний. Але ні медицина, ні екстрасенси все ще не враховують при лікуванні людини її перебування в ГПЗ. Давши їй тимчасове полегшення медикаментозними чи біоенергетичними методами, вони, як правило, знову залишають пацієнта наодинці з ГПЗ. І згодом (через місяць-два, або й раніше) хвороба стає

Київ

Супер Лорд ДАС,
президент Всесвітнього
центру виживання
і проблем ХХІ століття

ПІДЗЕМНИЙ СВІТ УКРАЇНИ

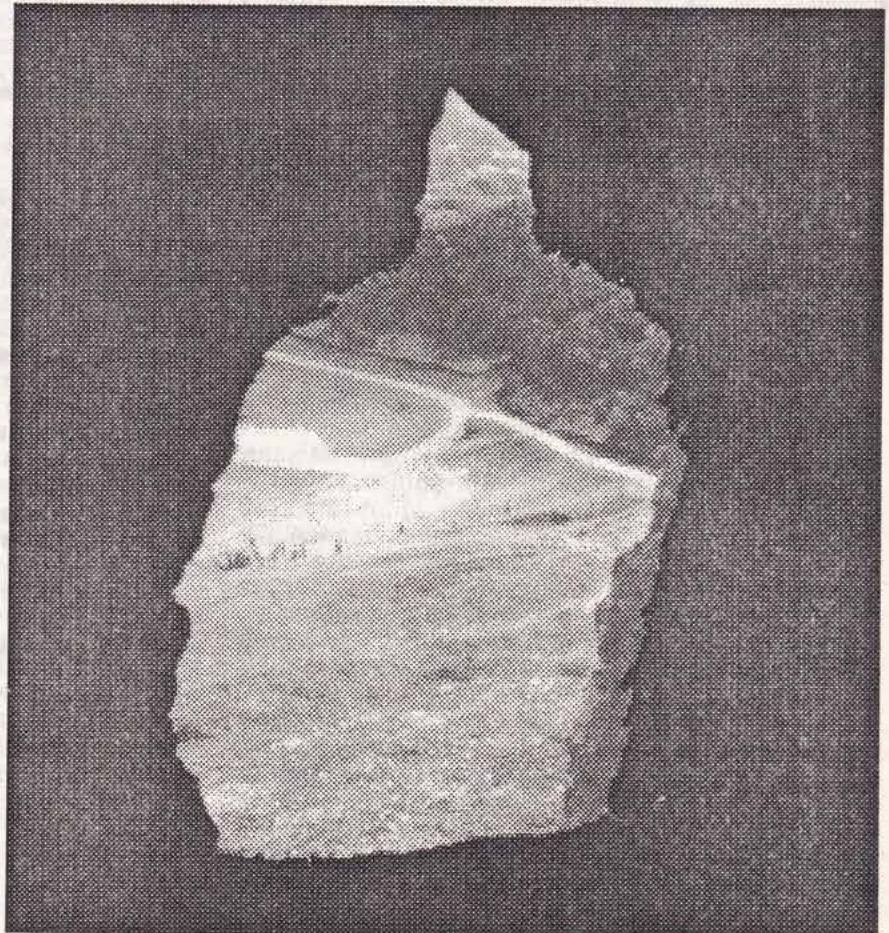
**Ю р і й
Б У С Л Е Н К О**

Виникнення карстових печер на Тернопільщині сягає палеогенового періоду, коли у зв'язку з формуванням Карпат у гіпсових товщах гір пролягли велетенські тріщини, а циркулююча по них вода почала вимивати легкорозчинні гіпси. Так створювалось підземне мереживо гrotів, коридорів, зал та безлічі лабіринтів. Згодом на стінах підземель утворились різноманітні натічні форми, сталактити та сталагміти, стіни вкрилися безліччю кристалів гіпсу, друзи якого мальовничою палітрою прикрашають стіни печер.

Одна з доступніших для відвідування – печера “Криштальна” або, як її ще називають, “Кришталева печера” – біля села Кривче Борщівського району. Сьогодні вона електрифікована, тут налагоджено екскурсійне обслуговування для тисяч туристів з усієї України. Перші відомості про “Криштальну” надійшли до нас із польських описів 1745-83 років, згодом печера була ґрунтовно досліджена (1908-1930 рр.). “Кришталева” вражає мальовничістю своїх склепінь, з яких звисають химерні кам'яні брили, що нагадують голови звірів. Велетенські простори зал заковані вражаючих розмірів камінням, яке колись відвалилось від склепіння. Печера Оптимістична (144 км)* посідає друге місце в світі за

довжиною після Флінт – Мамонтової в США, а Озерна – четверте (104 км). Загалом же на території Тернопільщини є 85 розвіданих печер.

Морок підземних коридорів надає особливої казковості цьому підземному світові, який дарує нам земля України.

*За деякими джерелами – 147 км.

